

NA 2
Vik

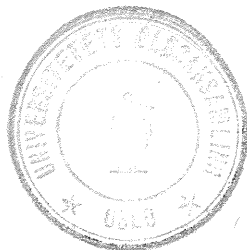
VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind II

OSLO 1938

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

A. W. BRØGGER — EIVIND S. ENGELSTAD

I hovedkommissjon: JOHAN GRUNDT TANUM, OSLO

Klichéene fra A/S Cliché, Oslo — Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHold

	Side
Halvor Vreim: Tømmer og tømring	1
Gutorm Gjessing: Skjoldehamndrakten. En senmiddel- aldersk nordnorsk mannsdrakt	27
Sigurd Grieg: Samfundsforhold på Hedmark i vikinge- tiden	83
Eivind S. Engelstad: Gålås-stolen	99
Erik Moltke: Runestenen paa Einang	111
A. W. Brøgger: Elghornøksten fra Hurum-ryggen	121
Gutorm Gjessing: Nyopdagete veideristninger i Nord- Norge	137
Anders Nummedal: Redskaper av horn og ben fra Finnmark	145
Jan Petersen: Leksaren	151
Sverre Marstrander: Norsk arkeologisk litteratur 1937— 1938	159
Norsk Arkeologisk Selskap	165
Medlemsliste	173

Planche I—XXXIX

Halvor Vreim

TØMMER OG TØMRING

Pl. I—V

En sier tømmerhus — og blir forstått, noen nærmere forklaring av byggemåten trenges ikke, for folk kan de store trekk i det ytre billede av slike hus. En vet at husene er bygget ved at tømmeret er lagt på hinannen, godt sammenhugget, med kryssninger i hjørnene. Tømmerhusene har mere enn noen annen byggeform festet sig i bevisstheten på grunn av den stemning og det romantiske skjær, som har heftet sig på dem i de senere år. På samme tid har den gamle byggemåten fått mindre og mindre plass i det daglige, praktiske liv. En synes mest å øine den tid da tømringen er gått or bruk, skjønt det er den naturligste, beste og uten sammenligning den mest utbredte byggeform vi har hatt. Som historisk og teknisk problem får den, efter hvert som tiden går, større og større rum innen forskingen. I mange bygdelag finnes tømmermenn av den gamle skole, som kjenner og kan fortelle om den teknikk de har arbeidet med i sitt liv og den terminologi som knytter sig til den, og de vet adskillig om tømmeret som de har brukt til å bygge hus av. Trengs det å vite mer om tingene enn det en får vite her — og det gjør det — så må en ut og reise, opsøke sted efter sted og undersøke hus. Det er vel det arbeidet som kalles „å avlure stoffet hemmelighetene“ —.

Så langt det materiale som er samlet gir adgang til skal vi holde oss på høidene av det den gamle tømmermannsteknikk har prestert av materialkunnskap og kvalitetsarbeide. Vi må kunne vente å finne noe som er godt og fint (pl. II, fig. 1 og fig. 7), for det kan gjerne være at vi her bygger

på en tradisjon som bare hos oss er omkring to tusen år gammel. Det vesentligste av det materiale som denne slutning bygger på, er nevnt av dr. Sigurd Grieg i forrige bind av „Viking“ i hans opsett om „Gravkamrene fra Oseberg og Gokstad“. Når en ellers ser på den rent håndverkstekniske side ved tømmerhuset med sin lafteteknikk, så synes den å høre nøie sammen med jernøksen — det er vel til det denne først og fremst har vært brukt. Øksetypene i eldre tid er på et mer utviklet stadium helst blitt bestemt av tømmermannshåndverket, og når vi ser den motsatte vei er laftehuggets egenskaper av den natur at den egentlig må være formet av jernøksen. Så nøie hører en verktøigruppe sammen med et håndverk, det er et faktisk forhold som det er nyttig å være oppmerksom på. — En øvet og flink tømmermann tar den dag i dag ikke i bruk noe annet eggjern enn en øks til å tømre op et mindre hus med. De forsøk med stenøksen som er gjort i vår tid, kan ikke tas som bevis for at den har hatt noen betydning for utviklingen av tømmermannsteknikken.

Når en ikke kan regne med moderne laboratorieforsøk for byggematerialer, må en ha en lang erfaring bak sig, hvor det er gjort uttallige iakttagelser, før det er nådd så langt at en vet hvad god kvalitet er, og at det stilles høie krav i den retning. Jevnsides med evnen til å kunne se og vurdere kvaliteten, har evnen til å kunne se om håndverksproduktet er stygt eller pent, utviklet sig. Den tekniske og estetiske side utvikles under gjensidig påvirkning. Et håndverk er gammelt når det stadium er nådd da det stilles strenge og ubønhørlige kvalitets- og skjønnhetskrav, slik som vi kan se at tilfellet er ved de eldste tømmerhus vi har bevart som Raulandstuen på Norsk Folkemuseum fra omkring 1250, Lagmannstuen på Aga i Ullensvang og Rolstadloftet på Norsk Folkemuseum fra første halvpart av 1300-årene. Omtrent fra samme tid ser vi i Telemark Vindlausloftet i Eidsborg, Nigardsloftet i Rauland, loftet på Søndre Bøen i Tuddal og buret på Øvre Åbø i Hjartdal. Videre utover i dette århundre og senere i middelalderen hugser vi Nystogloftet i Vinje, loftene på Loftsgaren Vå, Totakøygaren, Midtgaren i Hadelandsgrend og Opigard Rauland i Rauland, Staveloftet på Halling-

dalsmuseet i Nesbyen, Finnelloftet og Lydveloftet på Voss, Stuen på Huse i Kinsarvik, Kravikloftene, Nore i Numedal, loft på Opdal i Bø, Telemark fra 1515 og noen til (pl. II fig. 2). I disse eksempler er tømmermannshusenes beste egenskaper sterkt og overbevisende representert. Det ligger nok noen hundre års erfaring bak den tømmermannsteknikk som har skapt slike topprestasjoner i materialvalg, materialbehandling, håndverksmessig sikkerhet og estetisk vurdering i behandling av detaljene og i forståelse av helhetsvirkningen, slik som tilfelle er ved våre bevarte middelalderhus. En kan ikke bare takke håndverket og håndverkeren for at det er nådd så høit, men også byggherren. Vi vil ikke si at han bevisst har stillet de høie, faglige krav til byggevirket og byggemennene — det er ikke tenkelig, men miljøet han levet i har etter forholdene gitt det nødvendige materielle grunnlag for slik husbygning, og det må ha vært så kultivert at et stykke edel byggekunst er blitt forstått og vurdert på rette måten. Dette har tilsammen skaffet de gode resultater.

Å velge ut godt byggetømmer i skogen kunde visst enhver skogeier og byggherre gjøre, like godt som håndverkeren. Materialkunnskapen synes å ha vært så almindelig. Byggevirket skulde helst være av kvistfri malmfuru, det vil si tømmer som var så gammelt og overmodent at den hardeste del av stammen, malmen, nesten fylte hele tverrsnittet. Når slikt tømmer blev hugget i den rette årstid og lagt op til tørking og lagret på rette måten, i tilstrekkelig lang tid, undgikk man stort sett sprekker i stokkene¹. Virket i det hele var til å stole på. I gamle dager tok det vel oftest noen år før en fikk samlet nok tømmer til et hus. Det hastet ikke så svært med å få det ferdig, begrepet byggekapi tal var ikke opfunnet og husenes levetid var ikke beregnet til bare å vare i høist 75 år, som nu. En regnet nesten med at de skulde vare evig. Derfor blev også materialene i dem veldig overdimensjonert. Under bygningen av husene søkte man på forskjellige måter å komme soliditetskravet i møte². De tømmerhus som snart er 700 år gamle, kan da også godt stå i 700 år til, når vedlikeholdet er forsvarlig og forholdene ellers er som før.

Det har vært et problem hvorledes en skulde bære sig ad for å slippe at det kom stygge sprekker i tømmeret. Når en har med løse materialer å gjøre, er nemlig sprekkingen ikke til å undgå, for i midten av trestammen er som kjent det faste parti, malmen, som kryper lite, og ytterst er det løse lag, geiten, som kryper meget, og det sprekker. Foruten å velge riktig hugsttid og lagring, fant man på et godt middel, i hvert fall i enkelte strøk av landet, som fikk stokkene til å sprekke der hvor det gjorde minst skade, og det var på de sider som var skjult når de var lagt på plass i veggen og ellers i huset. Når oppfinnelsen først var gjort var den enkel å bruke, den bestod nemlig bare i å slå en rekke kiler i rad, „bløige“ eller „mergspreng“ stokkene. Andre byggeledd som takbjelker, sperrer og utskårne stolper blev også kilet slik at en fikk sprekke til å gå der hvor de liten eller ingen skade gjorde, fig. 1. Derfor er det en av og til har den overraskelse å finne hus fra forholdsvis sen tid, som er bygget av løst tømmer, men hvor vegger, bjelker og stolper „er hele som is“. Et annet, men mindre brukt middel til å hindre sprekking var å bore et hull midt i stokken — ta vekk marginen og litt mer. Det er et nokså probat middel for løvskog, bjørk og åsp, men mindre effektivt for furu og gran. Skal det hjelpe her må en stor del av stokkens midtparti bores ut.

Enkelte steder i Buskerud fylke, på Toten og til dels andre steder har den mening rådd at sevjuhugget tømmer, godt tildekket mot solen, med langsom tørking sprakk lite og var holdbart. Det vil helst si at det blev en hårfin sprekkdannelse jevnt fordelt på stokkrundingen, fylt med kvaer, som tyter ut til overflaten på vårhugget last. Det er naturligvis kvaen som gjør at slikt tømmer under visse forhold er godt og varig, når det bare brukes i ubearbeidet tilstand — uten å røre overflaten. Men i foredlet skikkelse regnes sevjuhugget tømmer for å være dårlig. Moderne tømmerkontrakter forbyr derfor skogeierne å hugge i sevjetiden. Av og til har også overtroen spillet inn ved behandling av tømmeret; men det skal vi ikke nevne mere om her. Den mest vanlige opfatning i eldre tid har nok også vært at hustømmeret skulde hugges

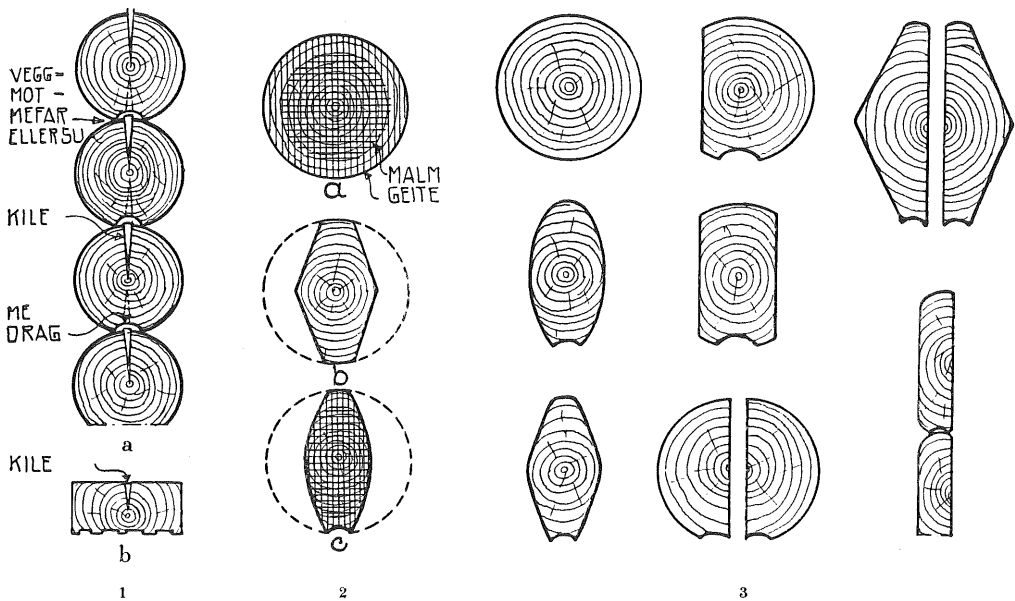

Fig. 1 a. Snitt av mergsprengt vegg. Sidebygning på Deset i Åmot, Østerdal, 1700-årene. b. Mergsprengt, utskåren svalstolpe fra Telemark, nu innbygget i stue på Voksenseteren ved Oslo. Eier: direktør Didrik Halvorsen. Fig. 2. Tilhugging av ovalt veggstømmer. Tømmerstokken „a“ hogges som „b“ og avrundes til „c“, den ferdige veggstokk. Rauland i Telemark. Fig. 3. Forskjellige former av veggstømmer.

utover høsten og vinteren — aller helst i fastetiden. Hugsttiden er for øvrig geografisk bestemt, da den kan settes tidligere i de strøk av landet hvor vinteren melder sig tidlig, enn der hvor den kommer senere.

Soliditetskravet har i det hele og til stadighet hatt en sikker plass i norsk husbygning. Manglet det malmfuru til byggevirke skaffet en sig fett og varig tømmer ved å hugge toppen og noen barkremser av trestammene mens de stod på roten. Slik stod de til hele stammen var gjennemsauset av kvae. Det tok minst to år før tømret var ordentlig *kvægjenge*. 1700-årene som var så optatt av praktiske spørsmål og råd,

ikke minst når det gjaldt å spare skogen, anbefalte metoden for å få materialene så sterke og varige som mulig³. Men den er sikkert meget eldre, for etter gammel opfatning hadde de fete materialene store fortrin. Å opdage hvad en skulde gjøre for å få dem slik var en nokså enkel sak for praktisk innstilte folk⁴. Det var ingen langvarig prosess, og naturen selv har fra de eldste tider skaffet nok av eksempler til belysning av metodens forskjellige sider. Den har vært kjent og brukt på Øst-, Sør- og Vestland.

Veggstokkene i tømmerhus har vært formet på forskjellige måter — former som kommer til syne i en viss kronologisk orden. Det eldste er naturligvis å bruke tømmeret med sin naturlige runding. Det første skritt til foredling av byggevirket er å ta bort laget nærmest barken, som er den løseste og dårligste del av veden; men stokken er fremdeles rund. Så kom nye former til og tømmeret fikk ovale tverrsnitt. Dette er det som går under slike navn som *magetelgd*, *klavedrege*, *ringhoggd* o. s. v.⁵. Navnene *klave* og *ring* peker tilbake på en mal eller sjablong til å forme eller hugge tømmeret etter så stokkene fikk den form en ønsket. — Det har ikke vært mulig å få tak i eller se et slikt hjelpemiddel, og det er heller ikke funnet noen tømmermann som har brukt det, så en tør ikke påstå at klaven har eksistert; men de navn som det ovale tømmer går under peker jo på et slikt hjelpemiddel. Der hvor skikken, eller kanskje moten, med å hugge tømmeret ellipseformet ennå er levende, såsom Rauland i Telemark, gjøres det på en bestemt måte, uten klave eller ring slik som fig. 2, a, b og c viser. Men det eldste er sikkert at en fjerdedel av stokkens oval blev hugget ferdig ad gangen med øks. Ved hjelp av snorslag og sikkert øiemål blev ovalformen presis. Det finnes mange eksempler på ovalt hugget tømmer i stuer og loft fra den siste halvpart av middelalderen. Omkring år 1300 synes det å komme i bruk for alvor, og mange steder får det nokså raskt en dominerende plass i finere husbygning. Blandt våre dalførere og bygdelag har sikkert Telemark og Setesdal brukt mest av ovalt tømmer (pl. III, fig. 1 og fig. 9). Det er gotikken som rår i formsproget.

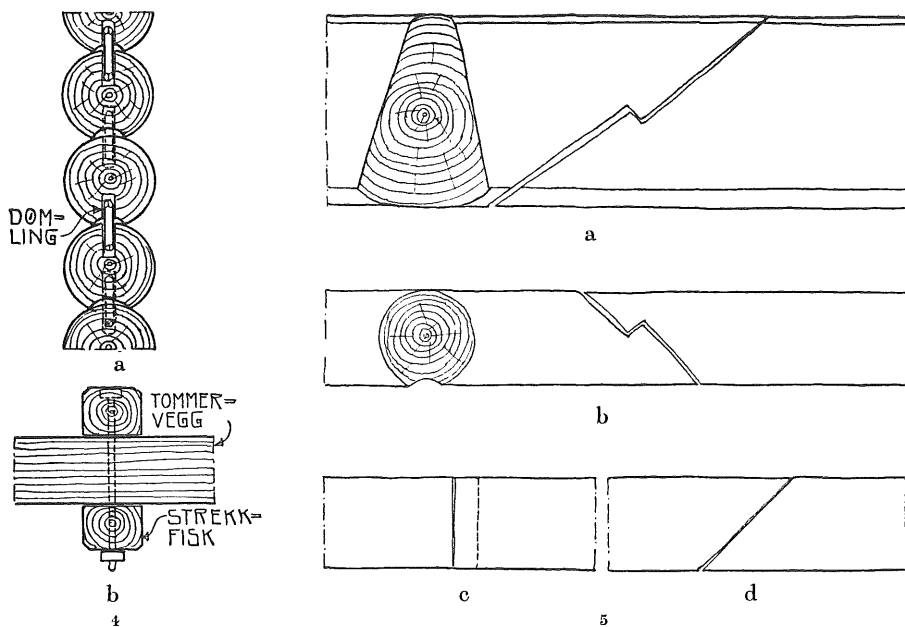

Fig. 4. a. Snitt av vegg med dømlinger. b. Vegg med strekkfisker. Fig. 5. a. Skjøt av svill med hake. Raulandstuen, Opdal i Numedal, nu Norsk Folkemuseum, fra omkring 1250-årene. b. Skjøt av almindelig veggstokk. Lydveloftet, Voss, siste del av middelalderen. c. Tverrskjøt med tapp. d. Enkel skråskjøt.

Den tredje form som tømmeret i litt eldre tømmerhus kan ha er den med to (en) flathugne sider, *teljet*, *bjelket* eller *rydd* tømmer, som det oftest heter⁶. Denne form har nok vært brukt til tømring utover i 1600-årene, men er vel mest karakteristisk for 1700-årene. Ved siden av disse tre former kommer forskjellige slags kløvet tømmer (fig. 3). Det er særlig brukt fra omkring år 1700 i de mere skogfattige strøk, som for eksempel på Vestlandet; men ellers har kløvet tømmer vært brukt til gulv over hele landet. Disse kløvninger er også blitt bearbeidet videre og teljet til plank eller bord — og det så tidlig som i forhistorisk tid. En fikk da bare to bord i stokken, selv om den var aldri så stor. Denne ødsling med skogen har holdt sig helt ned i nyere tid og den

blev sterkt kritisert av de av våre topografiske forfattere som hørte til opplysningstiden⁷.

Det er ikke så å forstå at den ene form for vegg-tømmer har avløst den annen — slik at den gamle er gått or bruk når en ny kom op. Alle er blitt brukt ved siden av hinannen helt ned til vår egen tid. Men i senere tid har tømmer med to flathuggne sider vært ulike meget mere brukt enn de andre former — blandt annet av den grunn at det fordres mindre håndverksmessig dyktighet til å legge en såpass regelmessig stokk i veggen, enn å legge inn en som er helt rund eller oval og dertil meget stor. I gamle hus kan ovalt tømmer være op til en meter høit. Det å bygge et hus av slikt tømmer var en vanskelig mesterprøve. Å by en tømmermann en slik opgave var den største tillit som kunde vises en håndverker i en bygd. Den beste skole en tømmermann kan få er å lære sitt fag ved å bygge tømmerhus med sine vanskelige sammenføininger i hjørnene, *laft-* eller *novhugging*, som det gjerne kalles i fagsproget, og dette måtte en naturligvis kunne til gangs for å bli regnet som ordentlig tømmermann. Nu er det flere grupper av hus og det stilles ikke de samme krav til den håndverksmessige side i alle. Ved hus til å bo i er kravene størst, for det første skal beboelses-hus ha gode, tette vegger, og dertil skal de være pent bygget. Det samme gjelder loft og bur. Med lør og låver er det anderledes, de skal gjerne bygges så de blir luftige her brukes *lushogst* og åpninger i veggene mellom stokkene. Til det trengs nok også tømmermenn, men deres håndverksmessige ære tar ikke være uten lyte, det er like meget om å gjøre at arbeidet går raskt. Laftehuggingen i hus som ikke skal være tette krever ikke noe håndverksmessig presisjonsarbeide. Det er nemlig huggingen av laftene ved fine hus som er mest krevende — og det morsomste ved tømmermannsarbeidet, det som viser hvad mannen duger til og det som gir spenning og holder tømmermannen i vigør. Godt håndlag, sikker bereregning av huggene og godt øiemål gir et godt resultat. Den synlige del av laftehugget skal være tett — falle helt sammen i kantene. I den usynlige del av hugget skal det være litt åpning så

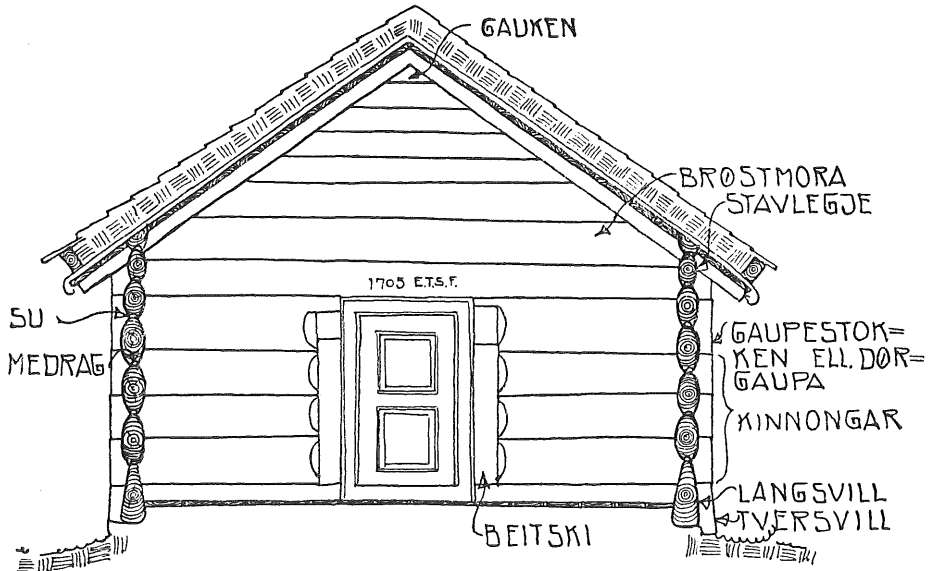

Fig. 6. Tverrsnitt av stue med navn på byggeledd.

det blir plass for tettematerialet som legges mellom stukkene. Uten det blir ikke huset helt tett selv om tømringen er aldri så godt gjort.

Stukkene er hugget nøie på hinannen, *medrat*, så huset er helt tett i *veggmotene* eller *suen*. Det betyr at det i underkant av stukkene er hugget en renne som gjerne kalles *medrag* eller *grøyping*⁸ (fig. 1). På sine steder het det at dette skulde være så godt gjort at de skarpe kantene skulde klippe mosen⁹, som gjerne var tettemidlet, når en slo på stikken med en øks. Ved de fineste husene brukte man å legge rødt klæde mellom stukkene. Var det riktig gromt, blev det attpåtil klippet tunges og hakk i den kanten av klædelistene som var synlig på veggens innerside¹⁰.

Det som gjør at det stilles så store krav til dem som skal bearbeide trematerialet er at det ved siden av de gode egenskaper også har dårlige sider. En av disse er krypningen, og av det følger sprekkingen som

er nevnt før. Slikt noe som at treet under visse forhold lett angripes av råte eller sopp og mark, hører ikke med i denne sammenheng. Ved en riktig utført laftevegg er det regnet med at tømmeret kryper og at hele huset synker i lengere tid. For at laftene skal holde sig godt må de derfor ha passende skråflater for at de alltid skal være tette. Et slikt konstruksjonsprinsipp er ikke bestemt ad matematisk vei. Nøkternt sett er det formet ut fra et sunt skjønn på grunnlag av kløkt og lang erfaring. Et laftehugg med loddrette kanter er ikke godt, for det vil bli utett ved den mindste kryping.

Tømmervegger trenger avstivninger av forskjellig slags. Mot dør- og vindusåpninger er det *beitskier*. Er veggene lange trenges *dømlinger* eller *dublongar*¹¹, som er boret inn mellom stukkene i passende avstand, og er veggene høie og lange trenges også slike avstivninger som kalles *strekkfisker* eller *klåvår*, enten på den ene eller på begge sider av veggene (fig. 4). Det må være avpasset eller festet slik at setningen i huset ikke hindres — en må ha regnet med tilstrekkelig *synkemon* for at ikke huset skal „*henge sig op*“ og bli utett og stygt i veggene. I gammel tid tømret man op huset og lot det for sikkerhets skyld gjerne stå i to år og synke før dør- og vindusåpninger blev skåret ut, beitskiene satt inn og huset gjort i stand¹².

Det beste var at tømmeret i veggene hadde full lengde. Men når huset blev stort måtte det skjøtes. Middelalderen foretrakk skråskjøt med hake. Ellers er det brukt rett kjøt med eller uten tapp eller overblading (fig. 5), men tō skjøter måtte ikke komme rett på hinannen i en vegg.

Et merke på at tømringen er et gammelt og forfinet håndverk er også dens nøiaktige og høit utviklede terminologi (fig. 6), som kanskje også kan fortelle sprogfolkene litt om alder og opprinnelse på ting vedrørende tømmerfaget. De forskjellige deler av — og de små detaljer i huset har, som vi alt har sett litt av, sine greie konsise navn som dog ofte varierer fra sted til sted. En stokkgang rundt huset kalles *omfar* eller *kvarv*, en pleier å si at huset har så og så mange kvarv. Det

gir et bilde av høiden og en forestilling om mengden av arbeidet med å bygge det — her spiller naturligvis også antall laft, veggkryss og husets vidde inn. Særlig i gamle dokumenter er brukt betegnelsen: fire-, seks- eller åttelaftet hus. Det vil si at langvegger og tverrvegger krysser hinannen på fire, seks eller åtte steder. I Ryfylke snakkes

det om *tribrøsta* og *firebrøsta* hus. Det angir antall hele tverrvegger og er et mål for, eller rettere gir et bilde av storleiken på huset. De underste stokker i veggene kalles *sviller*, tverrsviller eller langsviller, eftersom de hører til tverrveggen eller langveggen. Men de har også andre navn¹³. Foruten at svillene var større og gjerne litt lengre enn stokkene ellers i veggene, hadde de også en annen form, de var helst flathuggne og slik at de er tynnere i øvre enn i nedre kant. Noen steder kan denne skikk ha holdt sig ned i 1800-årene, andre steder kom det bort i løpet av 1700-årene¹⁴. I middelalderen søkte man til dels på en egen måte å lage en formidling mellom den flathuggne svillen og de runde stokkene ellers i veggen (fig. 7). Den øverste stokk på langveggene kalles blandt annet *veggebandstokk* eller *stavlegje*¹⁵, et navn som stammer fra stavbyggingen. Øverste hele stokk på tverrveggen, der hvor takskråningen begynner, kalles *røst*- eller *brøstmora*¹⁶. Den øverste stokk på mønespissen kalles *gauken*¹⁷. Stokkene ellers i takskråningen kalles *røstkabbar*. De kortere stokker som en har mellom vindu og laft eller dør og laft kalles *kinnongar*.

Hjørnene eller en krysning av to vegger ellers i et tømmerhus kalles dels *laft* og dels *nov* eller *nøv*. Over det flate Østland og i enkelte østlandsdaler heter det laft, ellers gjelder de andre navn — mest nov. Av og til brukes, som f. eks. i Trøndelag, begge navn om hinannen¹⁸. Laftet består av to deler, hodet¹⁹ og hugget. Begge er i første rekke teknisk bestemt, men ved de fineste hus i de beste perioder av laftingens

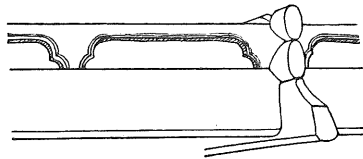
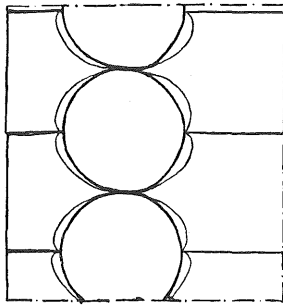

Fig. 7. Detalj av svill med overliggende stokk. Kravikloftet i Nore, Numedal, 1400-årene.

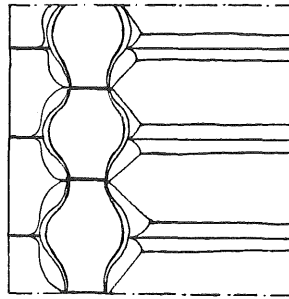
historie har den tekniske side smeltet sammen med den estetiske på en slik måte, at en fristes til å se på det hele fra et rent estetisk synspunkt, og det er da også blitt gjort. Laftehodene i Gudbrandsdal har ut fra formene fått sine nokså bestemte navn som *katthugunov*, *hesthugunov*, *rundt hesthugunov* og *okshugunov*, og endelig kalles den rene ovale formen, konisk avsmalende, i Salten, Nordland for *hjerthenov* (fig. 8), slik at novformer som er spesielt forsiggjort har sine navn²⁰. Når veggstokkene er ovale har laftehodene som regel samme formen²¹, men de har ofte fått litt ekstra pynt i form av en list, trukket langs kanten på hodeflaten (fig. 9). Det er der hvor tømmeret er rundt eller flathugget at laftehodene ofte er gitt andre og mer fordringsfulle former enn veggstokkene i huset har. For øvrig utmerker de norske laftehodene sig, i motsetning til hodene i andre tømmerhusland, ved at de er korte, faste og fine i formen. Ved medraget i underkant av hver stokk er det gjerne også høvlet en slik list som på laftet, på sine steder sier en da at *stokkene er strokne*. På grunn av de skygger som er i veggfarene blir ikke disse små mefarlistene særlig virkningsfulle. Man må ofte gi sig litt tid for å opdage dem. Det gjelder kanskje særlig 1600-årene, da de til dels er nokså grunne.

Den veggåpning i middelalderen som blev regnet med var døråpningen. Stolpene på siden av døren i pene loft og stuer fikk forskjellige dekorative utformninger. Fra omkring 1300 blev også veggstokkene nærmest døren gjort til gjenstand for en ekstra behandling ved at endene som støtte inn til beitskiene blev avbladet²² og forsynt med ranke-skjæringer som helt er preget av gotikken. Overkanten av døråpningen kunde ha bueform utstyrt med en rik profilering, ofte forsynt med vredne bånd.

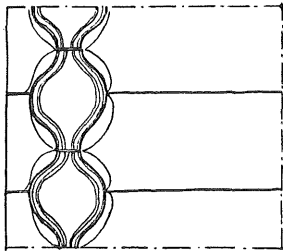
Som nevnt var beitskiene først og fremst teknisk bestemt. Der hvor åpningen i vegggen var så stor at flere stokker måtte kuttes, var beitskiene uundværlige. Uten dem vilde veggene, på grunn av belastningen, slå buer og komme ut av sin riktige stilling, og det måtte de ikke. Den eldste kjente forbindelse mellem vegg og beitskier er at stokkene forsynes

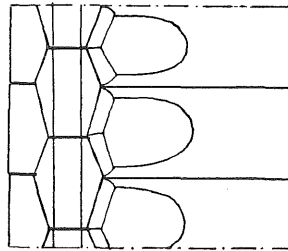
a

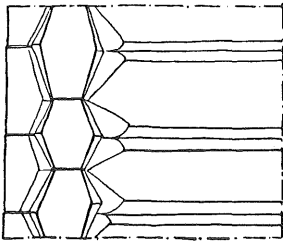
d

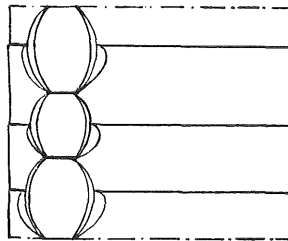
b

e

c

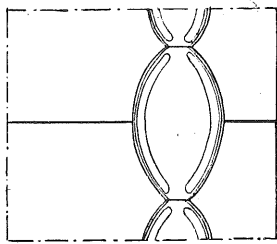

f

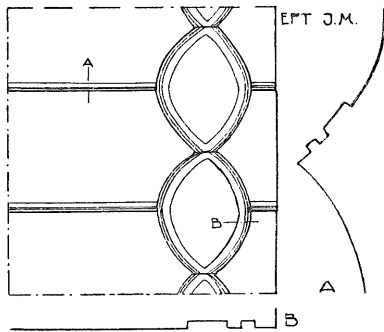
Fig. 8. a. Laftehoder fra Raulandstuen. b. Lydveloftet. c. Stue, Nøtåsen i Elverum. d. Stue, Åkre, Ytre Rendal, 1600-årene. e. Stabbursloft på Vingelen i Vingelen, Østerdal, siste halvpart av 1600-årene. f. Stabbur, Mohus i Misvær, Salten, siste halvpart av 1600-årene. Nr. a, c, d (og b) og e svarer henholdsvis til de novhoder som i Nordre Gudbrandsdalen kalles katthugunov, hesthugunov, rundt hesthugunov (?), okshugunov, f hjertenov.

med tapper som går inn i et spor i kanten av beitskiene. Utover i 1600-årene, til dels før, blev beitskiene på Østlandet tynne og spinkle og forbindelsen med veggene en annen. Nu laget man not, *beite*, i stokkendene, og beitskiene blev satt inn i sporet som en fjær (fig. 10) — *blindbeitski* heter det i motsetning til det andre som kalles *stokkbeitski*²³, Vestlandet har holdt på den gamle forbindelsen mellom vegg og beitskier hele tiden.

Sålenge middelaldertradisjonen varte blev veggstokkene pusset pent med en slags kniv (bandkniv) eller skavl. På den annen side flathugg de stokker, bord og planker på en måte som vår tid beundrer veldig²⁴ på grunn av den fine, presise teknikk, som dannet flere rekker av konkavt skråstillet småhugg i flaten. Huggemåten kalles for *sprett-tøljing* eller *fiskehogg* — et navn som med tanke på fiskebenet gir den riktige forestilling av tegningen etter huggene (pl. IV, fig. 1). I Sverige er de også kjent i middelalderen og her kalles det axhugging²⁵. Vi kjenner ikke øksen som fiskehogget er laget med, da den visstnok for en stor del må være gått av bruk i den siste del av middelalderen, men det har antagelig vært en såkalt *skarvøks*, hvor bladet står på tvers av skaftet, noe lignende brukes enda i båtbygningen. I slutten av middelalderen er huggemåten blitt erstattet av teljing med andre økser, muligens den tunge store brede bilen. Av annet verktøi som er brukt til finere tømring kan nevnes en smal øks, medrag²⁶ (pl. IV, fig. 2), navar, skavl eller banekniv, grøipe- eller medragkniv, (profil-) skavel til å stryke stokkene med, lave profillister, snor til å hugge efter²⁷ (pl. V), dertil kommer holdhake til å støtte stokkene med under arbeider som teljing, medraging og til dels også ved huggingen av laftene. I senere tid er delvis også håndsagen og huggjernet kommet i bruk. Til det nye verktøi må vel også grøipekniven regnes, den er dessuten ikke engang kjent overalt²⁸. Til bygging av simple hus, med enkleste sort laftehugg, trengs som sagt av verktøi bare en almindelig smal øks. Enkelte steder på Vestlandet kalles disse enkle laft for *vagenov*²⁹. Det består av et enkelt — litt forskjellig formet hugg i over- eller underkant av

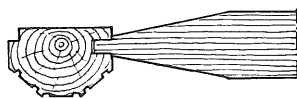

a

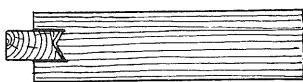

b

9

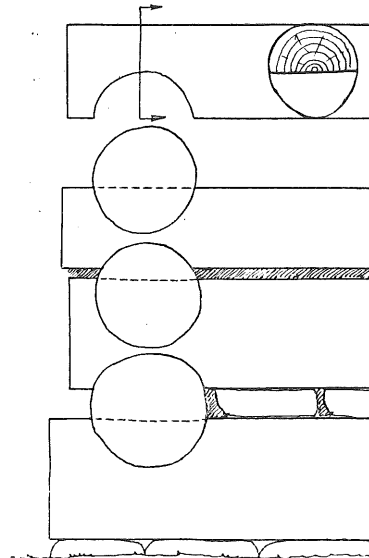

a

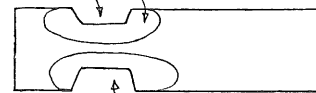
b

10

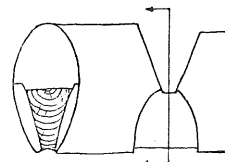
11

YVEHOGG KINNING, KINNSLETT
ELLER (KJÅKING)

UNDEHOGG

12

13

Fig. 9. a. Nov med kantlist og mefarlist. Vindlausloftet i Eidsberg, 1300-årene. b. Moghusloftet i Fyrisdal, 1600-årene. Begge i Telemark. Fig. 10. a. Sammenføring mellom vegg og beitski i middelalderen. Finneloftet Voss. b. Senere sammenføring. Fig. 11. Nov med „vagehogg“. Tømmerkoie, Fønhus i Aurdal, Valdres, nu Norsk Folkemuseum. Fig. 12. Nov med kinning, „kinnanov“, Voss. Fig. 13. Nov med kvarkehugget hals, kvarkenov. Finneloftet, Voss, første halvpart av 1400-årene.

stokken, til dels begge steder (fig. 11), og er den enkleste form for hjørneforbindelse i tømmerhus. Den eldste form for vagehugg er vel at det bare hadde en skore i overkant av stokken.

I motsetning til de nyere *sinkelaft*, som vi skal gå forbi, kalles den mere gammeldagse lafting for *knubbelaft*, *barke* eller *garpelaft* og *kvarkenov*. *Kvarke* eller barke er egentlig navnet på den laftehals som gir den fullkomneste sammenføring av hjørnene i tømmerhus. Her har halsen i motsetning til vagenovet fått sin form ved en meget omhyggelig tilhugging på alle sider. Mellom de to ytterformer, vagenov og kvarkenov, finnes overgangsformer, som er litt vanskelige å fiksere. Men på Voss kalles gjerne denne gruppe for *kinnanov*. Foruten over- og underhogg er det også tatt av et par fliser på sidene, *kinning*³⁰ som det heter. Det er egentlig denne del av laftehugget som mer eller mindre, til dels ikke, er synlig når stokken er lagt på plass i veggen (fig. 12). Vagenov, kinnanov og kvarkenov er brukt ved siden av hinannen langt tilbake i tiden. Gokstadskibets gravkammer har vagenov med tilløp til kinnanov. Med sin slurvete hugst er det neppe utført av tømmermenn, men det viser at det er gjort i en tid som var fullt fortrolig med tømring.

Er det bare brukt et vagehugg kommer laftehalsen til å stå igjen enten ved underkant eller overkant av stokken. Dette trekk finner en også igjen ved kvarkelaftene, idet halsen snart står ved overkant av stokken, *hyven*, eller ved medraget, underkanten. Den første type er kanskje mest å se i Norge, det siste vil en antagelig se de fleste eksempler på i Sverige, Finland, de Baltiske land og Russland. Det er ellers vanskelig å finne en bestemt regel i så måte. Her er det på sin plass å nevne at det skyldes først og fremst den svenske professor Sigurd Erixon at vi vet en del om tømmermannshåndverket i disse land³¹. Det mest typiske for Norge er imidlertid at laftehalsen står igjen i midten av stokken og det er teknisk sett også det beste, fordi det da ikke har så lett for å falle store stykker av laftehodet. Ved et av de fineste og merkeligste tømmermannsarbeider i Norges land, Finne-

loftet på Voss, står dog halsen ved underkant av stokken (fig. 13) og, i Setesdal, med sitt fortreffelige tømmermannshåndverk, finner en til dels det samme, likeså på to middelalderloft i Telemark. Der er også et hvor halsen står på øvre halvparten av stokkene. Men i det eldste og mest fullkomne laft vi har, i Raulandstuen, står halsen i midten (fig. 14).

Halsen i kvarkenovene har forskjellige former, men man fester sig først og fremst ved to: en trapesformet firkant og en sekskantet (fig. 15). Når den firkantede hals står ved nedre kant av stokken vender den tynneste side ned (fig. 13). Står den nær midten eller ved overkant vender tynnsiden op og undersiden er avrundet (fig. 15). Av den firkantede og sekskantede hals har det utviklet sig en tredje sort med tunge på undersiden, som må betraktes som en selvstendig type (fig. 16). Men selv den siste form finner vi i våre eldste kvarkenov som i Raulandstuen. Når det regnes med de mer utviklede former er det ingen forbindelse mellom formen på hode og hals i et laft. De forskjellige laftehoder kan sitte på en og samme type av laftehals.

Laftehugget har helst hatt en selvstendig utvikling fra først til sist i de forskjellige land. Den grad av fullkommenhet det er nådd, teknisk som estetisk, er da også forskjellig — til dels meget forskjellig. Laftehodene er vel til en viss grad blitt preget av det vi kaller stilstrømninger, slik at vi til nød kan snakke om en romansk, en gotisk, en renessanse og en barokkform. Den første svarer nærmest til katthugunov, den annen hjertenov og rundt hesthugunov, den tredje hesthugunov og den fjerde okshugunov³²⁻³³.

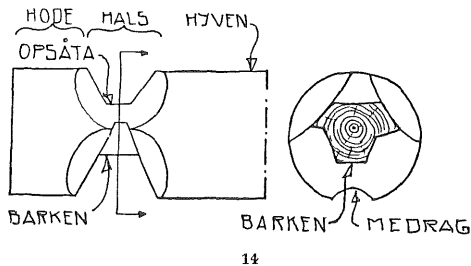
Når det sies at bygning av tømmerhus er begynt tidligere i et land enn i et annet, så trenges her en nærmere forklaring. Efter all sannsynlighet er byggemåten med sin primitive begynnelse opstått uavhengig av hinannen på flere steder, men den teori at den som en bølge har rullet inn over Skandinavia øst- og sydøstfra synes å ha slått rot. Dette kan neppe være riktig, og det som da blir igjen av teorien er at i østre og sydøstre Europa er man begynt å skaffe sig hus ved å

legge tømmeret på hinannen med krysning i hjørnene tidligere enn i den nordvestre del av landområdet.

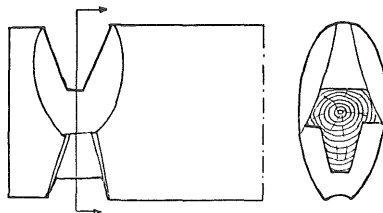
Den største presisjon ved sammenføiningen av laftene finner en der hvor det er brukt det fine ovalformede tømmer. Ved de beste laftene er huggingen gjort så godt at stokkenes overflater helt smelter sammen som om hushjørnet er støpt slik at sammenskjæringene virker „tette som pottes“. Ved middelalderhus som har rundt tømmer i veggene er også huggingen meget fint gjort, men høidepunktet er nådd ved det ovale tømmer. Jeg vet ikke noe annet sted det er vist slik presisjon og smak ved linjeføiningen og i sammenføiningen av tømmerhus, og hvor valg av materialer og behandlingen av dem er så utsøkt, som i Norge (fig. 17 og pl. III, fig. 2). Sverige er også et land som har hatt en høi tømmermannskultur, men den skjemmes her, selv ved de beste tømmerhus, av sprekker i tømmeret og til dels av store uavbalanserte hugg på stokkenes nedre halvpart bortover fra laftet. Kinningen eller kjakingen er som nevnt også brukt hos oss, men den er som regel godt avbalansert og lite fremtredende, men til pynt for laftepartiene er den egentlig ikke. Ved vår beste laftehugging er den da også usynlig, men dårlige tømmermenn kan ikke hugge et laft slik at kinningen er usynlig når stokken er lagt på plass i veggen.

Ut fra laftehugget er det vanskelig å si noe om alderen på huset. 13- og 1700-årene kan rent skjematisk sett ytre sig temmelig likt. Men ved hjelp av øvelse og erfaring vil en kunne se forskjell på karakteren i et laftehugg fra middelalderen og et fra nyere tid. Øksen er ført med stor sikkerhet i middelalderen, og laftehalsen og sammenskjæringene i hjørnene er presist utført — ved hjelp av få flater eller plan.

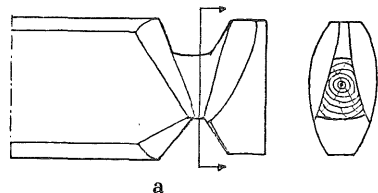
De fine dekorative trekk ved tømringen og den lekre håndverksmessige utførelse ebbet ut sammen med 1700-årene. Men på sine steder blev det også bygget hus i 1800-årene, som teknisk sett, til dels estetisk, hadde gode tømmervegger³⁴, men hvad pynten og forfengeligheten angår valgte man nu stort sett andre midler og uttrykksformer enn de fine detaljer på veggstokkene. I mange strøk av landet var panelingen med

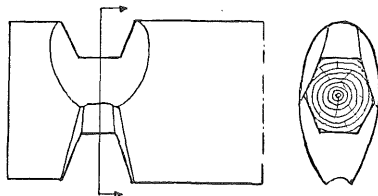
14

16

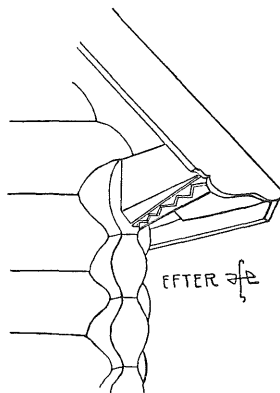

a

b

15

17

Fig. 14. Nov med kvarkehugget hals med tunge på undersiden, kvarkenov, Raulandstuen. Fig. 15 a. Firkantet, trapesformet novhals, Grølistuen, Flesberg i Numedal, nu Norsk Folkemuseum, fra 1633. b. Sekskantet novhals, Berdalsloftet, Vinje i Telemark, nu Norsk Folkemuseum, 1700-årene. Fig. 16. Nov med kvarkehugget hals med barke, kvarkenov, loft, Vreim i Bø, Telemark, fra 1637. Fig. 17. Detalj av hjørne, Huskappel på Bjølstad i Heidal, Gudbrandsdal, antagelig fra 1531.

sine profiler og sitt rike listverk kommet i bruk for alvor, og sammen med den blev det vanlig å bruke farver og vanlig maling. Det interesserte da naturligvis ikke så meget hvordan veggen bak panelingen så ut. Fra først av var panelingen praktisk-teknisk bestemt som beskytter av tømmerveggen, men efterhånden kom den estetiske side til med sine krav som måtte tilfredsstilles, og man fikk den herlige vel gjennom-

arbeidede panelarkitektur, som vi kaller den, og hvis fornemste representant er Stiftsgården i Trondheim, og hvis fornemste distrikt vel er Sørlandet. I virkeligheten er det panelingen og panelarkitekturen som etter hvert har avløst den egentlige tømmermannskunst, og som således kom til å gi det gamle håndverk nådestøtet. Det var tømringen og laftehuggingen som i litt utvidet betydning skapte det gode tømmermannshåndverk, og etter hvert som den gikk av bruk, mistet man også mange av de gode bygningshåndverkere.

Som vi vet har utviklingen stadig gått i den retning at trehusene, som fremdeles vil bli den dominerende byggeform i landet vårt, etter hvert er blitt bygget av tynnere og tynnere materialer, men med flere og flere lag i veggene — en utvikling som synes å ha ført med sig at sansen for kvalitetsmaterialene og håndverkskvaliteten er kommet litt ut på glattisen, i hvert fall i bygdene og i de mindre byer. I de aller største byene og i omegnen av dem kan det imidlertid pekes på flere eksempler av virkelig godt og nydelig håndverk, et håndverk i klasse med det beste som er gjort. Det kommer sikkert i første rekke av den gode — til dels utmerkede måte som bygningsloven er blitt håndhevet på av flinke fagfolk, og at det er en del håndverkere og arkitekter som arbeider samvittighetsfullt og grundig med den bygningstekniske siden ved huset. Noen av dem er virkelig også flinke fordi de er vel fortrolige med det beste av det som er gjort innen vår gamle trebygningkultur.

Laftehuggingen har stått høit i middelalderen. Fra 1600-årene av dabber det litt av, men med den sterke middelaldertradisjonen som grunnlag blev det — som vi har hørt — til dels bygget tømmerhus med gode og fine laft og vegger langt ned i tiden. De kan vi se eksempler på flere steder i våre daler. Ingen annen byggemåte i tre stiller så store krav til materialkunnskap og håndverksføring som tømringen. Tømmermannshåndverket har stått høiest av alle fag, og det byr derfor på det fineste og beste materiale innen norsk håndverkstradisjon i det hele. For å gi det norske tømmermannshåndverk den riktige plass i en større sammenheng må det føies til, at det er det mest kultiverte

og disiplinerte som overhode er prestert på området, og det er preget av en spill levende fantasi. Styrken og selvstendigheten i norsk bygningskunst ligger da også nettop i våre folkelige tømmerhus med sin høie kvalitet, sin hensiktsmessighet, rolige bredde og store rikdom av uttrykksformer. Folk som kjenner materialet bruker omtrent de samme kvalitetsbegrep for å karakterisere forholdet. Ja — slik er det!

ZUSAMMENFASSUNG

Die Blockhäuser sind in der Weise erbaut, daß die Balken aufeinandergelegt und bei den Kreuzungen an den Ecken durch Überblattung mit einander verbunden werden. Dies ist ohne Vergleich die meist verbreitete Bauweise die Norwegen gehabt hat, und sie ist alt. Es ist anzunehmen, daß wir hier auf eine Tradition bauen, die, jedenfalls was das Ostland betrifft, allein hier bei uns etwa 2000 Jahre alt ist. Diese Schlußfolgerung ist im wesentlichen dem Material entzogen, das von Dr. Sigurd Grieg in „Viking“ 1937 in seiner Abhandlung über „Die Grabkammern aus Oseberg und Gokstad“ erwähnt worden ist. Beachtet man die rein handwerksmäßige Seite des Blockbaues mit seiner ihr eigenen Technik, so scheint die eiserne Axt mit ihr in enger Verbindung zu stehen. Diese ist wohl in erster Reihe hierzu verwendet worden. Ein geübter Zimmermann würde auch heutzutage kein anderes Schneidewerkzeug beim zimmern eines Blockhauses benutzen als eine Axt. Die Versuche, die zu unserer Zeit mit steinernen Äxten gemacht worden sind, können nicht als Beweis dafür gelten, daß ihnen irgend welche Bedeutung für die Entwicklung der Blockbautechnik beigemessen werden kann.

Die Ecken, oder Verbindungsstellen zweier Wände sonst im Hause, werden teils Laft, teils „nov“ eller „nøv“ genannt. Das Laft besteht aus zwei Teilen, dem Balkenkopf und dem Einschnitt. Sie dienen beide in erster Reihe der Technik, aber bei den schönsten Häusern, und in den besten Perioden der Geschichte dieser Bauart, verschmilzt das

Technische in solcher Weise mit dem Ästhetischen, daß man in Versuchung gerät, das ganze aus rein ästhetischem Gesichtswinkel zu betrachten. Bei dem Erbauen wirklich schöner Blockhäuser erfordert besonders die Konstruktion der Ecken die ganze Fantasie und das volle Interesse des Zimmermannes, sie beweist was er leisten kann, verleiht ihm Spannung und erhält ihm die Arbeitsfreude. Die beste Schule, die ein solcher Handwerker durchmachen kann, wenn er sein Fach erlernen will, bildet gerade das Erbauen dieser Blockhäuser mit dem schwierigen Zusammenfügen der Ecken. Die ältesten erhaltenen Blockhäuser datieren sich vom 13. Jahrhundert, und in den Mittelalterhäusern scheint das beste Handwerk vertreten zu sein. Auf Grund der guten Tradition sind jedoch bis um das Jahr 1800 zum Teil hervorragende Blockhäuser erbaut worden.

Wenn behauptet wird, daß das Erbauen von Blockhäusern in dem einen Lande früher als in dem anderen begonnen habe, so bedarf es hier einer genaueren Erklärung. Nach aller Wahrscheinlichkeit ist diese Bauart mit ihrem primitiven Ursprung unabhängig voneinander an mehreren Stellen entstanden, aber die Theorie, daß sie gleich einer Welle von Osten und Südosten über Skandinavien hereingeschlagen sei, scheint Fuß gefaßt zu haben. Sie beruht jedoch kaum auf Richtigkeit, und was von der Theorie übrigbleibt ist, daß man im östlichen und südöstlichen Europa früher damit anfang sich Häuser zu erbauen, bei denen die Balken, sich an den Ecken kreuzend, aufeinandergelegt wurden, als dies im nordwestlichen Teil des Gebietes der Fall war. Es zeigt sich auch, daß die Entwicklung des Balkeneinschnittes und des Balkenkopfes in den verschiedenen Ländern von Anfang bis zu Ende selbständig verlaufen ist. Der Grad der Vollkommenheit, der auf diesem Gebiete sowohl technisch als ästhetisch erreicht worden ist, ist denn auch ganz verschieden, zum Teil sehr verschieden. Das norwegische Bauhandwerk gehört zu dem kultiviertesten und diszipliniertesten das überhaupt auf dem Gebiete geschaffen worden ist, und ist von einer besonders lebhaften Fantasie geprägt. Die Stärke und

Selbständigkeit der norwegischen Baukunst liegt daher auch in unseren volkstümlichen Blockhäusern mit ihrer hohen Qualität, ihrer Zweckmäßigkeit, ihrer üppigen Breite und ihrem großen Reichtum an Ausdrucksformen. Es herrscht allgemeine Einigkeit darüber, daß dem so ist, und diejenigen, die das Material kennen, benutzen ungefähr dieselben Qualitätsbegriffe um das Verhältnis zu charakterisieren.

NOTER

¹ I det lange løp kan dog vind og vær gjøre at små ubetydelige sprekker blir store, slik at veggene etterhånden blir stygg. ² Halvor Vreim: „Soliditetskravet i gammel bebyggelse“, Byggekunst, h. 1, 1937, s. 1 ff. ³ I Reier Gjellebøls beskrivelse over Setesdal i Top. Journal 1800—01, H. 26, s. 103, er en note som henviser til „Udtoget av de Kgl. S. V. Acad. Avhandlinger, Av 1741“, som forteller hvordan treet skal behandles for at det skal bli varig. ⁴ Olav Lindstøl i Seljord har prøvet metoden, og den holdt naturligvis det den lovet. Han hugg toppen og noen barkremser av treet, men øverst måtte det stå 3—4 kvister igjen for å trekke sevjen og næring opover i stammen. Etter vel to års forløp var hele treet fullstendig „kvaegjenge“. Det var forvandlet fra løs ved til fet og holdbar træstamme. Forstfolkene er naturligvis vel fortrolig med prosessen — i hvert fall teoretisk. ⁵ Magetelgd (Telemark, Setesdal), klavedrage eller klavehogge (Setesdal, Sunnfjord), lodrege (Setesdal), ringhogge eller ringtelgd (Nore i Numedal, Indre Nordmøre), honkedri (Numedal og Sandsvær), harkdri eller harkedrege (Nordre Gudbrandsdal). ⁶ Teljet eller skantet (Telemark og andre steder), bjelket (Hedmark), rydd (Romsdal), trædd (Nordfjord), røya (Indre Nordmøre), flathugne stokker kalles på Østlandet for ryddstokker. Det eldste er antagelig at tømmeret blev flathugget efterat stokken var lagt på veggene. En gammel, dyktig tømmermann fra Seljord, Targei Trodalen, brukte, som eldre folk kan huske, å gjøre det slik, og det gikk for å være en gammel skikk. Både dette og at veggstokkene blev flathugget efter at huset var tømret op kan en se på gamle tømmervegger. Det blev da brukt skarvøks til å grovhugge veggene med og to teljøkser med krokete skaft, hver sin vei, til å sletthugge veggene med. I senere tid er alltid tømmeret flathugget før huset blir bygget. ⁷ De Fine, Stavanger Amts Beskrivelse. Norske Mag. III, s. 145 og 160. ⁸ Andre navn er mosefelle (Nordfjord og Sunnmøre), mosegrop (Setesdal), moddåfar (Nord-Trøndelag), måsåfar (Nordre Gudbrandsdal). ⁹ Arbeidet med å legge mosen på plass kalles å møsja eller å myse — muste — must. ¹⁰ Wilhelm Swensen, Fortidsforeningens Årsberetning 1928, s. 145. I det kjente Rynnestadloft i Valle i Setesdal ser en dessuten eksempler på at det har vært lagt rødt tøistoff mellom stokkene. ¹¹ Kalles også lus (Nordre Land), blindinger (Gudbrandsdal). Det skal være en tomme kortere enn hullene de står i. Hvor stor synkemon

det skal regnes med ved et hus er avhengig av hvor tørt tømmeret er; men det minste er 3 cm pr. stigende meter. Avstanden mellom blindingene pleier å være 2 à 3 m, ved kortere vegger sløifes de. ¹² I Sverige derimot avpasset man under tømringen av huset stokklengdene slik at man fikk åpningene for dør og vinduer i veggene med en gang. I senere tid har dette også vært det vanlige i Norge. I Opdal, Sør-Trøndelag, blev og til dels blir denne regel, som synes å være god, fulgt. Man hugger tømmeret om høsten, august—september, teljer det på to sider utpå vårparten, lar det ligge og tørke, godt stikklagt, sommeren over til utpå høsten, tømrer da huset op og legger tak på. Slik står det vinteren over til ut på sommeren da det settes inn dører og vinduer, og for øvrig gjøres det da ferdig til innflytning. Det er da gått to år siden tømmeret blev hugget. ¹³ Det er tomtestokk, syll, sydd, sylstokk, ondalastokk. Arbeidet med å legge stokkene på grunnmuren kalles gjerne „å krøkje svillene“. ¹⁴ Om langveggenes eller tverrveggenes sviller blev lagt først på muren synes å ha vært avhengig av hvor inngangsdøren skulde være. Der hvor den var måtte svillen være lavest og derfor legges først på muren. Stokken under døren kalles også dørstokken, opplysning av Knut Bjørgås, Vossestrand. ¹⁵ Raft- eller sperrestokk (Indre Nordmøre), raftal (Sunnmøre og Nordfjord), stavlegje (Setesdal, Vest-Agder og en stor del av Vestlandet), rafts- eller ravslegje (Hallingdal), veggbandstokk eller lokstokk (en stor del av Østlandet), ålestokk (Sogn), garlegje (Vest-Telemark). ¹⁶ Brøstmora (Indre Nordmøre og Setesdal), skårbit (Setesdal), skårbit og krokstokk (Dalane), samhald og bandastokk (forskjellige steder på Vestlandet). ¹⁷ Kalles også kråka, som er det mest almindelige navn ved siden av gauken, men i Hallingdal er det møningshetta og i Sunnhordland litlemannen. ¹⁸ I Setesdal er det til dels slik at hele hushjørnet kalles nov, mens sammenhuggingen av de enkelte stokker kalles laft, men også her kan laft og nov brukes om hinannen. Ved tømmerhus sier en i almindelighet laft eller nov enten en tenker på et helt hjørne eller en enkelt tilhugget stokk. På Vestlandet og i Nord-Norge heter det overalt nov. ¹⁹ Kalles også skalle, f. eks. novskalle eller utnov. ²⁰ Dette bygger på egne undersøkelser, dels på gode opplysninger fra byggmester K. Villa i Vågå, som også har skaffet opplysninger om andre forhold vedrørende tømmermannsarbeidet i Gudbrandsdal. ²¹ Her synes Sogn delvis å danne et undantak da lafthodene på en mindre tiltalende måte er sneiet av med øksen så de har fått en form som nærmer sig det man betegner som okshugunov. Norske Bygder, Sogn. Bergen 1937, s. 224, fig. 158. ²² I Nordre Gudbrandsdal kalles en slik avblading for kjell. ²³ Or Flesbergmålet, s. 13 ff. Utgjeve av Lyngdal Hållag 1928. — Når stokkendene forbindes med beitskiet med tapper kan det bare brukes stokkbeitskier, men beitski satt inn som en fjær i stokkendene kan også være stokkbeitski. I overgangstiden mellom de to måter å forbinde vegg og beitski på ser en eksempler på dette, men i senere tid hører det bare til undtagelsene. ²⁴ Det later ikke til at denne huggemåten var noe særlig aktet i sin egen tid. I Bø i Telemark heter den sprettøljing, i Ullensvang i Hardanger fiskehogg. Det første er en teknisk betegnelse, da man skal ha brukt en innretning på tverrøksen eller skarv-

øksen slik at eggen spratt op når øksen var kommet i en bestemt stilling. Fiskehogg er en estetisk betegnelse — et navn på mønstret i huggeflaten. ²⁵ Gerda Boëthius. Studier i Den Nordiska Timmerbyggnadskonsten, Stockholm 1927, s. 54 (fig. 40).

²⁶ Kalles også må eller me. ²⁷ Man spenner gjerne snoren fast i begge ender, stryker den med kull eller kritt, løfter så snoren op på midten og slipper den ned mot stokken, som ligger ferdig oplagt til å teljes. På denne måten fikk man en snorrett strek til å hugge efter. Det kalles å snorslå stokken. ²⁸ Grøypekniven synes fortrinnsvis å være brukt på Vestlandet. For øvrig er det en del dunkle punkter vedrørende verktøi og verktøibruk i det gamle tømmermannshåndverk. ²⁹ Efter opplysning av lektor Olav Sandnes er i Sunnfjord vagehogst det hakk en hugg i en stukk når den skulde kjøres hjem på en vage eller vagge — en enkel sort slede med bare tremeier. ³⁰ Flere deler av laftehugget har navn. Kinninger er huggene på sidene, kalles også kinnslag eller kinnslett (Telemark), å kjaka stokken (Numedal), barken kan bety tungen på undersiden av hugget, men kan også som nevnt bety hele laftehalsen. Overkanten kalles uppsåta eller barkeskore (Hedmark), det som er hugget bort kalles gjerne for overhugg og underhugg eller opnov og undernov. Danner overhugget, sett fra siden, en trekant kalles det i Nordre Gudbrandsdal for rævskuruhoggst, er det trapesformet kalles det her for barkhogst. Teknisk sett regnes det første hugg for å være best. Det gamle laftehugg med presis skråhugging på sidene, kinning, kalles i Bø i Telemark for stutebarke, i motsetning til den nyere laftehals med mere vinkelrett nedskjæring. ³¹ Sigurd Erixon, „The North-Europe technique of corner timbering“ i „Folkli“ i „Folkli“, Stockholm 1937, I, s. 13 ff. ³² Gerda Boëthius har i sin bok l. c. forsøkt å bestemme laftehodene ut fra stilhistorisk synspunkt, men det er litt vanskelig å få tak i de forskjellige former hun stiller op på grunn av den måten de er optegnet på. Det samme gjelder laftehuggene. ³³ Hos oss har laftehodene meget sjelden blitt medrat på hinannen slik som en kan se i Sverige og i Øst-Europa, hvor dette helst virker skjæmmende for hushjørnene. ³⁴ I år 1800 bygget Lars Auverseter en veldig høi og stor stuebygning av ovalt tømmer, omkring 60 cm høie stokker, på Breiland i Høidalsmo i Telemark. Det er et av de fineste og beste tømmermannsarbeider i landet. Et lignende hus bygget han også på Tveiten i samme bygden et par år senere.

Gutorm Gjessing

SKJOLDEHAMNDRAKTEN

EN SENMIDDELALDERSK NORDNORSK MANNSDRAKT

Pl. VI—XI

MANNEN I MYRA

— — — — —
men eg totte tyngre dei Gagleyran
gud bære den dei skò gå.

(Draumkvædet.)

Skjoldehamn som er dampskibsanløpssted, ligger på sydøstsiden av Andøya, nesten helt ved sydspissen av den svære øya, i Bjørnskinn s., Dverberg pgd. i Vesterålen. Det er nu en ganske tett bebygd jordbruksbygd, men virker ikke gammel i forhold til så mange av Vesterålsbygdene. Vesterålen er vel kan hende Nord-Norges rikeste jordbruksstrøk, i hvert fall om en undtar innlandsbygder som Målselv og Bardu og andre med.

En junidag 1936 stod en mann og skar brenntorv i en myr tilhørende selve gården Skjoldehamn (gnr. 14, brnr. 1), da spaden plutselig skar bort i føttene på et lik, tullet godt inn i et ullteppe og med klærne bevart. Litt opstyr blev det jo nok, og politimesteren blev varslet. Han beordret liket gravlagt på kirkegården, — noe som ikke blev gjort. Derimot blev det gravd ned igjen i myra like ved.

Innen Tromsø Museum fikk opplysninger om funnet var det allerede blitt sent på høsten, og efter meldingen måtte en gå ut fra at det dreide sig om en folkedrakt fra 17—1800-årene. Da liket dessuten ikke lå på sin ophavlige plass lengre, gjorde det ene med det andre at undersøkelsen på stedet fantes å burde utstå til sommeren. Gårdbruker Hans Liavik, som museet hadde korrespondert med i saken, blev derfor anmodet om å ta funnet forsiktig op og sende det inn til museet.

Det viste sig da at funnet sannsynligvis måtte ha adskillig større interesse enn en skulde ha ventet efter opplysningene. Selv i den for-

fatning klærne befant sig var det greit nok å se at i hvert fall drakttypen var middelaldersk, — kofte, langbrok og kaprun, den kjente middelalderske hetten med skulderslag (pl. VII). Det vilde i så fall være det første funnet av en middelalderdrakt i Norge. — Samme måneden, om ikke samme dagen, var den første middelalderske mannsdrakten blitt funnet i Sverige.

Sommeren 1937 reiste jeg så til Skjoldehamn for å besiktige stedet og eventuelt foreta ettergravning. De opplysningene som gis her, er derfor dels bygd på egne iakttagelser, dels på meldinger jeg fikk i flere lange samtaler med finneren, Rikart Olsen og Liavik, på selve finnestedet.

* * *

Myra hvor funnet blev gjort, er en stor torvmyr som blir systematisk nyttet til brenntorv sydfra og nordover (pl. VI, fig. 1). Den ligger like ved det utskilte bruket Fagernes, og finnestedet ligger bare 60—70 m vestnordvest for våningshuset på Fagernes.

Over finnestedet skal det ha vært en ganske lav forhøining. Det stod ennu litt igjen av nordenden av denne forhøiningen. Den har bare vært ca. 10 cm høi og omlag 60 cm bred. Lengden skal ha vært omkring 1,50 meter. Dimensjonene kunde for så vidt høve bra med størrelsen på liket, og jeg tør ikke bestemt nekte for at den på ett eller annet vis kan ha hatt sammenheng med dette. Men det er i hvert fall en hel del slike lave, langaktige tuer bortover myra, og det troligste er vel at den er helt tilfeldig.

Under liket var lagt korte, avkvistede og ganske rått tiløksede bjerkekjepper på en lengde av ca. 50 cm og 4—5 cm tykke. Hvor mange det har vært av disse lot sig nu ikke fastslå sikkert, men det har antagelig vært i hvert fall 4—5 stykker. Over disse kjeppene som var lagt på tvers, lå restene av et reinskinn med hårene op, og oppå reinskinnen igjen lå mannen med klærne på, tullet inn i et svært ullteppe til en bylt. Bylten var surret forsvarlig sammen dels med tynne lær-

reimer, dels med ganske smale bånd. Reimene var surret fra ankene og jomtrent til knærne, hvor surringen med båndene begynte. Over det hele var lagt et lag med never.

Mannen lå skrått mot nord på venstre side og med knærne lett trukket op. Høire arm var strukket nedover mot knærne. Hodets stilling hadde ikke sikkert kunnet fastslås, men antagelig har det vært vendt mot venstre. Finneren mener å ha konstatert et brudd på hjerne-skallen. Hjernemassen var etter hans utsagn bevart, og bruddet i kraniet var en tresidig brist med $5/4''$'s sider midt oppe i issen. I hjernemassen sås en lys rød flekk rett innenfor bruddet. En bør kan hende neppe dra for store slutninger av denne „obduksjonen“.

Ved min ankomst var hele gravanlegget gravd vekk; men myrveggene stod igjen på begge sider, idet det bare var skåret en 60 cm bred grøft innover. Rett bak det stedet hvor hodet hadde vært plasert og også et par andre steder, lå det noen små neverflak igjen på ophavlig plass, slik at dybden kan bestemmes sikkert. Neverstykkene lå 67 cm fra overflaten, slik at kjeppene han var lagt på vel må ha ligget en 20—25 cm dypere (pl. VI, fig. 2). Det blev tatt en sammenhengende myrsøile her til pollenanalyse.

Ved innsendingen var skjelettet dessverre overmåte sterkt medtatt. De restene som blev sendt inn var sterkt dekalcinert og ganske myke med mørk, brun farge. Holdepunktene for en antropologisk bestemmelse er med andre ord mer enn minimale.

* * *

Det er flere interessante drag å legge merke til ved vurderingen av denne utvilsomt noe eiendommelige gravleggingen. Den lave forhøiningen kunde i og for sig tyde på at mannen var gravd ned i myra. Men det naturligste er, som alt nevnt, kan hende når alt kommer til alt at forhøiningen ikke har noe med gravleggingen å gjøre i det hele tatt.

Bjerkekjeppene under liket tyder snarest på at det bare er lagt rett ut på myra med kjeppene på tvers under for at det ikke skulde sige ned. Neveren må da være lagt oppå liket for å beskytte det mot regn eller sne.

Vi kommer til å drøfte dateringsspørsmålet nedenfor; men det kan alt her sies at funnet utvilsomt ikke er fra forhistorisk tid. Den øvre tidsgrensen må ganske sikkert ligge et godt stykke ned i middelalderen. Og med dette in mente må det medgis at det er en påfallende måte å gravlegge sine døde på. Så eiendommelig at en må søke sig fram til en tolking av hele situasjonen omkring dødsfallet som ligger utenfor det vanlige.

Poul Nørlund forteller om grønlendingene at de begrov sine døde ved gården når det var uråd å ta sig frem til kirken. Og for at de ikke skulde gå igjen blev det slått påler gjennom dem. Når så presten kom dro de pålene op og heldte vievann i hullene¹. Noe slikt skulde kan hende kunne tenkes med Skjoldehammannen òg. Det er 1¹/₂ mil til Bjørnskinn, hvor det i middelalderen var korshus og 3¹/₂ mil til Dverberg som i reformatsen nevnes som hovedkirke, men som rimeligvis bare har vært sognekirke under Andenes². Men det er ingen ting som tyder på at liket senere har fått kirkelig vigsel. Hvor stor vekt en skal legge på at liket lå med hodet mot nord, og ikke mot øst efter kristen sed, skal være usagt. Det tyder i hvert fall ikke på at den døde er vigd på kirkelig vis. Det er heller ikke sannsynlig at det er en pestdød person som på dette viset er bragt unda folk. Vel kjenner en til en rekke pestepidemier som herjet land og strand utover i den senere middelalderen; men en hører ikke noe til at ikke de døde fikk kirkelig begravelse. Tvert om forteller de islandske annalene om at det i begynnelsen av den store manndauden ut på sommeren 1349 på én dag blev ført 80 lik, hvorav 14 prester og 6 diakoner til en av kirkene i Bergen³.

Det ligger umiddelbart nær å minne om det noenlunde tilsvarende funnet som omtrent samtidig kom frem i Bockstens mosse nær Varberg i Halland, og som nylig er blitt behandlet i tre avhandlinger av Albert

Sandklef⁴. Her fantes liket av en mann med kofte eller kort kjortel, struthette, lange hoser, fotkluter og sko fra 1300-årenes annen halvdel. Liket var lagt nesegrus på myren og med 3 eikepåler drevet gjennom ham, sikkerlig for å binde ham til myra hvor han lå, — for å hindre at han skulde gå igjen. Sandklef har med et rikt historisk og folkloristisk kildemateriale, så vidt jeg kan skjønne fullkommen godtgjort meningen med nedpålingen av de døde, en skikk som tydeligvis har vært meget utbredt i Syd-Skandinavia. Det har ganske utvilsomt vært for å hindre gjengangeri. Og den i og for sig tiltalende, men vel nok hypotetiske tolkingen som gis av Bockstenfundet, trenger vi foreløbig i hvert fall ikke gå inn på. Det er mere de generelle dragene som det har betydning å få greie på.

Begge har vært gravlagt i myr. Og det kjennes andre myrfunn, også fra middelalderen, dels av lik, dels av forskjellige gjenstander som ser ut til å være anbragt der med hensikt. Myrbegravelser er i det hele tatt så vanlige at det må være en bestemt årsakssammenheng til stede. I sin innberetning om topografisk-arkeologiske undersøkelser for Tromsø Museum i 1929 omtaler Edv. J. Havnø et myrfunnet lik fra Kvi (gnr. 12), Bodin, Nordland: „På Myrbærøya var for 8 år siden ved torvtak funnet en likkiste nedsatt i myren. Kisten som inneholdt skjelettdeler av menneske, var sammensatt med trenagler og arbeidet av hugne furubord, ett bord i høide og to i bredde. Der manglet hode i kisten, men derimot var det i lokket et hull, hvorigjennem stod en kort stake. Det er finneren, Markus Kvigs menning at det er en henrettet person som har ligget i kisten. Denne blev nedgravd på stedet“. Samme år opplyste Havnø i en reiseberetning til Videnskaps-selskapets Oldsaksamling, Trondheim, at en gammel mann husket at han på Tjuvholmen i Nord-Herøy, Helgeland, i sin ungdom så skjelettet av et menneske klædd i vadmelskofte som var kommet til syne ved brenntorvstikking, og i samband med denne meldingen gjør Th. Petersen i brev opmerksom på stedsnavnet Daumannsmyra, en myr ovenfor Alsøy, Tomma i Nesna på Helgeland.

Fra Danmark kan nevnes et kvinnelik med klær som i 1835 blev funnet i Juthe Mose ved Haraldskjær i Jylland. Liket var bundet til myren med greiner som var lagt tvers over og slått fast med tre kroker⁵. Like ens må antagelig et myrfunn fra Kragelund nær Viborg, Jylland, hvor det fantes en kofte og et par sko fra 11—1200-årene eller senere opfattes som en slik myrbegravelse⁶. I meldingen om Juthefunnet gjøres det også opmerksom på et funn som blev gjort i 1817 i Friedburg torvmyr, Elzel s., Østfrisland, — liket av en mann som var festet til myra på samme måten som kvinneliket fra Juthe. Flertallet av de tilfellene av gjennempåling som Sandklef har samlet gjelder dessuten folk som er begravd i myrer.

Anathon Bjørn har i sin tid offentliggjort noen myrfunn fra Trøndelag⁷, hvoriblandt et funn av et kvinneskjelett fra Sør-Kil i Stjørdalen har spesiell interesse. Funnet er datert til 800-årene ved to ovale spenner, og ser derfor ut til å vise at de middelalderske myrbegravelsene representerer en gammel tradisjon fra forhistorisk tid, — at med andre ord de senere myrfunnene både av lik og av gjenstander må henge sammen med hele rekken av forhistoriske myrfunn. Det er en kjent sak at de aller fleste forhistoriske myrfunn har vist sig å måtte tolkes som votivfunn. Myr i og for sig må ha hatt tilknytning til urgamle magiske eller religiøse forestillinger.

I disse senere myrbegravelsene må vi da se et nytt vitnemål på hvor mange av de gamle hedenske religiøse forestillingene det var som overlevde innføringen av kristendommen. Dermed skulde det være sannsynlig at disse myrgravleggingene har indre sammenheng med de forhistoriske myrfunne likene (Moorleichen) som er særlig kjent fra Danmark og Tyskland. Disse er av flere satt i samband med Tacitus' opplysning om at germanerne pleide å straffe folk som hadde gjort sig skyldig i bestemte forbrytelser ved å grave dem ned i myrer. „Hatte einer aus notorischer Feigheit sich dem Waffendienst entzogen, oder infolge von Selbstverstümmelung und widernatürlicher Unzucht seinen Leib und sein Leben nicht für das Leben aller eingesetzt, so

wurde er ins Moor versenkt und unter geflochtenem Reisig gepfählt oder lebendig begraben“⁸. Æreløshet og skamløshet blev straffet på denne måten, og at straffen har hatt en religiøs bakgrunn er sikkert nok. Dødsdommen blev da også alltid eksekvert av presten.

I den middelalderske visjonsdiktningen⁹ fyller svære bunnløse myrer store deler av de dødes verden, — de er sone- og straffesteder på sjelens vandring mot bestemmelsesstedet, eller de identifiseres direkte med helvete. Som det heter i „Draumkvædet“:

„Eg hev vori meg upp mæ sky
og neatt på svarte dikji;
eg hev set åt heite helvite
å ein deil av himerikji“.

Vel kjent fra Draumkvædet er også Våsemyran og Gaglemyran:

„Eg hev gjengji Gjaddarbrui,
ho æ både bratt å lei;
vassa so hev eg dei Våsemyran,
no æ eg kvitt'e dei.

For månen skin'e å vegjene fadde so vie.

Va'i so hev eg dei Våsemyran;
der hev 'kji sta'i meg grunn;
no hev eg gjengji Gjaddarbrui
mæ rapa møll i munn.

For månen etc.

Eg hev gjengji Gjaddarbrui,
å der va krokane på;
men eg totte tyngre dei Gaglemyran,
gud bære den dei skò gå.

For månen etc.“

Hos Saxo kalles helvete en *palus lethalis*, helvedmyr, og i det islandske kristelige diktet Lilja fra omkring 1340 henter Kristus de pinte ånder ut *or djøfla diki*, fra djevlemyra. Ennu kjenner dansk folketro slike navn som „Hellose“ og „Helkjær“ (helvetesmyr), og i Trøndelag og Nord-Norge kjenner en navn som „Helvetesmyra“.

Det er tydeligvis „ildsjøen som brender med svovel“ (Johs. Åpenb. 19, 20 og 20, 10) som i de nordiske religiøse visjonene er blitt til myrer, nettop på bakgrunn av de gamle taciteiske tradisjonene om myrer som straffested.

I vikingetiden var myra ennu i bruk i halv privat justis, som det går frem av *Guðrunar kviða hin þriðja*. Atles ambått Herkia har beskyldt Gudrun for utroskap med Tjodrek. Gudrun frir sig imidlertid fra beskyldningen ved å stikke hendene i kokende vann uten å brenne sig. Herkia derimot som må gjennomgå samme prøven brenner hendene sine: *Sa-at maþr armlíct hveir er þat sa-at hve þar a Herkio hendr svíþnoþo; leiddo þa méy í myri fýla. Sva þa Gudrun sinna harma*¹⁰.

At tradisjonen har vært levende i middelalderen, og også senere kan vises på annen måte óg. I Torgny lagmanns kraftige og manende alvorstale til sveakongen på Uppsalatinget, truer han med at bøndene vil drepe kongen dersom han ikke gjør forlik med Olav Digre. Det hadde forfedrene gjort før. Fem konger „som hadde vært fulle av overmøt som du nu imot oss“ hadde de druknet i et myrhull på Morating (Mulating). Både i Snorres første, Sagaen om Olav den Hellige, og i Heimskringla er det brukt uttrykket *i eina kelldo*. Det oversettes derfor gjerne med „kilde“ eller „brønn“. Men på islandsk har det, og hadde allerede på Snorres tid særbetydningen „myr“ eller „myrhull“. Jeg har forelagt dette spørsmålet for professor dr. Didrik Arup Seip, som i brev har vært så elskverdig å gjøre oppmerksom på at „myr“ eller „myrhull“ efter hans mening er riktigere som oversettelse av foreliggende sted enn „brønn“. Torgnys tale må i sin helhet være konsipert av Snorre, — det er i det hele tatt ytterst tvilsomt om Torgny lagmann

overhodet har eksistert¹¹, — og den viser derfor at ennu i 1200-årene var minnet om denne henrettelsesmåten som offisiell justis ennu levende. I midten av 1600-årene forteller Arild Huitfeldt om Kong Abel som hadde drept sin bror Eirik Plogpenning, at friserne slo ham ihjel. Etter forhandlinger blev liket ført til Slesvig og gravlagt i St. Petri kirke: „dog finder jeg i nogle Krønicker at det skal haffue spøget effter hannem udi kirken, oc at hans Lijg er opgrafen, oc ført udi it Morass uden for Gottorp, oc en Peel igjenemslaget . . . . Men dette var Guds Heffn oc straff som hannem ofvergick, for den uskyldige Død oc Mord, hand lod gøre paa sin Broder“¹², og i Menckens „Scriptores“ gjøres det uttrykkelig opmerksom på at de slo pålen gjennom kisten (palo per sarcophagum transfixo)¹³, slik det var gjort med Kvifunnet.

Helt op til vår tid har myr og straff for ugjerninger vært kombinert. Presten Herr Jens Dreyer til Øksnes i Vesterålen som døde i 1783 var etter tradisjonen drept med gand av samnen Anders Olsen fra Sørvågmælen og ennu i slutten av 1870-årene blev det fortalt at Anders Olsen som straff sank ned i en stor myr, Stokkadiket, og i lang tid kunde en se komagene hans ute i myra¹⁴. Verre ennu var det på Gisløya i Øksnes, her var det i sin tid en hel gård, Husvågen, som sank ned i en stor myr som straff for eierinnenens, to søstres „ondskabsfuldhed og ugudelige søskendehad“¹⁵. Og også i den svenske og danske folketradisjonen som Sandklef har samlet er det støtt onde og forbryterske mennesker som blir lagt ut i myrer og blir gjennempålet. Det er slike som fru Barbro på Brokind „som var så elak i livet att hon gick igen efter døden“, eller „en elak man“ fra N. Risinge, o. s. v.

Og det kan vel òg være grunn til å nevne at skjelettet fra Kvi, hvor kisten var gjennempålet, slik som tilfellet var med Kong Abels og også med fru Barbros kiste, manglet hode, — og at det andre myrfunne liket skrev sig fra Tjuvholmen. Selve stedsnavnet tyder snarest på at her har vært rettersted, og det er ingen ting i veien for at i hvert fall en hel del av Tjuvholm-navnene kan gå tilbake til middelalderen. På Tjuveholmen ved Bergen lot Harald Gille ifølge Morkinskinna bisp

Reinald av Stavanger bli hengt¹⁶. I hvert fall ligger det meget nær å kombinere navnet på holmen med myrbegravelsen som er foretatt der.

Det er ikke bare i skandinavisk folketro at myrene har bevart karakteren av sone- og straffested. I samband med Draumkvædets Gaglemyran, „grågåsmyrene“ sier Moltke Moe¹⁷: „Til Gaglemyran i betydningen sjælemyrene svarer det schweitziske *Giritzenmoos* eller *Kibitzenmoos*, vibemyren. Man trodde at gamle jomfruer efter døden blir til viber, og må holde til på „vibemyren“; talemåten „in Giritzenmoos fahren“ brukes for å betegne gamle ugifte kvinders død . . . Også i Jylland har den samme folketro hersket: peppersvende og peppermøer, som har skulket fra den gifte stands arbeid og møie, får sin straff efter døden; de gamle piker blir til viber, de gamle ungarer til myrsnipen, når de så møtes ute på de store hedemyrer, roper viben: „Hwi vild do ett?“ og myrsnipene svarer: „For a turr ett, a turr ett (jeg torde ikke).“ Slik tvinges de til å fly over myra til dommedag.

Det kommer perspektiv over middelalderens myrbegravelser. De bygger i direkte tradisjonlinje på det taciteiske Germanias henrettelsesjustis i tiden omkring vår tidsregnings begynnelse. Det samme er sikkerlig tilfelle med gjennempålingen og. Det er jo ikke til å undgå å legge merke til hvorledes den spesielle nedpålingen som blev brukt ved funnene fra Haraldskjær og Friedeburg stemmer over ens med Tacitus' beskrivelse av de germanske delinkventene som blev pålet ned under flettede kvister og greiner. En annen ting er at gjennempålingen i senere tid ikke trenger ha noe med straffen å gjøre, — det er en ren praktisk foranstaltning, en effektiv måte å hindre gjengangeri på. Det er myra som representerer det straffende elementet, — de kombineres fordi de som blev begravd i myrer av lett forståelige grunner hadde en særlig tendens til å gå igjen. Det kan vel godt tenkes at det har vært den eneste meningen med nedpålingen alt på Tacitus' tid.

En slik synsmåte lar sig vel forene med Sandklefs tolking av Bockstenfunnet. Gravleggingen i myrer trenger ikke i middelalderen å ha hørt hjemme i offisiell justis, eller i hvert fall ikke bare der. Så lenge fred-

løsheten eksisterte i straffeloven, har det vært rikelig høve til private opgjør med rettferdigheten. Sandklef tolker Bockstenfunnet ut fra et sagn som han mener å kunne lokalisere til Åkulla by, hvor Bocksten ligger, og som går ut på at det for lenge siden gikk en mann og hvervet krigsfolk. Men bøndene blev arge og slo ham ihjel. De grov ham ned i en myr, men det blev slikt spøkeri og uvesen at de blev nødt til å slå påler gjennom ham for å få slutt på spøkeriet. Av historiske grunner forlegger han sagnet, og dermed også funnet til 1366. Det kan vel ikke nektes at denne teorien bygger på noen ukjente faktorer; men kombinasjonen er fristende nok.

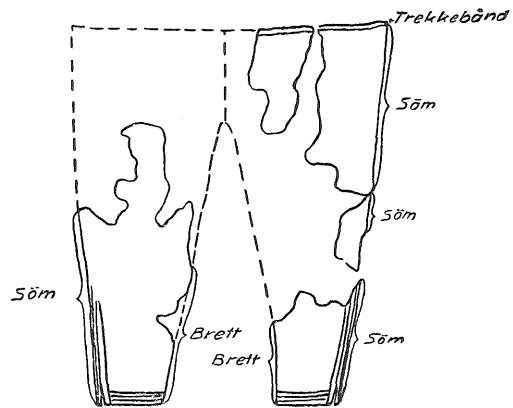
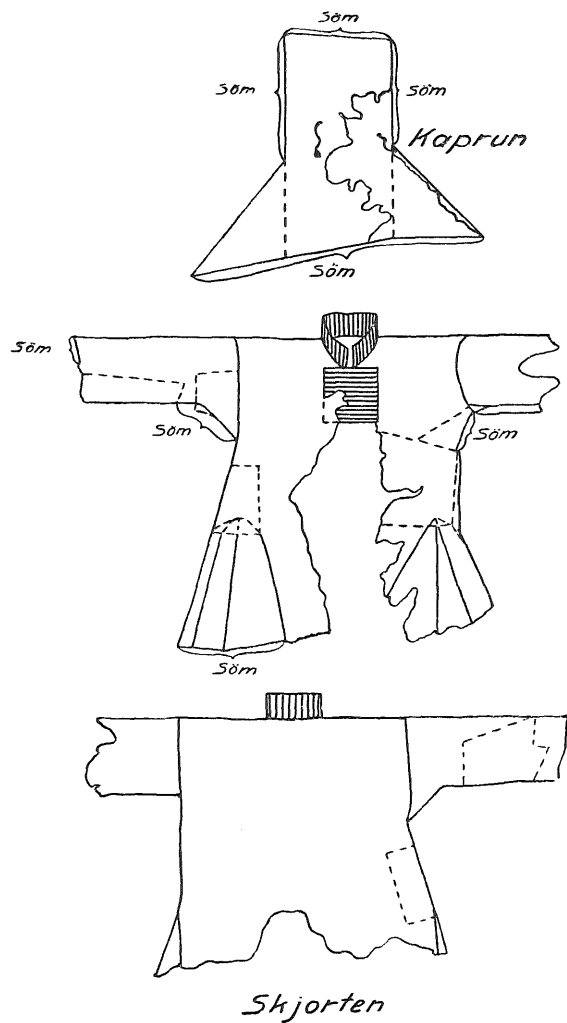
Også her er det myra som representerer straffen, som det må ha vært da Skjoldehammannen blev lagt ut.

DRAKTEN

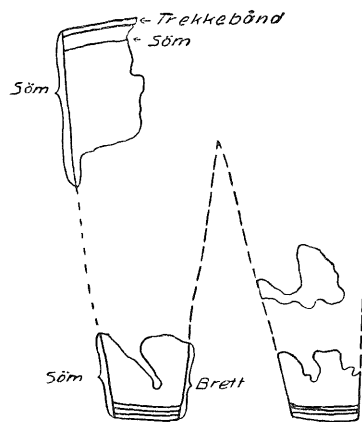
Preparering og draktbeskrivelse¹⁸.

Da Skjoldehamndrakten blev sendt inn gikk vi så snart som mulig i gang med prepareringen av de funne rester, efter direktiver av konservator, ingeniør T. Dannevig Hauge, Universitetets Oldsaksamling, Oslo. Det blev anskaffet et spesielt, stort sink-kar, hvor tøiet blev lagt i vann, som ved hjelp av heverter blev holdt stadig rinnende. Dessuten blev karet for sikkerhets skyld helt tømt hver dag i 14 dager. Samtidig blev tøiet forsiktig skyllet og rensset for jord og annet som var uopløselig i vann så godt det lot sig gjøre. Derimot skulde uorganiske salter og jordsyrene med deres „salter“ kunne utlutes med vann. Derpå blev tøiet lutet ut to ganger i destillert vann for å få fjernet de humusstoffer og oppløselige skadelige salter som inneholdes i almindelig vann.

Efter denne utvaskingen og en forsiktig mekanisk rensing blev tøiet lagt til langsom tørring i 18°'s varme. For å få så jevn tørring som mulig blev tøiet med visse mellemrum snudd.

Broken forfra

Broken bakfra

Broken sammensatt av to
 slike stykker med et smalt
 horisontalt påskjøtt stykke
 øverst bak

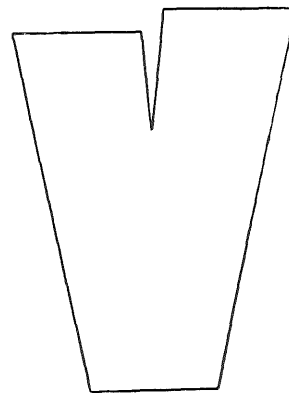

Fig. 1.

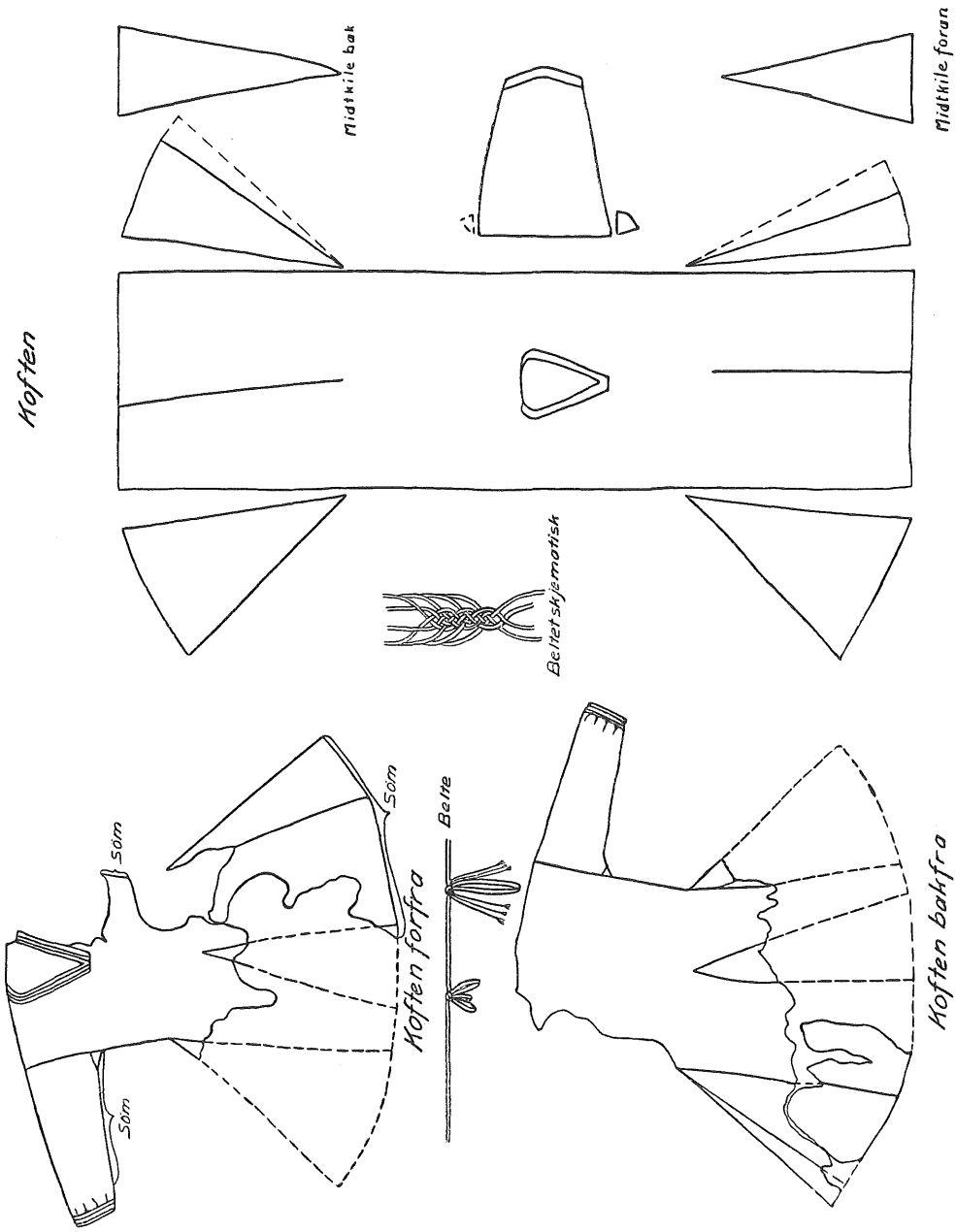

Fig. 2.

Læret blev konserveret med glyserin og langsom tørring i et kjølig rum i flere uker. Derpå blev det vasket i destillert vann og efter å ha tørket noen dager innsatt med ren lanolin og til slutt vasket med bensol.

Den videre konservering og restaurering av drakten i forbindelse med opmåling er foretatt av fru Gjertrud Gjessing. Det blev et stort og langvarig arbeide å få passet inn de ulike stykkene så rekonstruksjonen blev sikker. En del mindre stykker lykkedes det da heller ikke å få plasert med full sikkerhet. Så vel drakten som ullteppet blev dernest forsiktig sydd op på tynn satin av omtrent samme farve. Det blev sydd hele modeller av de forskjellige plaggene, som disse så blev forsiktig nestet fast til. Av hensyn til eventuelle senere undersøkelser blev det funnet viktigere å sy drakten op i stedet for å klebe, noe som vel i og for sig vilde tatt sig bedre ut. Stort sett må rekonstruksjonen sies å være vellykket og helt sikker. Enkelte ting ved broken kan likevel ikke nu konstateres, som det vil bli redegjort for senere. Drakten er nu utstilt i egen montre i museet.

a. Hette med skulderslag (*kaprún*) av tykt, sterkt loet ulltøi, vevd i vanlig firskaft, diagonalkyper. Isletten består av forholdsvis lys brun, tykk ulltråd, mens renningen er av mørkere brun og fastere spunnet tråd. Diagonalteksturen blir dermed ganske tydelig. Ellers er vevingen forholdsvis løs og åpen (pl. XI, fig. 2). Hetten er sydd sammen av fire stykker, idet det er sydd sammen to rektangulære stykker og for å få frem skulderslaget er det satt inn et nærmest rombeformet stykke ved bryst og rygg (se fig. 1). Den står således nærmest Poul Nørlunds type I i grupperingen av Herjulvsnesmaterialet¹⁹, men er enklere i tilskjæringen. Med en undtagelse har de grønlandske struthettene av type I bare kile foran, idet utvidelsen av skulderslaget ved ryggen er dannet ved tilskjæring. Like ens er alle de grønlandske hettene skåret inn under haken for å gjøre dem tettere i halsen. På Skjolddehamnhetten er dette løst ved at det er sydd korte tamper på begge sider. Ved å trekke den ene av disse tampene gjennom et hull

som er sydd under haken og knytte stramt til, er kaprunen blitt tett i halsen. Tampene, hvorav den ene er defekt, er tvunnet av rødt og grønt ullgarn. Den komplette er omkring 20 cm lang og ender i en liten rød og grønn dusk. Nederst er skulderslaget ikke fallet op, idet det bare er kastet rundt kanten her.

Kaprunen har ved nedleggingen tydeligvis ikke vært ny. De ophavlige sømmene er raknet flere steder, og er blitt sydd igjen med grove og uregelmessige sting av tykk ulltråd, mens de ophavlige sømmer er sydd med samme fast spunne tråd som i renningen. At den er blitt reparert minst ved to skilte høve vises rimeligvis av at den tykke ulltråden har to ulike, brune farver. Hetten er ganske godt bevart. Hele venstre side er således helt intakt og store partier av høire side er også bevart. Den har ganske sikkert ikke hatt strut. Farven er nu forholdsvis mørk brun. Noe mørkere kan den vel være blitt av torven; men ellers er fargene merkelig godt bevart, og det kan neppe være tvil om at den ophavlig har vært brun. Lengde fra hodesømmen til underkant 56 cm. Breddelangs hodesømmen 28 cm. Vidde nederst 139 cm.

b. Kofte (*kyrtill*) (pl. X, fig. 2) av ulltøi, nu med brun farve. Den er likesom kaprunen utført i vanlig firskaftveving, diagonalkyper. Tøiet er noe tynnere enn ved kaprunen og mindre loet, særlig er renningen adskillig tynnere og meget fast og godt spunnet. Isletten er også her adskillig tykkere enn renningen. Den er nu lys brun, mens renningen er adskillig mørkere, nærmest mørk grå-brun. Diagonalteksturen blir dermed sterkt fremtredende (pl. VIII, fig. 2).

Snittet er temmelig enkelt, enklere enn på kjortlene fra Herjulvsnes, idet selve koften er laget av ett stykke, hvor det er skåret ut en liten-tresidig halssplitt (se fig. 2). For- og bakbredde er med andre ord ikke avdelt ved skuldrene. Nederst har den en ganske stor vidde, fremkommet ved at det er satt inn kiler både på for- og bakbredde samt i sidene. På forbredden er det satt inn en 54 cm lang og ca. 19 cm bred kile. Toppvinkelen er plasert midt på forbredden, mens kilen er

satt noe skjevt inn, slik at midtaksen svinger litt mot høire side. På bakbredden er det like ens satt inn en kile. Den er ca. 60 cm lang og omkring 23 cm bred nederst. Skjevheten er her adskillig sterkere fremtredende, blandt annet er også selve kilen skjevt klippet, idet venstre side ikke er rettlinjert, men ganske sterkt utbuet øverst. Kilens toppunkt står 22 cm fra bakbreddens høire og 26 cm fra venstre sidekant, mens målene nederst er henholdsvis omkring 17 og 30 cm.

Den skjevheten i hele koften som dette forårsaker, blir ennu sterkere fremhevd ved kilene i sidene. På høire side er det satt inn to, på venstre derimot tre kiler. Samlet bredde av høire sides to kiler er 81 cm, mens bredden av venstres tre kiler bare er 62 cm, idet de enkelte kiler her er mye smalere enn på høire side. Sidekilene er i likhet med kilen på bakbredden noe høiere enn kilen på forbredden.

Ermene er klippet av ett stykke med en ganske liten, forholdsvis bred, tresidig kile satt inn øverst på undersiden, hvor også ermet er sydd sammen. Det smalner av nedover mot handleddet. Snittet i ermene minner på det viset ganske sterkt om ermene på en av Herjulvsneskjortlene²⁰, men er likesom kaprunen enklere i tilskjæringen.

Halssplitten er ikke fallet op. Den er her kantet med et bånd av kypervevd rødt ulltøi. Dette båndet som nu har en nærmest rustød farve, er vevd med samme slags godt spunne tråd både i islett og renning. Stoffet får derfor en noe annen tekstur enn koften ellers. Til koften er dette båndet sydd, idet det ytterst er brodert en smal, tykksøm med lette, små sildebeinsting og avvekslende med rød og grønn, tynn dobbeltspunnet tråd, — 5—6 cm innenfor denne er det brodert en ny tykk og smal, parallell søm, men denne gang sydd med regelmessige og tette, små, ganske lett skråttstilte sting (tykksøm). Ytterst, altså utenfor det røde båndet er det en smal kant, flettet av løsere spunnet, grønt ullgarn, i almindelig fletning, antagelig med 7—8 tråder. Antallet kan ikke avgjøres sikkert. Kanten er sydd fast til det røde båndet med ulltråd som nu nærmest har blåsort farve. I nakken mangler det røde, brede båndet, og dermed også de to broderte sømmene. Stoffet

er her ikke fallet, men det er kastet rundt kanten med brun tråd av samme slag som renningen, og til denne kanten er så det smale flettede båndet festet, også her sydd på med samme, blåsorte tråd (pl. VIII, fig. 2).

Ved det bevarte håndleddet er det påsydd en 2,5 cm bred spjellvevd bord utført i flere farver. Rød bunnfarve og en smal grønn stripe med en smal gul på hver side. Lengre ute er en bredere grønn stripe. Spjellene har vært ordnet i samme retning og hver renningstråd går over to og under én islettråd, slik at det viser sig en forholdsvis tydelig diagonaltekstur. Isletten er grønn, og farveskiftingene kommer av forskjellige renningstråder. Utenfor denne borden er det påsydd en løst flettet kant, utført i rødt, gult og grønt. Kanten er sydd til spjellvevsborden med blåsort ullgarn (pl. IX, fig. 1).

Rundt livet har han hatt en smalt, bare 1,1 cm bredt, rødt belte, flettet av ulltråd. Flettingen har foregått slik at en har delt garnet op i fire (i stedet for som vanlig to) grupper, og har så avvekslende flettet fra de indre og de ytre grupper, idet en hele tiden har lagt to tråder over ad gangen. Dermed kommer det i midten frem et fastere, kryssflettet felt. Beltet har nu helt samme rustrøde farven som det røde båndet i halssplitten, men garnet er tykkere. Det avsluttes i begge ender ved at trådene i en lengde av omkring 17 cm er opdelt i tre grupper, hver omviklet med tett og fin surring av ganske tynn, dobbeltspunnet ulltråd i grønt, rødt, gult og blått, ordnet i belter av sterkt varierende bredde og farvekombinasjoner. Nederst ender hver av disse tampene i en liten dusk. Beltet er knyttet i en stor, enkel sløife som antagelig har sittet rett foran. I så fall på venstre side er det en knute, knyttet slik at det kommer frem en tredelt sløife.

Koften er adskillig dårligere bevart enn kaprunen, men det er fullstendig nok bevart til at en sikker rekonstruksjon har kunnet foretas. Hele høire side med ermet er bevart til nedenfor livet, og av venstre side er det nederste bevart, slik at lengden har kunnet bestemmes. Dessuten er det bevart nok til at kilenes retning og dimensjoner kan bestemmes.

Den skjevheten som hele koften får i og med den skjeve innsettingen av kilene, er så påfallende stor, at en nesten kunde fristes til å tro at mannen har vært pukkelrygget. Dermed vilde en antagelig også få forklart de litt eiendommelige proporsjonene, idet skulderbredden ser temmelig stor ut i forhold til den relativt lille legemshøiden mannen synes å ha hatt. Forutsetter en at kilene i sidene og på bakbredden har vært satt inn noenlunde fra midten og nedover, vil det svare til et normalt bygd menneske på neppe mere enn 160 cm, mens avstanden fra håndledd til håndledd er 140 cm, altså omkring 180 cm mellom fingertuppene. Imidlertid bærer hele koften umiskjennelig preg av et ytterst slett skredderhåndverk, som blandt annet den sterkt varierende bredde av kilene viser, og det kan vel hende at hele skjevheten må skrives på denne kontoen. I nederkanten er koften heller ikke fallet op, idet det bare har vært kastet rundt kanten med brun tråd. Farven er, som nevnt, nu brun, og har antagelig også ophavlig vært brun, om enn lysere enn kaprunen.

Lengde langs midten av bakbredden og forbredden er omkring 106—108 cm. Livvidden er 95 cm og vidden nederst 278 cm. Med en antatt legemshøide av omkring 160 cm, har koften rukket omtrent til tykkleggen.

c. Skjorte (*skyrta*) av brunt ulltøi. Skjorten har som klæsplagg i gammel tid vært både ytter- og innerplagg. Vanligvis, først og fremst om sommeren blev skjorten brukt som ytterplagg hengende løst utenpå broken, som en kort kofte. Bare når det trengtes særlig lett bevegelse, som for eksempel i kamp, blev skjorten puttet ned i broken (*gyrða i brókr*)²¹.

Stoffet i Skjoldehamnskjorten er vevd i vanlig firskift, diagonal-kyper. Tøiet er noe tynnere enn i koften, og i hvert fall nu mindre loet. Dette kan likevel muligens komme av at skjorten i det hele tatt er mye sterkere slitt enn koften. Renning og islett har helt samme, lett gullig brune farve, men isletten er som vanlig litt tykkere og løsere spunnet (pl. VIII, fig. 1). Snittet er i likhet med koften eiendommelig ved

sin uregelmessighet, men lar sig nu i visse detaljer vanskelig konstatere på grunn av de mange lappene som er sydd på, — delvis oppå hverandre.

I likhet med koften er også skjorten klippet av ett stykke, slik at det mangler søm langs skuldrene, mens forbredden ser ut til å være avskrådd nederst, slik at den må ha vært smalere nederst enn lengre oppe (se fig. 1). Avskråingen her ser imidlertid ut til å ha vært skjevt og usymmetrisk klippet. I hver av sidene er satt inn tre kiler av noe ulik bredde. Derimot har ikke bakbredden, og sikkerlig heller ikke forbredden hatt noen kiler. Høire sides kiler har en samlet bredde nederst av 36 cm, venstre sides samlede bredde har vært bortimot 50 cm, antagelig 49 cm. Ved venstre erme er forbredden nu noe ringet, derimot ikke ved høire erme, og i det hele tatt ikke på bakbredden. Det kan være at denne ringingen er et resultat av senere reparasjoner. Ermene har i likhet med koftens vært klippet av ett stykke, sydd sammen på undersiden, men vidden ved håndleddet er den samme som lengre oppe. På venstre erme kan det sees at det i likhet med koften har vært satt inn en ganske liten kile øverst på undersiden. Høire erme har her en stor lapp.

I halsen er det en 5 cm høi, opstående krave av tett og fast vevd treskaftet ulltøi, hvor isletten løper over to og under én renningstråd og det for hvert er rykket en tråd frem i forhold til foregående. Bunnfarven i kraven er nu rødbrun, men med omkring 3 cm's mellemrum er det vevd inn en gul og en grønn stripe. Kraven er klippet slik at de kulørte stripene står loddrett. Den er brodert fast til skjorten med en lett og fint sydd, tykk, grønn søm.

I brystet er skjorten lukket med en kvadratisk klaff av samme tett vevde treskaftede tøiet som i kraven, sydd på slik at renningstrådene og dermed de kulørte stripene løper horisontalt. Klaffen lukkes på høire side ved at det er sydd på en liten sølvring i øverste, høire hjørne, som har kunnet knyttes i en påsydd tamp på selve skjorten. Langs venstre side er klaffen brodert på med en tykk, fint sydd, grønn søm av samme slaget og sammenhengende med den kraven er festet

med. Brystklaffens dimensjoner er 14×14 cm. Det kan nu ikke sees om den også i underkanten har vært brodert fast på samme måten. Sølvringen er forholdsvis tykk og med dobbelt trappeformet tverrsnitt. — Kraven har i overkanten vært fallet inn med en vel 1 cm bred innbrettet fall. Ved åpningen foran er fallen betydelig smalere (pl. VIII, fig. 1).

Tøiet i krave og brystklaff har for så vidt interesse som treskaftet vevnad ikke er kjent i norske oldfunn, men fra middelalderen er denne vevformen kjent. Eksempelvis kan nevnes koften fra Kragelund nær Viborg i Jylland²². Tråden både i islett og renning er ganske tynn og ser snarest ut til å være samme slag som i de broderte sømmene og iurringene på koftebeltet.

Skjorten har tydelig nok vært gammel og adskillig utslitt ved nedleggingen. Den er blitt lappet på kryss og tvers med store lapper sydd slarvet og skjødesløst på dels fra undersiden, dels på oversiden av tøiet, flere steder uten hensyn til stoffets lengderetning. Særlig er begge ermene og forbredden blitt meget lappet, mens bakbredden har vært hel. En stor lapp i høire side strekker sig imidlertid også over på bakbredden. Tøiet i lappene er alle kypervevde, men et sted på høire side av brystet er det satt en lapp under et større hull med vrangen av stoffet ut. Ellers ser det et par steder ut til at lappene har hatt en mørkere brun farve enn skjorten selv. Lappene er som alt nevnt sydd slarvet og skjødesløst på med store og ofte uregelmessige sting. Tråden de er sydd på med er noe forskjellig både i farve og tykkelse. Enkelte steder ser det ut til å være samme slags tråd som i renningen i tøiet, andre steder er den lysere og tykkere, — har kan hende vært av ufarvet ull. Kantene av lappene kan nu og da være brettet inn, andre steder er de bare sydd på uten innbretting, så kantene nu er flosset. Flere steder hvor skjorten øiensynlig har vært tynnlitt, er det sydd store tøyestykker under, festet med store, grove sting, således under hele venstre skulder. Omtrent hele forbredden, og i hvert fall nesten hele høire erme er på dette viset blitt minst dobbelt, ofte tredobbelt.

Skjorten har vært litt kortere i ermene enn koften, idet den måler omkring 130 cm fra håndledd til håndledd. Ved håndleddene og i nederkanten har tøiet ikke vært fallet, det er her bare kastet rundt med store, uregelmessige sting. Begge steder er kantene derfor nu sterkt flosset.

Om en forutsetter at kilene også på skjorten er satt inn omtrent fra midjen og nedover, vil det passe til omtrent samme legemshøide som vi ovenfor kom til for koftens vedkommende. Skjorten har da nådd et stykke ovenfor knærne. Lengden langs midten av for- og bakbredde ca. 80 cm. Livvidden kan nu ikke konstateres nøyaktig på grunn av de mange påsydde lappene, men må ha ligget omkring 90 cm. Vidden nederst har antagelig vært vel 180 cm.

Av skjorten er hele bakbredden bevart med undtagelse av det aller nederste. Nederkanten er imidlertid bevart på forbredden og særlig ved høire sides kiler. Av forbredden og venstre erme mangler det likevel temmelig mye, slik at rekonstruksjonen av nederdelen ikke kan sis å være helt sikker. Høire erme er derimot fullstendig bevart.

c. Brok (*økulbrøkr*) (pl. X, fig. 1) av tykt, vanlig kypervevd ullstoff som ophavlig øiensynlig har vært sterkt loet, men loet er nu de fleste steder slitt av. Som vanlig i disse tøyene er isletten av tykkere og løsere spunnet garn enn renningen, men noen farveskilnad ser det ikke ut til å ha vært (pl. IX, fig. 2). Farven er i det hele tatt nu noe ujevn og skjoldet, den veksler mellom lys gulbrun og noe mørkere rødbrun. Mesteparten er imidlertid temmelig lyst, så lyst at det er rimelig å tro at tøiet ophavlig har vært vevd av ufarvet, hvit ull.

Det er høist beklagelig at broken er så dårlig bevart som den er. Så vidt jeg vet er det den eneste middelalderbroken som overhodet er bevart. Dens drakthistoriske betydning vilde derfor utvilsomt ha vært meget stor, om snittet hadde kunnet fastslås i alle detaljer. Det må dessverre medgis at noen helt sikker rekonstruksjon av broken ikke er mulig. Men enkelte hovedtrekk kan vi likevel nå frem til, og en kan også, tror jeg, komme frem til en rekonstruksjon, som bortsett fra enkelte detaljer har ganske stor sannsynlighet for sig. (Se fig. 1.)

Den samlede lengden fra linningen til underkanten av buksebeina har vist sig å være helt sikker. De ulike tøistykkene har kunnet passes til hverandre i hele sin lengde på venstre side. Hvert buksebein er klippet av ett stykke med søm på utsiden. Denne sømmen kan på venstre side følges helt op til linningen, som først er fallet inn med en smal, enkel fall og så brettet ned på utsiden av broken, slik at det er blitt hold for et trekkeband (*brókhindahald*). Dette er delvis bevart inni holdet, og det kan ses at det nu har en rødbrun farve, efter all sannsynlighet har det ophavlig vært temmelig rent rødt. Derimot kan en ikke nu se hvordan det har vært laget, — om det har vært tvunnet eller flettet.

På forsiden går tøiet ubrutt helt op til linningen, mens det øverst på baksiden er skjøtt 6 cm fra linningens underkant, slik at det her går en horisontal søm. På venstre forside er broken delvis bevart helt frem til midten. Tøiet var her på to steder i en lengde av henholdsvis 5,5 cm og 5 cm brettet inn langs en loddrett linje, slik at alt ligger meget nær å tro at broken har hatt en loddrett midtsøm. Noe sikkert bevis har en riktignok ikke da det ikke var noen løse tråder efter selve sømmen bevart; men på den annen side må broken efter den måten buksebeina er klippet på, ha vært avdelt på ett eller annet vis her. I skrittet er broken ikke bevart, slik at en ikke kan avgjøre hvordan dette har vært formet ut. Efter all sannsynlighet er hele broken imidlertid satt sammen av tre (eventuelt fire) stykker, nemlig buksebeina og det smale stykket øverst bak, slik at det har gått en sammenhengende midtsøm fra linningen foran rundt skrittet og op til det smale horisontale stykket bak. Det kan selvsagt være at dette har vært delt på midten, slik at midtsømmen har fortsatt helt op til linningen her og.

Det kan i hvert fall ses at snittet er et annet enn ved de samebukser jeg har hatt høve til å undersøke. Hvordan likheten kan stille sig med senere norske bondebrøker tør jeg ikke ha noen mening om. Det er imidlertid også tydelig slektskap mellem Skjoldehamnbroken og samebroken. Også denne har et påskjøtt horisontalt stykke bak, men

på samebroken er det mye bredere. Nå kan samebroken ha noe ulikt snitt, særlig er det tydelig skilnad mellom barnebroken og de voksnes. Men felles for alle samebrøker jeg kjenner er at de foran har et stort triangulært stykke med toppvinkelen i skrittet, mens grunnlinjen danner linningen²³. Oftest er hele broken, bortsett fra dette triangulære og det rektangulære stykket bak, klippet av ett stykke. Denne broktypen er i virkeligheten den arktiske „breech-cloth broken“ og må derfor antas å være meget gammel hos samene. Sydsamene skal imidlertid ifølge Gudmund Hatt bruke brok av „Legging-Typen“, som også den vanlige nordeuropeiske broken tilhører²⁴, og som Skjoldehamnbroken etter all sannsynlighet like ens må tilhøre. Det er ganske utvilsomt at den ikke kan ha hatt det tresidige feltet foran som karakteriserer den nordsamiske broken som breech-cloth brok. På venstre side er Skjoldehamnbroken som nevnt, bevart helt frem til midten av forsiden. Likhetene med den nordsamiske broken må da forklares som et norskt lån i samisk draktutstyr, noe vi ellers har mange vitnemål om.

I virkeligheten blir da rekonstruksjonen av Skjoldehamnbroken likevel ikke så rent usikker, selv om nok enkelte detaljer ikke kan avgjøres. Lengden av buksebeina op til skrittet er således ikke sikker. Hele broken fra linningen til nederkanten av buksebeina er temmelig nøiaktig 1 m. Til et menneske på omlag 160 cm's høide, vil det si at den har gått fra midjen omtrent til anklene, og i så fall er også dette målet så å si gitt. Dette forutsetter imidlertid at mannen ikke har vært stort høiere enn 160 cm. I motsatt fall kunde det jo tenkes at den i likhet med samebroken var svært kort fra skrittet og op. Samebroken henger helt nede på hoftebeina.

Det later til at Skjoldehamnbroken må ha vært meget vid i livet, idet det ser ut til at den har hatt en livvidde på 130—140 cm. Den må da ha vært rynket temmelig sterkt, idet hverken skjorten eller koften på langt nær er så vide i livet. Beina avtar sterkt i vidde nedefter, og nederst er de så trange at en har måttet gi dem en splitt i siden for å kunne få føttene gjennom.

Nederst på buksebeina er påsydd en spjellvevskant av samme slaget som ved håndleddene på koften. Og i underkanten av denne er det med grov, nu sortbrun ulltråd, påsydd først en grønn og dernest en rød flettet kant. Den røde fortsetter som kanting av splitten i siden. Langs sidesømmen opover er det brodert en 0,5 cm bred bord med tette sting og avvekslende med rødbrun og grønn forholdsvis tykk ulltråd, sydd slik at grønne og rødbrune felter veksler opover. På hver side av denne borden er det sydd fast først en grønn og dernest en rød dobbeltspunnet, tykk ulltråd. Den samlede bredden av hele den borden som dermed kommer frem er 2,8 cm (pl. IX, fig. 2). Det kan nu ikke konstateres hvor langt opover denne broderingen har vært ført, idet det mangler et stykke ved sidesømmen. Det er imidlertid sikkert nok at den ikke har vært ført helt op. De øverste 36 cm av sidesømmen er uten ethvert spor av denne borden. En har øiensynlig nøid sig med å brodere ut den del av broken som var synlig når han hadde skjorten på sig.

e. Ankelbånd (*vindingar* eller *spjarrar*) av visstnok spjellvevd ull. Det er et spørsmål om den gammelnorske betegnelsen *vindingar* dekker ankelsurringene. I følge Hjalmar Falk var vindingene surret fra knær til ankel²⁵. Om betegnelsen *spjarrar*, se nedenfor, det er tvil om *spjarrar* er ankelbånd eller fotkluter. Fargene i ankelbåndene er nu sterkt medtatt, men synes å ha vært rødt og grønt. De består av 2 cm brede bånd enten vevd med spjell, hvor spjellene er ordnet samme vei, eller muligens vevd på båndgrind, sannsynligvis likevel den førstnevnte vevemåten. Renningen løper over en og under en islett-tråd, men i midten er det et felt med rød og grønn tråd, hvor renningen løper over to og under en islett-tråd. Isletten er hele tiden grønn. Lengden av de vevde båndene er ca. 105 cm. I den ene enden er det sydd på en snor av rødt og hvitt (?) ullgarn flettet i rundfletting. Den best bevarte er ca. 50 cm lang, og i den andre enden er det sydd på en 72 cm lang rød snor i vanlig fletting. Den ender i en liten rød og grønn dusk. Opover disse røde snorene er det tydeligvis uten noe system, tredd ganske smale og tynne sølvringer i tettstilte grupper hver på optil 8 ringer,

og på den nedre halvdel av snoren er det tett surring av rød og grønn tråd.

f. Ankelkluter og lester. På føttene har han hatt korte lester sydd av tykt kypervevd ulltøi, og rundt anklene dessuten viklet kluter, like ens av kypervevd stoff.

Lestene som er 18 cm høie har vært sydd sammen av to stykker, slik at det ene har dannet helen og skaftet, det andre resten av foten. Det førstnevnte stykket har vært sydd sammen foran og under helen, det andre på oversiden. Foran har de vært åpne de øverste 6 cm. Det er her bare kastet rundt kanten, likesom også i overkanten. Tøiet ser ut til å ha vært av samme slag som i broken.

Ankelklutene er h.h.v. omkring 10 og omkring 15 cm brede tøyremser tilsynelatende uten enhver nærmere bearbeidelse. Kluten på venstre bein var surret på med vrangen ut. Det ser ut som det til ankelkluter er brukt rester av utslitte klær, idet den ene ser ut til å ha rester av en noenlunde lignende utsyng som det var på sidesømmene i broken.

g. Sko. Av disse foreligger bare rester av sålene. De er av ca. 0,3 cm tykt lær, og har vært av den spisse formen som er vel kjent i middelalderen. Nærmest kommer de et par såler som er kommet frem ved de danske utgravningene på Sandnes i Østerbygden på Grønland²⁶.

h. Teppe (*brothvitill* eller *lesningshvitill*) (pl. IX, fig. 1). Som før nevnt lå mannen tullet inn i et ullteppe. Av dette er riktignok ikke svært meget bevart, men nok til at dimensjonene kan angis med noenlunde sikkerhet. Det må ha vært temmelig stort, 260 × 145 cm. Her er lengden sikker, mens bredden for så vidt er teoretisk bestemt. Det viser sig at ullteppet har vært sydd sammen på langs, og det er da naturlig å tenke sig at det har bestått av to hele bredder. Dimensjonene er ikke urimelige. Dipl. Norv. IV, 263, omtaler *lesnings hvitill 5 alna langr ok 3 alna breiðr fyrir 5 aura*²⁷.

Tøiet er tykt, vevd i vanlig firskift (*fjórsképtr hvitill*) og vevd i storrutet mønster av samme slag som har vært karakteristisk for ull-

tepper fra eldre jernalder og til vår tid (brotkvitlavevnad), hvor rutene dannes av avvekslende brede og smale mørkere striper på langs og på tvers, dels med mørk renning og lys islett, dels omvendt. Kombinasjonene av de brede og smale striper er sterkt vekslende, noe som blandt annet har hjulpet godt ved rekonstruksjonen. Fargene er nu lyst brunt, nærmest gulbrunt og mørkt brunt, men det er mulig at de lyse partier ophavlig har vært av ufarvet hvit ull. Den ene halvparten kan ses å være begynnelsen av tøyen, idet enden her har ansatsen til vevingen. I den andre enden er det fallet op.

i. Diverse. Rundt ullteppet var surret dels lærreimer, dels smale vevde bånd. En del prøver av både reimene og båndene er bevart. Reimene er av noe forskjellig bredde, fra ca. 0,5—1 cm og en tykkelse av ca. 0,3 cm. Blandt de bevarte rester er en knute. De vevde båndene er ganske smale, 0,8 cm brede og vevd enten med spjell eller på grind. De er røde med en grønn midtstripe, og består av 14 renningstråder, hvorav 6 grønne. Isletten er grønn. Det er blandt restene bevart et par knuter, hvorav en er knyttet som en enkelt sløife. Det kan ses at ved endene av båndet har renningstrådene i en lengde av ca. 7 cm vært samlet i to grupper, hver omviklet med tetturring av dels grønn, dels rød ulltråd og med en liten dusk i enden. Rundt begge disse tampene er det tredd smale sølvringer av samme slag som på ankelbåndene, i alt 4 parvis stilte ringer.

Foruten disse restene er det også bevart restene av en forholdsvis tykk snor flettet i rundfletting av mørk brunt, lyst brunt og ufarvet hvitt ullgarn med et tverrmål av ca. 1 cm. Det vites ikke hvad dette har vært brukt til.

Av gjenstander er praktisk talt ikke noe funnet. Det eneste er et ganske enkelt knivskaft av eik som kom frem ved min eftergraving. Det er jevntykt med rundt tverrsnitt og tvert avskåret i endene. Lengden er 9,7 cm, tverrmålet 1,7 cm. I enden har det hull for en smal og forholdsvis tykk, tresidig tange.

DATERING OG KULTURSAMMENHENG

Det er ikke så rent lett å få passet Skjoldehamndrakten inn i det rette kulturhistoriske miljøet. Drakten selv skiller sig på flere punkter ut fra det en har bevart av jordfunnet draktmateriale i Europa, og nord-norske folkedrakter fra senere tid kjenner en bare temmelig fragmentarisk. Til disse vanskene kommer det òg at vi med jordfunn her i Nord-Norge alltid må ta de etnologiske problemene med i regningen, — en må stadig ha den muligheten for øiet at funnene kan ha samisk (lappisk) ophav.

La oss da like godt med en gang drøfte den muligheten, så vi i hvert fall kan prøve å få det spørsmålet undagjort. Efter min mening er det av flere grunner usannsynlig at det er en samisk drakt. Vel viser den i hoveddragene slektskap med samedrakten, men det er, så vidt jeg kan skjønne, bare et nytt og i og for sig meget viktig bevis på samedraktens ophav. For på den annen side er det også meget store og meget vesentlige skilnader, — så store at de vanskelig kan forklares på annen måte enn ved etnologisk forskjell.

Finnstedets beliggenhet kunde her tenkes å ha betydning. Helt fra senromersk tid av har Vesterålen vært norskhetens faste borg i Nord-Norge. Snaut nok noe sted har vi allerede fra folkevandringstiden så mange faste fortidsminner og funn som i Vesterålsbygdene, og disse har i oldtiden i langt høiere grad enn nu vært Nord-Norges førende jordbruksdistrikt. Men det må likevel temmelig sikkert ha vært samer her i middelalderen. I Hartvig Billes missive av 1609 heter det: „I loffoden, Westerollen och paa Anden. Er ochsaa finder, the giffue ochsaa normendttz rettighedtt, och erre nu thilsagtt, att schulle brugge normendttz habit, huileken the her till dags icke brugt haffue“. Når derfor fogd Erik Hansen i Vesterålen sier i en skrivelse til stattholderen av juledag 1591: „att thette lenn er affskyldt fra laper och finder, saa her er jngenn af dette slags folck“, så må han ha tenkt på fjellsamer

og ikke på sjøsamer²⁸. Det har med andre ord tydeligvis vært samer her, og i motsetning til sjøsamene på Helgeland, har de gått i samiske klær.

Et av de viktigste punktene hvor Skjoldehamndrakten skiller sig ut fra samisk draktutstyr er tøilestene. Det kan med stor sannsynlighet sies at samene aldri har brukt lester i skoene. Nu bruker de som kjent en egen sort gress, sennegress, — og så langt vi kan følge dem tilbake i litteraturen har høiet i skoene i stedet for strømper eller lester vært et karakteristisk drag. Alt i 1600-årene omtaler forfattere som Samuel Rheen og Johannes Scheffer skohøiet²⁹. Heller ikke skohøiet er ophavlig samisk, det må også være et kulturlån. Overalt ellers i arktiske områder er skinnstrømpen brukt³⁰, og skohøi har i eldre tid vært brukt mange steds i Norge, for eksempel i Setesdal til sommerbruk³¹. Men det er i alle høve meget lite sannsynlig at samene først har tatt op tøilesten, for så senere i 15—1600-årene å skifte den ut med skohøiet, så meget mere som et av Scheffers stikk tyder på at skinnstrømpen ennå da delvis var i bruk³².

Dernest må det pekes på at Skjoldehamnkoften ikke har opstående krave. Riktignok sier Gustaf van Düben i sitt kjente verk om samene at samekoften i eldre tid manglet den opstående kraven³³. Hans kilde her, den samefødte presten Fjellner, skal imidlertid etter velvillig opplysning av rektor J. Qvigstad ikke ha vært særs pålitelig, og opplysningen strir i hvert fall direkte mot alt en kjenner av tidlig billedmateriale. For dette godtgjør ikke bare at mannskoften har hatt opstående krave så langt en kan følge samedrakten tilbake, men at også kvinnekoften har hatt det til inn i 1700-årene, enkelte steder, i hvert fall i Rana, helt til omkring 1830. Snittet i Skjoldehamnkoften skiller sig også ut fra samekoften, idet kilene er likelig fordelt på for- og bakbredde, mens de på samekoftene alltid er samlet på bakbredden. Dette er i virkeligheten et meget karakteristisk utslag av samisk smak, — og det fins da også på det ophavlige hovedplagget deres, — pesken.

Også i en rekke andre trekk skiller Skjoldehamndrakten sig ut fra alt en kjenner av samiske klær, — hetten har en annen form enn samenes

njalfatta, innerskjorte bruker ikke samene, eller gjorde det i hvert fall ikke i eldre tid, båndene om anklene er ikke skobånd som hos samene og så videre. At funnet inneholder spjellvevning er vel ikke noe bevis, så lenge det ikke kan godtgjøres at de spjellvevde båndene er vevd på stedet. Men veving med spjell har ganske sikkert alltid vært ukjent hos samene. Båndgrinden er deres eneste veveredskap. (Jeg ser her bort fra at sjøsamene har vevd på Opstadgogn³⁴. Vi har i Tromsø Museum en slik samisk Opstadgogn.) Spjellveven byr på adskillig større muligheter i retning av variert teknikk enn båndgrinden, og det er derfor lite trolig at den skulde være blitt så fullstendig trengt vekk av båndgrinden, om den noen gang hadde eksistert i samisk veveutstyr.

Med full grunn må vi derfor ha lov til å tro at Skjoldehamndrakten er norsk og ikke samisk.

At det fins likhetspunkter òg skal ikke nektes. Og likhetspunktene er av meget stor betydning, men de betyr ikke at Skjoldehamndrakten er samisk. Betydningen av dem ligger i de i virkeligheten hittil uløste spørsmålene om samedraktens ophav. Når samedraktens historie en gang skal skrives, vil en ikke kunne komme utenom Skjoldehamnfunnet. Det vil bli et av de viktigste bevisene på at samedrakten for en meget stor del er grodd frem av skandinaviske middelalderske forbilleder.

*   *   *

Men selv å finne frem til det norske tidsmiljøet Skjoldehamndrakten er skapt av, kan bli vanskelig nok, fordi folkedraktene er så seigt konservative, og fordi vi kjenner så lite til nord-norske senere folkedrakter. Koften har således vært ganske utrolig seiglivet i den norske bonde- og fiskerdrakten. I siste halvpart av 1600-årene finner vi den i Gudbrandsdalen i noen detaljer på et billedteppe fra Vågå. Detaljene fremstiller alle det samme motivet, en bonde og en kone som bringer varer til torvs. Mannen har en høi lue, langt hår og knekort kofte³⁵.

Hele teppet som har det kjente motivet „hoffet i haven“ er avbildet av Karin Mellbye i Kunstindustrimuseets Årbok 1929—30, fig. 4.

I 1706 optrer en kofteklædd bonde i figuren på Bugården på Tyskebryggen i Bergen, rimeligvis en vestlending, og i 1717 fins han på Mathis Ibsens kart over en del av Bergensleden³⁶. I 1752 avbilder Erik Pontoppidan en kofteklædd mann fra „Bergens Egn“ på et stikk i Norges Naturlige Historie, og i 1762 fins han i Hans Strøms beskrivelse over Sunnmøre. Den høist interessante samlingen av draktdukker i Bergens Museum, utført av Jørgen Garnaas før 1764 viser at koften ennå da var i bruk i Vinje i Telemark, Fana i Hordaland og Borgund på Sunnmøre³⁷, og på figurene i Nordmandsdalen ved Fredensborg Slott fra samme tiden, utført etter modeller av Jørgen Garnaas finner en koften på en figur fra Mandal (eller Karmøy?), videre i en rekke bygder i Hordaland, som Voss, Fana, Haus og Manger, og endelig fra Troms³⁸.

Ennå i J. F. L. Dreiers draktakvareller fra omkring 1800 og de nærmeste årene etter ser en at koften har vært i bruk i noen bygder, Fjell i Hordaland, Snåsa i Trøndelag og endelig på en tegning av J. Senn (1812—15) etter en Dreieroriginal av to nordlendinger, hvorav den ene likevel er en same³⁹. Og så sent som i 1817 kunde en ifølge prosten Nils Herzberg se koften, „Den gamle Høitids Dragt i Kinservigs Præstegjeld som nu kun bruges af enkelte Oldinge“⁴⁰. Men da holder den også på å forsvinne, som en ser av prosten Hertzbergs romantisk-sentimentale lille hjertesukk. Det er så vidt jeg vet det siste glimtet vi har av den sønnenfjells. I Nord-Norge holdt den sig ennå et par årtier. „Den over det ganske Nordland bekjendte kofte er ogsaa almindelig her i Sognet baade for Mand- og Kvinde-Kjønnen. Denne bruges som Reise-Kjole i Uvejr“, skriver sogneprest Ivar Anker Heltzen i sin „Beskrivelse over Ranens Præstegjeld“ i 1830-årene⁴¹. Dermed forsvinner den definitivt fra folkedraktene. Den må være forsvunnet i løpet av ganske kort tid etter at Heltzen laget sin beskrivelse.

Dette korte og summariske resymet av hvad vi kjenner til koftens seiglivethet i norsk bondepåklædning viser da tydelig nok at vi ikke

av en middelaldersk drakttype som koften kan tidfeste Skjoldehamndrakten på noe vis.

Men Skjoldehamnkoften ser ut til å skille sig ut fra alle disse senere koftene i flere trekk. Den er blandt annet lengre. De etterreformatoriske koftene går sjelden lengre enn til knærne, noe som kan hende delvis skyldes innflytelser fra den senmiddelalderske korte vamsen. Hvor lengre kofter fins, som på et par av Nordmandsdalens figurer (fra Fana og Haus) har de tydeligvis et helt annet snitt og mangler belte. Riktignok sier Heltzen at ranværingenes reisekofte vanligvis rakk ned til tykkleggen, men på tegningen hans, „En Nordranværing med kone i Reise-Klæder“ når den ikke engang til knærne. Ranværingsskoften har også et helt annet snitt: „Den er dannet som en Sæk, rynket til en høy Krave ved Halsen, der sluttes tæt til ved en Klaf foran, der ved Knapper fæstes til Kraven. Ærmerne ere meget vide, rynkede til brede Opslag for Hænderne. Dens Længde er almindelig til Tyklæggen; den er heel rundt omkring og seer ud som en ved Bunden afskaaren Sæk. Denne drages paa og af over Hovedet blot ved at opknappe Brystklaffen; den hænger saaledes frit paa Legemet og kan modtage en Mængde Vand, forinden det gaar igjennem. Den er dessuden meget ledig at gaa og at ro i. Den er almindelig af mørkegraat Vadmel; dog er denne Farve saavel som paa Klaffen og Opslagene forskjellig, og i denne Forskjel er det, at Sognerne ofte adskille sig fra hinanden. Ranens Sogn har mørkegraat Vadmel med blaa Krave og Opslag. Andre Sogne bruge forskjellig Farve.“

Videre er det meget sjelden å se nyere kofter uten krave, men med den V-formede halsutskjæringen som Skjoldehamnkoften har. Som en ganske overveiende regel har de opstående krave. Nærmest Skjoldehamnkoften kommer i grunnen den som Hertzbergs Kinsarvikolding har. Den har ikke den opstående kraven, men er bare kantet med kulørte bånd. Men her òg har halsutskjæringen en annen form, idet den ikke er V-formet, men snarere Y-formet. Meget sjelden i de senere folkedraktene er også det smale, vevde beltet, knyttet i store sløifer.

Heltzens reisekofte har vevd belte, men det er flerfarvet og om det har vært knyttet eller holdt sammen med beltehake eller spenne vites ikke. Derimot har en av Dreiers drakter interesse. Det er en „Karl og Pige fra Stods Præstegjeld“⁴². Mannen har høi, rød lue og lang, blå, åpen frakk. Om livet har han et ganske smalt, nærmest orange-farvet belte med en stor nedhengende sløife bak. Likheten er ganske påfallende; men trenger naturligvis ikke ha kronologisk betydning, så meget mere som beltet jo i det hele tatt ikke ophavlig hører med til den lange rokokkofrakken. Likheten viser vel da bare at det gamle kofte-beltet har overlevd koften i Stod og blitt flyttet over i de nye motene.

Fra middelalderen må vi dessverre også vesentlig operere med billedstoff, noe som jo svekker resultatene. I det danske Nationalmuseums høist merkelige samling av middelalderske drakter fra kirkegården på Herjulvsnes på Grønland er ingen kofter. Her er bare høimiddelalderens lange, fotside kjortler, foruten andre drakttyper som ikke interesserer i dette høvet⁴³. Av større interesse er da Bocksten-drakten, som har en kofte som har rukkit noe nedenfor knærne⁴⁴. Også i tilskjæringen er de nær i slekt med hverandre. Begge er laget av ett stykke, sydd sammen i sidene, men altså uten skuldersøm, det er bare klippet ut et hull til halsåpningen. For å skaffe større vidde nede har begge kiler satt inn både på for- og bakbredde og i sidene. Skilnaden ligger i halsutskjæringen og i ermene. Halsåpningen er på Bockstenkoften av samme form som på Herjulvsneskjortlene, og som en kjenner så vel fra høimiddelalderens skulptur og maleri.

Ennu nærmere står for så vidt koften fra Kragelund nær Viborg⁴⁵ som blev nevnt ovenfor. Den er også skåret til på samme måten som koftene fra Bocksten og Skjoldehamn, men har dessuten V-formet halsutskjæring. Ermene er imidlertid klippet på en annen måte. På Skjoldehamnkoften er snittet i ermene mere i slekt med enkelte av Herjulvsneskjortlenes⁴⁶. Innsettingen av kilene er derimot helt som på både Skjoldehamn- og Bockstenkoftene. Likhетene med både Kragelund- og Bockstenkoftene er så store at de er vel verdt å merke sig. Dette

så meget mere som det ser ut til at innsetting av kiler i koften er et rent middelaldersk drag. Her støter vi likevel unektelig på vanskeligheter med sammenligningsstoffet. Vi har jo ikke bevart en eneste etterreformatorisk kofte, og må følgelig bygge på det materialet som alt er opresymert.

Jørgen Garnaas' draktdukker er laget i et så lite format at det vilde være høist naturlig om detaljene i draktsnittet var noe skjematisert. Av noe større betydning er vel kan hende de kostekledde Nordmandsdalsfigurene, som alle har kofter som henger rett ned uten den vidden nedentil som kilene betinger. Men her må en huske at figurene i Nordmandsdalen i beste fall bare bygger på annen hånds iakttagelser. Noen beviskraft i sig selv har derfor heller ikke de. Deres betydning for spørsmålet øker likevel når en går over til å se på Dreiers akvareller som bygger på første hånds studier og er utført av en profesjonell Miniature Tegnemester. Det kan være nyttig å sitere en del av Einar Lexows karakteristikk av Dreier som kunstner⁴⁷: „Det maa dog indrømmes, at det, som i første række gir Dreiers prospekter Deres værd, ikke er deres formelle egenskaper, men deres rigdom av realistiske detalier. Ti det er detalilen, som har interesseret ham. Det er aldrig tale om, at nogen del av billedet er avfeiende behandlet . . . Og alle selv de mindste smaating gir han med nøiagtighet. Lad være, at helheten ikke altid er saa uangripelig; lad være at perspektivet ofte er svakt; detalilen er altid omhyggelig og paalidelig.“ Jeg mener at dette sitatet har sin berettigelse fordi det er ganske tydelig at ingen av Dreiers kofter, eller de kofter som kjennes efter Dreieroriginaler har kiler. De henger alltid rett ned og er nu og da, hvor vidden er stor, rynket sammen i halsen⁴⁸, slik ranværingsskoften var det òg.

Årsakene til at kilene mangler i den etterreformatoriske koften, kan være vonde nok å få tak i. Kan hende kan det komme av at det blev de lavere befolkningslags kofte som overlevde draktskiftene i senmiddelalderen og etterreformatorisk tid. Det later nemlig til at de lavere lagenes kofter i hvert fall mangesteds har manglet kiler gjennom hele middelalderen, som det kan hende ser ut til å gå frem av en av Håkon

Magnussons forordninger⁴⁹. Muligens kan vel òg, som nevnt før, den senmiddelalderske korte vamsen ha spilt inn.

Kragehulkoften er av Nørlund datert til 11—1200-årene eller muligens ennu senere, og Bockstenfunnet til siste halvpart av 1300-årene. Dessuten har Herjulvsneskjortlene også kiler. I det middelalderske billedmaterialet er kofter av ulik lengde meget vanlige. Det kan ikke være nødvendig å gi noen fremstilling av de generelle dragene i middelalderens drakthistoriske utvikling. Det er fullt tilstrekkelig å vise til en avhandling av Thor Kielland, „Om dragt og mote i middelalderens Norge“⁵⁰, samt til Poul Nørlunds oversikter i „Buried Norsemen at Herjolfsnes“. Her er nok å nevne at koften ikke bare i Norge, men også ute i Europa holder sig levende gjennom hele middelalderen. Det er nok så at den i den senere middelalder ikke har noe større aristokratisk pondus over sig, — den er fattigmannsplagget, — men den lever da i hvert fall. Meget oplysende når det gjelder draktenes sosiale rangstige er en miniatyr fra Nic. Oresmes kommentar til Aristoteles' Politikk fra tiden omkring 1375 (ms. 11201—02 i Kgl. Bibliotek, Bryssel). Billedet forestiller „mauvaise politic“ og er inndelt i tre felter med innskriftene „povres“, „moiens“ og „riches“. I det første feltet er håndverkere og bønder i knekorte kofter. Alt middelstanden har fått er den lange kjortel med stramtsittende overdel og vid, fullerik underdel, mens den økonomiske overklassen er gått over til de vide overkjortlene som kom i bruk i slutten av 1300-årene⁵¹.

I Norden ser det ikke ut til at koften, eller den korte kjortel, hvad en vil, — har hatt det markerte sosiale mindreverdigheitsstempel som på kontinentet. Den er blandt annet den faste mannsdrakten i den kjente dansefrisen fra Ørslev kirke på Sjælland fra 1370—80-årene⁵². I takmaleriene fra Torpe kirke i Hallingdal i fremstillingen av Margaretalegenden er koften til og med ophøid til kongelig skrud. „Det er ikke tale om noen bygdekunstners grove haand, men en skoledannet mester“, sier Harry Fett, — en mester med nær tilknytning til Oslo-skolen⁵³. Det samme ser en dessuten i den islandske tegneboken fra

første halvpart av 1400-årene som Fett har publisert⁵⁴, med et bilde av kongenes tilbedelse, hvor en av kongene har knekort kofte med belte (Fett pl. 6). Det kunde nevnes serier av eksempler, slik som det kjente drikkegildet i den samme tegneboken (Fett pl. 40), på at koften kan optræ på sosialt like fot med kjortelen.

Og som plagg for de lavere klassene ser koften ut til å ha vært omtrent enerådende både her og ute i Europa. Oplysende er for så vidt Eivind S. Engelstads rike materiale av senmiddelaldersk kunst⁵⁵, hvor håndverkere, gjetere, tiggere o. s. v. omtrent alltid er kofteklædd. Av helgenfigurer avbildes St. Christophorus i kofte.

Foreløbig må vi derfor nøie oss med å peke på at Skjoldehamn-koften viser tilbake til et rent middelaldersk miljø. Noen nærmere tidfesting kan koften neppe gi, selv om snittet snarest skulde peke mot høimiddelalderen.

* * *

Vanskeligere å klare er skjorten. At innerskjorter av ull har vært i bruk i middelalderen ser en tydelig nok av det samtidige litterære stoffet, hvor både *ullskyrta* og *ullserkr* er kjent⁵⁶. Skjorten kunde ifølge Hjalmar Falk ha meget ulik vidde. „Gewöhnlich hatte es aber über der Brust eine solche Weite, daß der über dem Gürtel befindliche Raum zwischen dem Hemd und der Brust zur Aufbewahrung von Sachen benutzt werden konnte und von Frauen tatsächlich dazu benutzt wurde; vgl. z. B. Gulap. 255 (Landslov 9, 6): *þá* (bei der Haussuchung) *eigu hinir inn at ganga í skyrtum einum ok lausgyrðir* (ungegürtet, damit sie nichts unter dem Hemd verstecken könnten)“. Både *serkr* og *skyrta* brukes i skaldediktningen ofte som kjenning for brynje, derimot aldri *kyrtill*, slik at en må gå ut fra at begge de to førstnevnte betegnelsene også kunde dekke trange skjorter som Skjoldehamnskjorten. For så vidt er saken klar nok. Men det blir unektelig ikke lett å finne sidestykker til den, — skjorter med opstående, kulørt krave og den firsidige brystklaffen.

Det må her gjøres oppmerksom på at finneren meget bestemt hevder at skjorten var innerplagget. For i senere folkedrakter finner en nu og da korte kofter med opstående krave og firkantet brystklaff, — også fra Nord-Norge. Ifølge Heltzen hadde ranværingenes reisekofte det, men tegningen hans viser en bred, nedbrettet krave som faller godt ut over skuldrene. En av Jørgen Garnaas' draktdukker, en brudgom fra Vinje i Telemark⁵⁷ har hvit kofte med blå opstående krave og et firkantet blått stykke felt inn ved halsåpningen, samt brede blå håndlinninger. Det samme gjelder Dreiers fisker fra Solsvika, Fjell, Hordaland og mannen fra Snåsa, Nord-Trøndelag⁵⁸. Begge disse koftene er korte, antagelig ikke stort lengre enn Skjoldehamnskjorten.

I det middelalderske billedmaterialet jeg har hatt til rådighet, har jeg ikke kunnet finne ett eneste sikkert eksempel på skjorte av denne formen. Men det må huskes at det her dreier sig om en skjorte, og da er det jo rimelig nok om den firkantede brystklaffen ikke kommer frem i billedmaterialet.

Nu og da fins det likevel på senmiddelalderske alterskap malerier av menn iført en stramtsittende drakt med en liten trang kittel e. l. puttet ned i en stramtsittende brok. I visse høve har disse kitlene opstående krave, åpen foran, og det er ting som tyder på at disse mennene er avbildet så å si i bare skjorten. Når disse draktene forekommer er det som regel, om ikke alltid, knekter som piner Kristus eller martyrene som bærer dem. På en av fløidørene på alterskapet fra Stranda kirke, Møre⁵⁹, ser vi dem i ferd med å gjennompryle St. Laurentius med køller, — de fins også i det nederste feltet på samme fløidøren, hvor Laurentius brennes på risten. Det er knekter som bokstavelig talt har „kastet trøien“ for å kunne utføre hvervet sitt desto effektivere. At det er slik ser en av fløidørene på alterskapet fra Andenes fra tiden omkring 1500⁶⁰. På den ene fløidørens innerside, ikke avbildet av Engelstad, fremstilles hudflettingen. Kristus er bundet til en søile og piskes av to knekter. Den ene har på sig en kort kofte, den andre står i skjorten med opbrettede skjorteermer. På den andre

fløidørens ytterside ses nederst Kristus hånes som jødernes konge. En mann trykker scepteret i Kristi hånd. Han er klædd i en kort ermeløs grønn kittel med langermet rød skjorte med opstående krave, åpen foran av helt samme formen som Skjoldehamnskjorten (Engelstad l. c. pl. 79, nederst). Alterskapet fra Stranda er av Arne Nygård Nilssen antatt å være norsk arbeid fra tiden omkring 1510, mens Eivind S. Engelstad har bestemt det som Lybekkerarbeid fra tiden umiddelbart etter 1500⁶¹. Om Andenesskapet er det også delvis uenighet. Nygård Nilssen har nærmest oppfattet maleriene som norske, mens både Harry Fett, Anders Bugge og Engelstad ser dem som Lybekkerarbeider. Men alle tre hevder ulike kunstnere⁶².

Som sidestykke til Skjoldehamnskjorten skal også nevnes et kalkmaleri i Nykyrko kirke, Finnland, av en donator fra slutten av 1400-årene. Donatoren kneler iført kjortel med belte og V-formet halsutskjæring kantet med annet farvet stoff. Dessuten har han skjorte med høi, opstående krave⁶³. Det ser likevel ikke ut til at kraven er åpen foran. Dessverre kjenner jeg ikke maleriet i original, og avbildningen som er etter en strektegning er kan hende noe skjematisert. Av større interesse er billedene på en fløidør til et alterskap fra slutten av 1400-årene fra Storkyro kirke, Finnland, med fremstilling av St. Henriks mord og morderen Lallis hjemkomst. Lalli har hvit langbrok (eller lange hoser) og en kort kofte med opstående krave, åpen foran⁶⁴. Det går ikke frem av de bevarte tegningene hvordan koften har vært formet ved halsen, om den har hatt splitt eller brystklaff. Men likheten ellers er frapperende og blir enda mere slående når en er opmerksom på den middelalderske skjortens kombinerte karakter av ytter- og innerplagg.

Selv om det altså ikke har vært mulig å finne helt identiske sidestykker til Skjoldehamnskjorten i det middelalderske billedmaterialet, kan skjorten ikke alene trekke funnet ned i etterreformatorisk tid. For det har jo i hvert fall vist sig at det i den senere middelalder ikke kan ha vært ualmindelig med en kort innerskjorte med lignende opstående krave åpen foran.

* * *

Nytt i det bevarte middelalderske draktmaterialet er også både den lange broken og tøilestene i skoene. Både Herjulvsnesdraktene og Bockstendrakten har hoser av ulik lengde, enten hoser med lest, *leistahosur*, eller uten lest, da med fotkluter. Bukser er overhodet ikke bevart i noe tidligere funn. At hosene har vært meget vanlige i middelalderen går både frem av billedstoff og litteratur. Særlig i den senere middelalder blir hosene gjerne stadig lengre og broken skrumper tilsvarende inn. De senmiddelalderske hosene er gjerne så lange at de festes direkte i beltet.

Og hosene var ikke begrenset til noe spesielt sosialt miljø, de var brukt av adelsmannen og av sauegjeteren. En ser det tydelig nok av sauegjeterne på antemensalet fra Tresfjord kirke, Møre, og Maria-antemensalet fra Nes kirke i Sogn⁶⁵, begge fra slutten av 1200-årene og tiden omkring 1300. At hosene har hatt en sterk og solid posisjon i den norske bondebefolkningens klædrakt, ser en òg av den seige konservatismen som folk holdt på dem med til langt ned i etterreformatorktid, som i Telemark og Setesdal, for bare å nevne den norske bondekonservatismens mest klassiske strøk, men også mange andre steder. Men det er sikkert nok likevel at den lange broken òg har vært vel kjent både i middelalderen og tidligere. Allerede buksene i Torsbjergfunnet er en lang brok. Den har likevel fotlester sydd fast til buksebeina, og hører for så vidt til en annen kategori, lestebroken (*leistabròkr*). For selv om det i Skjoldehamnfundet òg var to korte fotlester, er det ingen tvil om at de her optrer som selvstendige plagg.

Den lange broken uten påsydde lester, *òkulbròkr*, omtales flere steder i litteraturen. Hjalmar Falk mener å ha gjort følgende interessante iakttagelse: „Überall wo das Wort (*òkulbròkr*) vorkommt, ist von ganz jungen Leute die Rede, die als alberne Tröpfe angesehen wurden, sich aber nachher als verständige Männer erwiesen und dann immer andere Kleider bekamen.“ Og videre: „Wahrscheinlich gehörten die *òkulbròkr* zur gewöhnlichen Knabentracht, die bei der eintretenden Männlichkeit abgelegt wurde.“⁶⁶ Jeg er ikke i tvil om at Falk har

tatt feil. Hadde han rett skulde Skjoldehamndrakten ha tilhørt en ganske ung gutt. Folk blev tidlig voksne i gamle tider. Olav Haraldsson blev sendt i austerveg bare 12 år gammel, Glum Eyulvsson — Viga Glum — var 15 år da han reiste på selvstendig ferd til Norge, og Olav På var ikke mere enn 12 vintrer gammel da han red til tings. „Han holdt sig også med gode våpen og klær, ved dette var han lett å kjenne fra alle andre“, sier Laksdølasagaen. Hvor tidlig en i middelalderen byttet guttedrakten med mannsklærne er vel ikke godt å si. Det har rimeligvis vært før myndighetsalderen, og har neppe vært senere enn i 12—13-års alderen. I høimiddelalderen var en myndig 15 år gammel⁶⁷. Men selv om Skjoldehamndrakten ikke har hørt til noen stor mann, har han likevel øiensynlig vært fysisk fullt utviklet, som blandt annet skulderbredden viser.

Laksdølasagaen forteller at Gudrun Osvivrsdatter og Tord Ingunnsson red sammen til tings. „En dag de red over Blåskogshei — været var godt — sa Gudrun: „Er det sandt, Tord, at Aud konen din jevnlig går i brok med setgeire og viklet med spjarrer helt nede ved skoene?“ (*er jafnan i brókum ok setgeiri í en vafit spjorrum mjök í skúa niðr.*) Han sa at han ikke hadde funnet det. „Lite har det å si“, sa Gudrun, „om ikke du merker det, men hvorfor kalles hun da Brok-Aud?“ — og videre heter det: „En dag spurte Tord Ingunnsson Gudrun hvad som ventet den kvinne, om hun jevnlig gikk i brok som karmenn.“ Det var skilsmissegrunn når kvinner gikk i mannsklær eller omvendt. Det er åpenbart at Brok-Aud gikk i *þkulbrókr*, og det gjøres uttrykkelig opmerksom på at det var slik brok som karmenn brukte. Auds brok kan til og med meget vel ha hatt samme snittet som Skjoldehamnbroken. Setgeire er et innfelt stykke bak som får en til å tenke på det innfelte stykket øverst på Skjoldehamnbroken. Og spjarrene som var viklet helt nede ved skoene, har øiensynlig vært ankelbånd av samme slaget som Skjoldehamnfunnets.

Og går en gjennom billedmaterialet ser en òg at langbroken har vært brukt av menn, og ikke bare av gutter. Riktignok er det i billed-

stoffet som regel vanskelig å skille mellom hosene og den lange broken, særlig da i sen middelalder da hosene blev så lange. Men i islandske miniaturer fra 1200- og 1300-årene er det enkelte ganske utvilsomme eksempler på menn med langbrok, og det er tydelig nok voksne menn. Klart og utvetydig ser en det på ett av månedsbilledene i Dronning Margareta Skulesdatters (?) psalterium i kopperstikksamlingen i Berlin fra siste halvpart av 1200-årene. Det er septemberbilledet og fremstiller en mann som tresker med sliu. Han står med naken overkropp og den lange broken er tydeligvis holdt oppe i livet med trekkebånd⁶⁸. Minst like sikker er en initial fra Skardsboken fra tiden ved 1360 med fremstilling av hvalflensing. En av flenserne har *okulbrøkr* med trekkebånd i linningen. Skjorten eller koften har han puttet ned i broken (Det norske folks liv og historie III, s. 41)⁶⁹. Det samme ser en òg på en miniatyr i Universitetsbiblioteket, Kjøbenhavn, som forestiller en fuglejakt. Jegeren med bue og pil har tydelige *okulbrøkr* holdt oppe i livet med trekkebånd og skjorten puttet ned i buksene⁷⁰. Hardenbergs codex har for resten også en annen miniatyr med helt samme motivet⁷¹. Eksempelene vil ganske sikkert kunne forfleres.

Også bortimot middelalderens slutning har lang brok øiensynlig ikke vært uvanlig. Før er maleriene på fløidørene fra Stranda-skapet nevnt. Disse knektene er også avbildet i lange brøker. De er ganske trange og er øiensynlig holdt oppe med trekkebånd. Men det gjelder disse billedene som de fleste tilsvarende, at det som regel ser ut til å være *leistabrøkr* mennene har på. Ingen av dem har i hvert fall ankelsurringer slik Skjoldehamnbroken har det. På den interessante reliefftavlen fra Borre kirke med fremstilling av gjeterne på marken og et større optog i bakgrunnen, ser en derimot en av gjeterne øiensynlig med lang brok og med bånd surret i flere vindinger rundt anklene (Engelstad l. c. pl. 48). Ellers har han kort kofte med fast hette, *kufz*, og halvlange ermer. På hodet har han den senmiddelalderske høie luen som kjennes fra Herjulvsnes. Borretavlen er av Engelstad bestemt som Lybekkerarbeid, antagelig fra 1490-årene⁷².

I Skjoldehamnfunnet har disse ankelbåndene øiensynlig ingen forbindelse hatt med skoene. Det var også tydelig at de bare var surret om anklene, og ikke rundt hele leggen slik det efter litterære vidnemål ser ut til å ha vært vanlig⁷³. At ankelsurringer har eksistert i middelalderen viser Borretavlen klart nok, og det skulde dermed være sannsynliggjort, som allerede Falk mente at spjarrene i Laksdølasagaen var slike ankelbånd, og ikke fotkluter som også har vært antatt. Det er så meget mere sannsynlig som ankelsurringer ikke kan ha vært så rent uvanlig. En ser det av at de enkelte steder har holdt sig i bruk ned til omkring 1800. Prosten Hertzbergs Kinsarvikolding har dem ennu. Og i moderne sportsutstyr har de fått en ny renessanse.

Om fotlestenene sier Hjalmar Falk (s. 123): „Nach allgemeiner Annahme hätten unsere Vorfahren eine Art Kurzstrümpfe oder Socken gekannt, die den Namen *leistar* geführt hätten. Die Richtigkeit dieser Auffassung läßt sich aber nicht beweisen. Wo das Wort auftritt, bezeichnet es nicht ein selbständiges Kleidungsstück, sondern die Füßlinge des Schuhwerks (*skóleistr*, siehe unten), der *brókr* (*leistabrókr*, siehe S. 118 f.) oder der *hosur*.“ Så mange ulike sammensetninger som en finner lest brukt i, skulde det jo være rimelig at det også fantes et selvstendig begrep med dette navnet. Dette er så meget rimeligere som lestebroken i Torsbjergfunnet har påsydde lester, og i hvert fall i nordnorske målfører er lester den dag idag et selvstendig plagg (korte sokker). Det beviset som er efterlyst, har da Skjoldehamnfunnet levert. Derimot gir lesteneppe noe avgjørende bidrag til dateringen, hverken i den ene eller den andre retningen. Et indicium for høi alder ligger likevel i selve materialet, at de er sydd av tøy og ikke strikket. Strikkingen kommer i bruk i løpet av middelalderen, men om en skal kunne dømme av litteraturen, ser det ut til at den har vært begrenset til hodetørklær, *strikskaut*. Alt under tidlig renessanse ser en imidlertid strikkede strømper i bruk, og i hvert fall i 1600-årene også i bondedraktene.

Restene av skoene vil sikkerlig heller ikke kunne bidra mye til dateringen. Det foreligger bare to fragmentariske såler. De tilhører for

så vidt en god nok middelaldersk form, de nærmeste sidestykkene ligger, så vidt jeg vet, i de høist merkelige funn fra Sandnes i Vesterbygden på Grønland som resultat av de danske gravningene⁷⁵. Denne spisse skotypen ser ut til å være kommet i bruk i Norge omkring 1200⁷⁶, men har øiensynlig holdt sig lenge i bruk. I alle høve vil spisse sko ikke kunne brukes som dateringsgrunnlag i Nord-Norge. Bumennene her nord har sikkerlig til alle tider, som nu, brukt mye komager som er ypperlig egnet i terrenget. Det var i hvert fall tilfelle på Heltzens tid: „De have hvide eller mørke flokkede Strømper og Lapsko paa Fødderne.“

* * *

Endelig må da til slutt hetten, kaprunen, omtales. Den er uten *strutr*, men er ellers av den velkjente middelalderske formen. Det er nu skrevet så mye om kaprunens historie, særlig i samband med Herjulvsnesdraktene⁷⁷, at det ikke kan være nødvendig å ta det op igjen her i full bredde. Ifølge Poul Nørlund ligger det et socialt skille mellem struthetten og kaprunen uten strut. Struthetten skal ha vært mye finere. Jo lengre strut, jo finere byrd. Imidlertid kan det være et spørsmål om det sociale skillet mellem de to hetteformene er særlig skarpt. De ser ofte ut til å optre side om side. At kaprunen uten strut ikke i og for sig trenger være noe underklassefenomen ser en av den før nevnte dansefrisen fra Ørslev, hvor en av danserne har hette med strut, en annen uten. På den annen side finner vi også struthetten i de lavere samfundslagene. I den islandske tegneboken er en korsnedtagningsscene, hvor en ser to menn med knipetenger dra ut naglene. Den ene har struthette, den andre kaprun uten strut⁷⁸. Enda tydeligere ser en det på den kjente initialen fra Jonsboken av fetyven og hans straff fra 1300-årene. Fetyven henger i galgen med struthette på hodet⁷⁹. At en ikke tenkte sig fetyvene som utpregede overklasseeksponenter, er vel klart nok. En annen ting er at hetter med overdrevent lang strut vel neppe har vært fattigfolks plagg.

Kaprunen ser ut til å være temmelig klart begrenset til middelalderen. Kr. Visted sier riktignok at den har levd igjen ute på bygdene til det siste, „i Telemarken gik den under navn av karpuse (mid. latin caputium, tysk Kapuze)“, uten at jeg kjenner grunnlaget for denne uttalelsen. Derimot ser det ut til å være riktig at kaprunen har levd i Setesdalstradisjonen til inn i 1600-årene, efter den beskrivelsen av den gamle drakten Visted citerer⁸⁰: „ . . . item hvide eller graa vadmels-huer, som hængte langt ned over akslerne.“ Men her gjelder det en gammel drakt, og at minnet om en bestemt drakttype eller et bestemt plagg kan holde sig i de tre—fire ættleddene det her er snakk om er ikke mere enn høist naturlig. Det fins så vidt jeg vet ikke en eneste avbildning som antyder at kaprunen har vært nevneverdig i bruk i etterreformatorsk tid, og den nevnes da også av Falk utelukkende fra middelalderen.

Så lenge det ikke er lagt frem konkrete holdepunkter for at kaprunen har vært i bruk senere, må vi derfor ha lov til å se den som et særlig karakteristikum for middelaldersk draktutstyr, og i Skjoldehamnfunnet hører den med blandt de viktigste argumenter for en datering til middelalderen.

* * *

Denne gjennomgåelsen av de enkelte plaggene i Skjoldehamndrakten har vist at ikke ett eneste av dem trenger være yngre enn middelalderen, mens i hvert fall et par av dem vanskelig kan skrive sig fra etterreformatorsk tid. Det gjelder koften med de innsatte kilene som er helt av høimiddelaldersk snitt, — og med den følger vel da skjorten òg som også har kiler. Det gjelder også kaprunen. Slike plagg som lestene og skoene kan vel være senere, men skulde fortrinsvis høre hjemme i et middelaldersk miljø. Resultatet kan da vanskelig bli annet enn at drakten må dateres til middelalderen. Hvilken del av middelalderen avgjøres først og fremst av skjorten med den opstående kraven, som vanskelig kan være eldre enn siste halvpart av 1400-årene, og som

fattigmannsplagg her nord vel sannsynligvis først fra slutten eller etter århundreskiftet. I virkeligheten skulde vi da ha fått alderen godt cirklet inn til slutten av 1400-årene eller begynnelsen av 1500-årene. På en sen datering tyder også knivskaftet, som er av en form som ikke er ukjent i nordnorske funn fra avfallshauger og hustuffer fra senmiddelalderen og tidlig etterreformatorisk tid. Selvsagt kan en ikke garantere at den ikke skriver sig fra den aller nærmeste tiden etter reformasjonens innføring. Middeltalderen sluttet jo ikke så plutselig. Men hele miljøet er i hvert fall middelalderens.

* * *

Det er Kong Christiern I's, Kong Hans' eller Kong Christiern II's tid, — en spent og urolig tid. Men her oppe i Nord-Norge var det økonomisk gyldne tider — ennu. Aldri hverken før eller senere har det vel vært ødslet slik med kunstverker og kostbarheter i de nordnorske kirkene, og en kirke som Trondenes kirke gjennomgår en storstilet restaurering. Men det er en tid hvor glansen bare delvis er ekte. En tid som står helt på hekten til å vippe over, og som i virkeligheten hadde vippet over før middelalderen gikk ut. I 1477 kommer den første klagen over at hanseatenes kornpriser steg i forhold til fiskeprisene⁸¹, og prisforholdet mellom disse to produktene var alfa og omega for den nordnorske økonomien. Men ennu holder den ytre glansen sig, — og kirkene ødslet! Det er en underlig høispent brytningstid, — renessansen brøiter sig vei, — uro og gjæring og nyskapinger på nesten alle tilværelsens ulike felter, — sosialt og økonomisk, handelspolitisk og statspolitisk, intellektuelt og religiøst. Overalt spennes buen, — til slutt for høit. De betydningsfulle resultatene for Nord-Norge ved siden av reformasjonen blev Hansaveldets fall og håndfestingen av 1536. Og her nord var det grunner nok til å se temmelig dystert på fremtiden. Men ennu inn i 1500-årene kom verdifull tysk og nederlandsk kirkekunst seilende med jektene fra Bergen, som alterskap fra Kvæfjord og Trondenes kirker viser kan hende klarest.

I denne økonomiske stortiden, i denne gjæringstiden er det fattigmannen fra Skjoldehamn blir lagt ut i myra, som straff for onde gjeringer. En mann som, om en skulde dømme efter klærne, har vært langt mere utenfor alle de gjærende strømningene i tiden enn bøndene på Grønland var det selv lenge efter at Grønlandsfarten fra Bergen var forsvunnet. En drakt som i de fleste hoveddragene er av romansk, ja delvis av enda langt eldre ophav, praktisk talt uten berøring med senmiddelalderens fantastisk mange og usannsynlige moteluner. Det eneste senmiddelalderske draget er den opstående kraven på skjorten.

Og likevel er vel fattigmannen fra Skjoldehamn en tidstypisk skikkelse, en fullgod representant for en viss side av det senmiddelalderske miljøet, — reversen av medaljen, den vi ellers har så vondt for å få tak i. Et økonomisk miljø som i den grad som det nordnorske alt da var basert på utenrikshandel, på utsuging og gjeldbinding i kontoret i Bergen med driftige jekteiere og utredere som effektive mellemmenn, det må ha fostret stor fattigdom i visse lag av folket. Bergensgjelden er ikke i og for sig et produkt av monopolhandelen i 16—1700-årene, den er langt eldre. Vi hører om den alt i 1368, da det viser sig at tyske kjøbmenn i Bergen hadde 30 000 mark lybsk utestående i Nord-Norge⁸².

* * *

Skjoldehamndrakten er det første middelalderske draktfunnet i Norge. Men det er naturligvis ikke det som i og for sig gir den kulturhistorisk verd. Den supplerer på viktige punkter det vi kjenner av middelalderens draktutstyr gjennom tidligere funn som Herjulvsnes og Bocksten. Den er i det hele tatt av en vesentlig annen drakttype, noe som i første rekke markeres av den lange broken med lestene. Og den representerer i høiere grad enn de tidligere funnene nettop den av middelalderens drakttyper som fikk størst konsekvenser for fisker- og bondedraktenes utvikling, eller kan hende rettere, mangel på utvikling ned gjennom århundrer. Tross den seige tradisjonsbundetheten som preger denne drakten, ligger dens største betydning derfor i at den gir

forklaringen på en rekke viktige drag i folkedraktenes utvikling. Jeg tenker her eksempelvis på den opstående kraven med firkantet brystklaff som har vært brukt til inn i forrige hundreår. I tiden mellom 1750 og 1830 har det vært kjent i enkelte spredte bygder over så ulike strøk som Telemark, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge, noe som i og for sig må vise at dette halsarrangementet må ha hatt en høi alder. At kraven og brystklaffen blev flyttet ut på koften er ikke underlig. Det påfallende sterke slitet på Skjoldehamnskjorten tyder på at den har vært brukt som ytterplagg òg, noe som efter den samtidige litteraturen som før nevnt, er meget karakteristisk for den middelalderske skjorten. Som regel har den hengt utenpå broken som en kort kofte.

Nettop denne skjortens kombinerte preg av inner- og ytterplagg er det som har gjort at den kunde bli ophavet til så ulike plagg som den senere koften med opstående krave og brystklaff og folkedraktenes innerskjorte som også gjerne har opstående krave, og så vidt vites i enkelte bygder også brystklaff. Også for spørsmålet om samedraktens ophav vil Skjoldehamndrakten som nevnt få stor betydning, uten at det er høve til å ta disse omfattende spørsmålene op til drøfting her.

Den opstående kraven er som nevnt det eneste senmiddelalderske draget. Strengt tatt er den et renessansetrekk. Ute i Europa viser den sig i midten av 1300-årene samtidig med at den middelalderske drakttypen litt efter litt fortrenkes av renessansens åpne jakke. Det er der den hører hjemme. Til Norden kommer denne drakttypen i 1400-årene, blandt Herjulvsnesdraktene er den representert. Men i de sosiale lagene hvor Skjoldehamnmannen hørte hjemme viste renessansedrakten sig ikke i middelalderen. Der hadde koften en for fast posisjon, og så nøide en sig med å kopiere den opstående, utenlandske kraven. Ellers er den praktisk talt upåvirket av draktskiftene. Den forholdsvis trange overdelen med vid nederdel, er den eneste svake avglansen av høimiddelalderens elegante, fotside kjortler som vi kjenner så godt fra unggotikkens og høigotikkens maleri og skulptur. Men også de hadde lenge vært avlegs og umoderne da mannen kom i myra.

* * *

Jeg er fullt klar over at denne publikasjonen av Skjoldehamndrakten har svakheter. Først og fremst den som møter så mange museumsmenn ved de mindre kulturhistoriske museene, — at arbeidsområdet blir så vidt at en nu og da må bevege sig utenfor sitt egentlige fag. Dessuten har den sterkt begrensede adgangen til litteratur vært temmelig følelig.

Jeg vil her gjerne få si dr. Poul Nørlund en hjertelig takk, fordi han har vært så elskverdig å lese gjennom manuskriptet, — og har bl. a. gjort mig opmerksom på at det i funnet fra Bernuthsfeld, Kr. Aurich, Niedersachsen (Moorleiche) er en kofte med lav, opstående krave. Drakten som sikkerlig er fra eldre jernalder, er i det hele tatt av en helt annen type enn Skjoldehamndrakten, og både kraven og bryst-åpningen avviker, så meget mere som det kan hende har vært festet en liten hette til Bernuthsfeldkraven⁸³. Funnet vil derfor neppe kunne forårsake noen endring av dateringen av Skjoldehamnfundet. Likeens har dr. Nørlund sendt mig en ennu upublisert opmålingstegning av Thorsbjergbroken, som viser et beslektet, men likevel nokså avvikende snitt. Særlig skal en merke sig at sidesømmene på Skjoldehamnbroken har vært på utsiden av buksebena. At det er forbindelse må imidlertid ses som meget sannsynlig.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tracht (Taf. VII) wurde im Juni des Jahres 1936 von einem Manne gefunden, der in einem Moor bei Fagernes, Skjoldehamn in Bjørnskinn in der Pfarrei Dverberg in Nordland Torf stach. Im Sommer des Jahres 1937 wurde die Nachforschung an Ort und Stelle vom Verfasser vorgenommen. Es war die Leiche eines Mannes gefunden worden, die in eine große wollene Decke eingewickelt und teils mit Lederriemen, teils mit schmalen Bändern umbunden war. Die Leiche war einfach auf ein Renntierfell auf das Moor hinausgelegt worden. Unter dem Fell lagen 4—5 kurze, in die Quere gelegte Birkenhölzer. Über dem ganzen lag eine Schicht Birkenrinde, um die Leiche gegen Regen oder Schnee zu schützen. Reste dieser Rindenschicht wurde in einer Tiefe von 67 cm gefunden.

Diese Bestattung ist so eigenartig, daß der Todesfall eine außergewöhnliche Erklärung haben muß. Es sind mehrere Moorbestattungen aus dem Mittelalter bekannt. Im Laufe desselben Monats wurde eine Mannsleiche mit erhaltener Tracht in einem Moor bei Bocksten, ganz in der Nähe von Varberg, in Schweden⁴ gefunden. Aus Nord-Norwegen sind einige Fälle bekannt, die Funde sind aber nicht in Verwahrung genommen worden. Ein Fund aus der Wikingerzeit in Sør-Kil, Stjørdalen in Trøndelag⁷ lenkt die Gedanken auf die vorgeschichtlichen Moorleichenfunde, die meist aus Dänemark und Deutschland bekannt sind. Diese sind von mehreren Forschern mit den Erläuterungen des Tacitus in Verbindung gesetzt worden, daß die Germanen gewisse Verbrechen derart zu bestrafen pflegten, daß die Verbrecher in Mooren begraben wurden. Mit Hilfe der mittelalterlichen Visionsdichtung und anderer literärer und folkloristischer Quellen kann bewiesen werden, daß diese Überlieferung, das Moor als Strafstätte, bis ins späte Mittelalter, und

unter anderem in Nord-Norwegen bis in unsere Zeit weitergelebt hat⁹⁻¹⁶. Wichtige Quellen sind hier das norwegische Mittelaltergedicht „Draumkvædet“, das Eddagedicht „Gudrunar Kvida hin þridja“, Snorres Bericht über die Rede des Torgny lagman (*logmaðr*) auf dem Thing zu Uppsala und mehrere andere.

Nach aller Wahrscheinlichkeit muß der Skjoldenhamn-Fund als eine direkte Überlieferung der von Tacitus erwähnten germanischen Justiz angesehen werden, das Moor vertritt als solches ein strafendes Element.

Die Tracht¹⁷, die sich nun im Museum zu Tromsø befindet, ist nach den Anweisungen des Konservators, Ingenieur T. Dannevig Hauge an der Altertumssammlung der Universität zu Oslo (Universitetets Oldsaksamling) prepariert worden. Die weitere Wiederherstellung ist von Frau Gjertrud Gjessing vorgenommen worden. Die Tracht besteht aus folgenden Einzelstücken:

a. Hut (*Schaprún = kaprún*) mit Halskragen aus dickem, köpergewebtem Wollstoff in dunkelbrauner Farbe (Taf. XI, Fig. 2), der aus zwei rechteckigen Stücken, mit je einem auf der Rücken- und Brustseite eingelassenen rombischen Stück, zusammengenäht ist. Er ist einfacher im Schnitt als der Hut von Herjolvsnes auf Grönland¹⁸.

b. Rock (*kyrtill*) aus braunem köpergewebtem Wollstoff (Taf. X, Fig. 2 und Taf. VIII, Fig. 2). Der Schnitt ist ziemlich einfach, indem der Rock aus einem Stück geschnitten und mit spitzer Halsöffnung versehen ist. Unten sind sowohl vorn als hinten keilförmige Stücke eingelassen. Die Halsöffnung ist mit einem Bande aus köpergewebtem, rotem Wollstoff besetzt, am Handgelenk befindet sich ein Bund aus brettchengewebten mehrfarbigen Borten (Taf. IX, Fig. 1). Um den Leib hat er einem aus Wollfäden geflochtenen Gürtel gehabt, der mit Troddeln aus grün, rot, gelb und blau versehen war. Mit einer angenommenen Körpergröße von etwa 1,60 m reichte der Rock bis zur Wade.

c. Hemd (*skyrta*) aus braunem köpergewebtem Wollstoff (Taf. VIII, Fig. 1). Ähnlich wie der Rock ist es aus einem Stück geschnitten und hat unten eingelassene Keilstücke. An der Halsöffnung ist ein

5 cm hoher aufrechtstehender Kragen aus fein gewebtem dreischäftigem Stoff. Der Kragen ist vertikalgestreift rot, gelb und grün. Vorn an der Brust wird das Hemd mit einem viereckigen Latz, aus dem gleichen Stoff wie der Kragen, geschlossen. Das Hemd ist alt und abgetragen gewesen. Es hat kreuz und quer große Flicker, die fahrlässig und unordentlich aufgenäht sind. Es reichte etwas oberhalb der Knie.

d. Knöchelhosen (*okulbrøkr*) aus dickem köpergewebtem Wollstoff (Taf. X, Fig. 1 und Taf. IX, Fig. 2). Die Farbe ist jetzt hellbraun, ist aber wahrscheinlich ursprünglich ungefärbte, weiße Wolle gewesen. Die Hose hat bis zum Knöchel gereicht, und hat an der Außenseite Säume gehabt, die mit rotbraunem und grünem Faden bestickt gewesen sind. Am Knöchel befindet sich, wie am Handgelenk des Rockes, eine angenähte brettchen gewebte Borte. Der Schnitt erinnert etwas an den Rock der Samen (Lappen), unterscheidet sich aber in wesentlichen Punkten davon. Es ist um den Leib mit einem Zugband zusammengehalten worden. Da das Hemd ziemlich schlecht erhalten war, ist eine Rekonstruktion in allen Einzelheiten nicht zu bewerkstelligen, die Hauptzüge aber sind vollkommen zuverlässig.

e. Knöchelbänder (*vindingar* oder *spjarrar*) wahrscheinlich aus brettchengewebter Wolle. Um die Knöchel waren schmale, rot und grüne Bänder gewickelt, die entweder mit Brettchen-webe oder „bändgrind“ (kleines Handwebegerät) verarbeitet worden sind.

f. Knöchellappen und Leisten. An den Füßen hatte er dicke Leisten aus köpergewebtem Wollstoff und um die Knöchel außerdem Knöchellappen gewickelt, die ebenfalls aus köpergewebtem Stoff sind. Als Knöchellappen sind augenscheinlich Reste alter abgenutzter Kleider benutzt worden, indem der eine Rest eine Stickerei hat, die der an den Säumen des Hemdes ähnelt.

g. Schuhe. Hiervon gibt es nur Reste der Sohle aus 0,3 cm dickem Leder verarbeitet. Sie hatten die spitze mittelalterliche Form²⁵.

h. Decke (Taf. XI, Fig. 1). Von der Wolldecke, in die der Mann eingewickelt war, ist nicht sehr viel erhalten. Die Größe beträgt 2,60 × 1,45 m,

und ist der Länge nach von zwei ganzen Stoffbahnen zusammengenäht. Die Farbe war ursprünglich ungefärbt weiß mit braun kariertem Muster.

i. Verschiedenes. Es liegen auch Reste von Lederriemen und schmalen gewebten Borten vor, außerdem die Reste einer dicken rundgeflochtenen Schnur und der eichene Schaft eines Messers.

Datierung und Kulturzusammenhang. Es muß als überwiegend wahrscheinlich angesehen werden, daß die Tracht keine samische ist, indem sie sich von der Samentracht, so wie wir diese durch die Verfasser der Jahre 16—1700 kennen²⁸, in sehr wesentlichen Punkten unterscheidet. Die Ähnlichkeit mit der Samentracht ist dem Umstand zu verdanken, daß diese in sehr Wesentlichem gerade aus dem mittelalterlichen skandinavischen Vorbild hervorgegangen ist.

Jedoch ist es sehr schwierig selbst zu dem norwegischen (also nichtsamischen) Zeitmilieu zurückzufinden, weil die norwegische Volkstracht so zäh konservativ gewesen ist. Der Rock z. B. wurde noch um und nach dem Jahre 1800 in mehreren Teilen des Landes getragen, an einigen Stellen in Nord-Norwegen sogar noch um 1830^{34–39}. Jedoch unterscheidet sich der Skjoldenhamn-Rock besonders durch die eingelassenen Keilstücke von den nachreformatorischen Röcken, während er den mittelalterlichen sehr nahe steht^{43–45}. Das Hemd ist in dem aus dem Mittelalter erhaltenen Trachtenmaterial neu. Es wurde im allgemeinen, besonders im Sommer, als Überkleid benutzt und hing dann über der Hose. Stark verwandte Hemden findet man in der spätmittelalterlichen Malerei^{58–63}. Auf Grund der Form des aufrechtstehenden Kragens deutet das Hemd auf eine Datierung in die Zeit nach der Mitte der 14hunderter Jahre. Auch die Hose ist in dem vorhandenen Trachtenmaterial neu. Hj. Falk hat behauptet, daß lange Hosen nur von Knaben getragen worden sind, aber es gibt literäre Aussagen und auch Bildermaterial, welche zeigen, daß auch Erwachsene die Knöchelhosen benutzt haben^{65–70}. Auch die Knöchelbänder sind aus dem Spätmittelalter bekannt. Die Leisten sind nicht früher bekannt, aber einige Andeutungen in der Literatur weisen darauf hin, daß ein

solches Kleidungsstück existiert hat. Der Hut, der ohne strutr (kegelförmiges Kopfstück) ist, vertritt eine wohlbekannte mittelalterliche Form, die ganz entschieden auf eine Datierung in das Mittelalter deutet. Jedoch bestand im Mittelalter kaum die markierte soziale Grenze zwischen Hüten mit und ohne strutr, wie sie von Poul Nørlund hervorgehoben worden ist⁷⁶. Man findet immer wieder beide Formen nebeneinander abgebildet⁷⁷⁻⁷⁸.

Eine Überprüfung der einzelnen Bekleidungsstücke zeigt, daß sich die Tracht von dem späteren Mittelalter, jedoch kaum früher als aus der Mitte des 15ten Jahrhunderts, datiert.

Das Spätmittelalter ist in Nord-Norwegen noch eine wirtschaftlich reiche Zeit, eine Zeit in der die nordnorwegischen Kirchen wie noch nie mit Kunstwerken überhäuft wurden. Hier im Norden, wie überall, ist es eine Zeit voller Anregung, deren Ergebnisse, besonders der Fall der Hansa und die Handfeste von 1536 von umfassender Bedeutung für die nordnorwegische Wirtschaft waren.

Der Skjoldenhammann steht im starken Gegensatz zu dem Reichtum des Nordens. Die Tracht, vor allem das zerrissene und geflickte Hemd, zeigt deutlich genug, daß er einer Klasse von Menschen angehört haben muß, die man nicht so leicht mit Hilfe geschichtlicher Quellen wiederfinden kann, der aber in einem Milieu, das im höchsten Grad auf Außenhandel, Ausbeutung und Verschuldung von Seiten des „Contors“ in Bergen mit unternehmenden Schiffern und Übermittlern als effektive Zwischenhändler basiert war, existiert haben muß — der Arme.

Diese Tracht ist der erste mittelalterliche Trachtenfund in Norwegen, und bietet mehrere wichtige Ergänzungen zu der bisherigen Kenntnis der mittelalterlichen Trachten. Ihre größte Bedeutung liegt jedoch darin, daß sie uns Aufschlüsse über wichtige Züge in der weiteren Entwicklung der norwegischen Volkstracht gibt. Beispielsweise kann der aufrechtstehende Kragen mit dem viereckigen Brustlatz erwähnt werden, der in voneinander abgelegenen Gegenden des Ostlandes, in Trøndelag, und Nord-Norwegen in der Zeit von 1750-1830 bekannt gewesen ist. Dieser

aufrechtstehende Kragen ist genau genommen der einzige spätmittelalterliche Wesensbestandteil der Skjoldenhamntracht und hängt draußen in Europa mit der offenen Renaissance-Jacke zusammen. Aber hier im Norden ist nur der Kragen nachgeahmt worden.

Dr. Poul Nørlund, der liebenswürdigerweise das Manuskript durchgelesen hat, machte mich auf den Fund eines Rockes mit niedrigem, aufrechtstehendem Kragen aus Bernuthsfeld in Niedersachsen aufmerksam. Die Tracht schreibt sich aus der älteren Eisenzeit, und ist überhaupt von einem anderen Typus. Außerdem hat er mir die Gefälligkeit erwiesen mir eine noch nicht veröffentlichte, vermessene Zeichnung der Thorsbjerghosen zuzusenden, die einen verwandten Schnitt haben, obgleich auch ganz wesentliche Abweichungen zu beachten sind.

NOTER

¹ P. Nørlund: De gamle Nordbobygder ved Verdens Ende. Skildringer fra Grønlands Middelalder, København 1934. ² N. G. XVI, s. 398 ff. ³ S. Hasund: Det norske folks liv og historie III, Oslo 1934, s. 136. ⁴ A. Sandklef: Bockstenfyndet — ett märkligt draktfynd från 1300-talet; Vår Bygd. Hallands hembygdsförbunds Årsskr. 1937. Sandklef: The Bocksten Find. A Man with Stakes through his Body in Mediaeval Clothing. A Bog Find in Halland, Sweden; Acta Ethnologica 1937. Sandklef: Om den nedpålade döde i sägen och fynd; Nordiska Folkminnestudier. Tillägn. Sverker Ek, Folkminnen och Folktankar 1937. ⁵ Bemærkninger om et Fund af et mumieaktigt Kvindeligt i en Mose ved Haraldskjær i Jylland; Annaler for nord. Oldk. 1836—37, s. 159 ff. ⁶ P. Nørlund: Buried Norsemen at Herjolfsnes; Medd. om Grønland LXVII (1924), s. 136. ⁷ A. Bjørn: Nogen myrfund fra Trøndelag; T. V. S. 1920, nr. 4. ⁸ F. Kauffmann: Deutsche Altertumskunde I, Berlin 1913, s. 436 f. ⁹ Moltke Moe: Draumkvædet. Samlede Skrifter III, Inst. for sammenlign. Kulturforskn. Serie BIX, Oslo 1927, s. 253 ff. ¹⁰ S. Bugge: Norrœn Fornkvæði. Sæmundar Edda hins froða, Christiania 1867, s. 275. ¹¹ Nat. Beckman: Torgny lagman; Edda IX (1918), s. 278 ff. ¹² Arrild Huitfeldt: Danmarckis Rigis Krønike fra Kong Dan den første oc indtil Kong Knud den 6., Kjøbenhaffn 1650, s. 233. ¹³ Io. Burchardus Menckenius: Scriptorum rerum Germanicarum, Lipsiæ MDCCXXX, s. 597. ¹⁴ O. Nicolaisen: Sagn og eventyr fra Nordland I, Kristiania 1879, s. 37.

¹⁵ O. Nicolaissen: Sagn og eventyr fra Nordland II, Kristiania 1887, s. 5.   ¹⁶ G. Indrebø: Tjuvholmen; Festskr. til rektor J. Qvigstad, Ts. M. Skr. II, Tromsø 1928, s. 75.
¹⁷ Moltke Moe anf. arb. s. 270.   ¹⁸ Ved utarbeidingen av draktbeskrivelsen har jeg for veveteknikkens vedkommende vesentlig brukt følgende arbeider: H. Dedekam: Et tekstilfund i myr fra romersk jernalder; St. M. Aarsh. 1921—24. Dedekam: To tekstilfund fra folkevandringstiden. Enebø og Snartemo; B. M. Aarb. 1924—25, nr. 3. Margrethe Hald: Brikvævning i danske Oldfund; Aarbøger for nord. Oldk. 1930. Bjørn Hougen: Helgelandfundet. Et myrfund av tekstiler fra eldre jernalder; St. M. Årsh. 1930—32. Hougen: Snartemofunnene. Studier i folkevandringstidens ornamentikk og tekstilhistorie; Norske Oldfunn VII, Oslo 1935.   ¹⁹ Nørlund: Buried Norsemen, s. 153 ff., fig. 101.   ²⁰ Nørlund anf. arb. fig. 59 IV.   ²¹ Hj. Falck: Altwestnordische Kleiderkunde; Vidensk. Selsk. (Kria.) Skr. II. Hist.-Filos. Kl. 1918, nr. 3, s. 117.   ²² Nørlund anf. arb. s. 136.   ²³ Sml. også Ossian Elgstrøm: Karesuandolapparna, Stockholm 1922, fig. 270—71.   ²⁴ G. Hatt: Arktiske Skinddragter i Eurasien og Amerika, Kjøbenhavn 1914, s. 151.   ²⁵ Falck anf. arb. s. 126 f.   ²⁶ A. Roussell: Sandnes; Medd. om Grønland LXXXVIII (1936), fig. 97.   ²⁷ Falk anf. arb. s. 205.   ²⁸ J. Qvigstad: Sjøfennene i Nordland; Ts. M. Årsh. Vol. 51 (1929), nr. 1, s. 35 f.   ²⁹ S. Rheen: En Kortt Relation om Lapparnas Lefwarne og Sedher, wijd-Skieppellser, samt i många Stycken Grofwe wildfarellser. 1671; Bidr. till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv XVII, 1 (1897). J. Scheffer: Lapponia; Francofurti 1673.   ³⁰ G. Hatt anf. arb. s. 163.   ³¹ Falck anf. arb. s. 122 f.   ³² Scheffer anf. arb. s. 259.   ³³ G. v. Düben: Om Lappland och lapparna, Stockholm 1873, s. 156.   ³⁴ A. de Capell Brooke: A Winter in Lapland and Sweden with Various Observations Relating to Finmark and its Habitants, London 1827, s. 36.   ³⁵ Fører gjennom Kunstindustrimuseet i Oslo, Oslo 1926, fig. 1.   ³⁶ Ofte avb., bl. a. Kr. Visted: Vor gamle Bondekultur, Kristiania 1908, fig. 58.   ³⁷ E. Lexow: Jørgen Garnaas og Nordmandsdalen; B. M. Aarb. 1915—16, fig. 18, 45—46 og 74.   ³⁸ Lexow anf. arb. fig. 4, 28, 50, 62 og 64.   ³⁹ E. Lexow: J. F. L. Dreiers norske folkedragter, Kristiania 1913, fig. 32 og 37, pl. 24.   ⁴⁰ R. Kloster: „Et Bryllup i Kinservig“; B. M. Årb. 1934, nr. 3, fig. 2.   ⁴¹ Mskr. fra 1832 i Tromsø Museum. Et annet fra 1834 med akvareller bl. a. av drakter i Bergens Museum. Et utdrag publisert av J. Qvigstad i Håløygminne 1925.   ⁴² Lexow: Dreier pl. 23.   ⁴³ P. Nørlund: Buried Norsemen.   ⁴⁴ A. Sandklef: Acta Ethnologica 1937, s. 21 ff. fig. 21, 24—25, 31.   ⁴⁵ Nørlund sist anf. arb. s. 136, fig. 84—85.   ⁴⁶ Nørlund fig. 59, særlig nr. IV.   ⁴⁷ Lexow: Dreier s. 15.   ⁴⁸ Lexow: Dreier fig. 32.   ⁴⁹ H. Paus: Gamle kongelige Forordninger og Privilegier udgivne for Kongeriget Norge, Kjøbenhavn 1751, s. 225.   ⁵⁰ Ab. 1926.   ⁵¹ Nørlund s. 144, fig. 89.   ⁵² En av figurene med struthette avb. Nørlund fig. 113.   ⁵³ H. Fett: Norges malerkunst i middelalderen, Kristiania 1917, s. 56 f. avb. s. 59.   ⁵⁴ H. Fett: En islandsk tegnebog fra middelalderen; Vidsk. Selsk. (Kria.) Skr. II. Hist.-Filos. Kl. 1910, nr. 2.   ⁵⁵ E. S. Engelstad: Senmiddelalderens kunst i Norge, Oslo 1936.   ⁵⁶ Falk anf.

arb. s. 141 f. ⁵⁷ Lexow: Jørgen Garne s. 30, fig. 18. ⁵⁸ Lexow: Dreier
 fig. 32, pl. 24. ⁵⁹ Engelstad anf. arb. s. 250, pl. 84. ⁶⁰ Engelstad anf. arb.
 s. 246 ff. pl. 77—79. ⁶¹ A. Nygård Nilssen i Ab. 1930, s. 82 ff. Engelstad anf. arb.
 s. 92, 250. ⁶² Nygård Nilssen anf. arb. s. 83. H. Fett i Norsk Kunsthistorie I,
 Oslo 1925. A. Bugge: Kunsten langs leden i Nord; Ab. 1932, s. 32 f. Engelstad anf.
 arb. s. 268 ff. ⁶³ K. K. Meinander og J. Rinne: Finlands Kyrkor I, Nykyrko och
 Nystad, Helsingfors 1912, s. 40, nr. 8, hvor avb. ⁶⁴ K. K. Meinander: Medeltida
 altarskåp och träsniderier; F. F. T. XXIV: 2, avb. s. 253. ⁶⁵ Det norske folks liv
 og historie III, fig. s. 40 og pl. ved s. 128, sml. Fett: Malerkunst fig. s. 165. ⁶⁶ Falk
 anf. arb. s. 118. ⁶⁷ H. Paus: Gamle kongl. Forordn. s. 176. ⁶⁸ Fett: Malerkunst
 fig. s. 7. ⁶⁹ Det norske folks liv og historie III, fig. s. 41. ⁷⁰ Sist anf. st. fig.
 s. 209. ⁷¹ Fett: Malerkunst fig. s. 195. ⁷² Engelstad anf. arb. s. 221 f. nr. 18,
 pl. 48. Fra eldre middelalder (1115), se E. Viollet-le-Duc: Dictionnaire raisonné du
 Mobilier Français III, s. 89, fig. 3. ⁷³ Falk anf. arb. s. 125 f. ⁷⁴ Sist anf. arb.
 s. 161. ⁷⁵ A. Roussell: Sandnes; Medd. om Grønland LXXXVIII (1936), fig. 97.
⁷⁶ Sigurd Grieg: Middelalderske byfund fra Bergen og Oslo, Oslo 1933, s. 215.
⁷⁷ Nørlund: Buried Norsemen s. 168 ff. ⁷⁸ H. Fett: En islandsk tegnebog pl. 11.
⁷⁹ Norsk kultur i samtidige billeder. Festskr. til Gisle Middtun, Oslo 1931, fig. 26.
⁸⁰ Kr. Visted: Vor gamle Bondekultur s. 70. ⁸¹ T. Bruns: Die Lübecker Bergens-
 fahrer s. LXVIII. ⁸² Sist anf. arb. s. LXVIII. ⁸³ H. Hahne: Moorleichenfunde
 aus Niedersachsen; Vorzeitfunde aus Niedersachsen, herausgeg. vom Provinzialmuseum
 zu Hannover (1925); sml. K. J. Jacob-Friesen: Einführung in Niedersachsens Urge-
 schichte (1934), s. 175, Tafel 61, Abb. 3.

Sigurd Grieg

SAMFUNDSFORHOLD PÅ HEDMARK I VIKINGETIDEN

Pl. XII—XVII

Da Oluf Rygh i 1877 skrev sin ypperlige avhandling „Om den yngre jernalder i Norge“¹ var det hans hensikt å samle alt hvad man den gang visste om vikingetiden i vårt land, og hans avhandling er idag et klassisk verk i norsk arkeologi. Allikevel slår det en ved lesningen, hvor tidspreget dette arbeide er i hele sin opbygning — det er først og fremst gravskikken det omfatter — sjelden våger forfatteren sig utenfor den strengt arkeologiske ramme som oldfunnene gir, og når Rygh streifer religionshistoriske spørsmål er det alltid med største forsiktighet og med mange reservasjoner. Det er blitt sagt før, men fortjener å fremheves påny, at det 19de århundre er gravhaugarkeologiens store tidsrum. Det er først efter århundreskiftet at norske arkeologer våger sig til å bruke oldsaksmaterialet til mere sosialt pregede undersøkelser. Dette henger sikkert sammen med en større sans for sosiale og økonomiske problemer som så å si lå i luften, men vi må også være opmerksom på at arkeologene fra nu av får større interesse for religionshistoriske problemer enn tidligere. Karakteristisk for denne nyvakte religionshistoriske interesse er Oscar Almgrens avhandling om „Vikingetidens grafskick i verkligheten och i den fornordiska litteraturen“ (Nord Studier tillegn. A. Noreen, Uppsala 1904). Som et utslag av denne nye og sterke interesse for religionshistoriske og sosiale problemer innenfor nordisk arkeologi må vi opfatte en liten avhandling av Haakon Shetelig fra 1910 med tittelen „Traces of the Custom of “Sutte” in Norway during the Viking Age“². Shetelig frem-

hever i innledningen til denne lille opsats at hustrubegravelse ikke var ukjent blandt de sydgermanske stammer. Han minner om at hos de gotiske Heruler blev hustruen lagt på mannens likbål, og disse folk stod i forbindelse med de nordiske folk. Sophus Müller som Shetelig henviser til, minner da også om at hos angelsakserne, russerne og andre folk i Europa foretokes store brenninger av dyr, mennesker og gods (Vor Oldtid, s. 375). Shetelig advarer mot å benytte skjelettgraver ved undersøkelser av hele dobbeltgravproblemet, da det i visse tilfeller har vist sig at den ene av de begravede er blitt bisatt senere enn den første. Derimot kan man føle sig på tryggere grunn ved brandgravene, særlig i slike tilfeller hvor gravgodset har vært dekket av en liten stenrøis, idet gravgodset da må antas å være nedlagt samtidig. Hvis man derfor, sier Shetelig, i slike tilfeller finner et sett av oldsaker som er karakteristisk både for en mann og for en kvinne liggende samlet som dekke over et lag av brente ben kan man være sikker på at de to personer er blitt brent på et felles bål slik at deres aske er blitt blandet sammen i en hop.

Som et karakteristisk eksempel på en slik dobbeltgrav nevner Shetelig en grav på Ytre Arne i Haus i Hordaland som han undersøkte i 1903. I graven fantes et brandflak som var en meter bredt og dekket av never. Det meste av gravgodset lå samlet oppå neveren. Der fantes to sverd, to økser, to kniver, en hammer, en meisel, en saks, en pincett, et nålehus, jernbeslagene til et skrin, to nøkler, to ovale spenner av bronse og en rund bronsespenne, en bronsenål, en brakteat med ornamenter i Jellingestil og en del glassperler³. Gravgodset var blandet sammen uten at det kunde spores noe skille mellom mannens og kvinnens gravgods og beggees utstyr var like rikelig. Denne grav er fra 900-årene.

Gjennem flere år har jeg samlet materiale til et arbeide om „Mjøsbjgdene i vikingetiden“ og under bearbeidelsen av det store materiale fra dette distrikt har jeg ikke kunnet undgå å komme i berøring med dobbeltgraver. At det fantes dobbeltgraver nettop fra Hedmark har

både Oluf Rygh og særlig da Haakon Shetelig vært opmerksom på. På Markestad i Vang blev det i 1896 fremgravet et tveegget sverd, en pilespiss, en øks, fragmenter av en skjoldbule, en meisel, en skrinhasp og en stor jernkrok, alt dette er vanlig mannsutstyr. Av kvinneutstyr var det en vevskje av jern, et par ovale bronsespenner og en vakker likearmet spenne av bronse. Både våpen og smykker viser at dette funn må være fra annen halvdel av 800-årene. I funnberetningen heter det uttrykkelig at oldsakene fantes samlet ca. 90 cm nede i haugen, og da sakene både har glødeskall og er skadet med forsett må de utvilsomt være fra en brandgrav. De to graver må antas å være samtidige og Oluf Rygh har sikkert rett når han sier at „Oldsagernes Beskaffenhed gjør det saagodtsom sikkert at to Personer af forskjellig Kjøen have hvilet i denne Haug“⁴.

Til sammenligning med dette funn skal vi omtale et gravfunn som fremkom i 1935 på Skattum i Vang⁵. Funnet blev gjort nær en stjerneformet stensetning som ligger syd for gårdens hus. Der lå det tidligere en rekke gravhauger fra vest mot øst. På finnestedet var det nu meget sten og det har tydeligvis vært en gravhaug der, idet det ennu var en forhøining på stedet. Våbenutstyret består av et tveegget sverd, en spydspiss, en skjoldbule og fem pilespisser. Foruten dette mannsutstyr blev det funnet to ovale spenner av bronse, hvorav den ene hadde vært med på likbålet, en sigd av jern med saktakket egg, en hadde til en jernkjel eller et kleberstenskar og et bryne av skifer. Efter spennenes form må dette funn henføres til slutten av 900-årene, og det kan neppe være tvilsomt at vi her har for oss utstyret til en brent dobbeltgrav for mann og hustru.

På Vestre Berg i Løten⁶ blev det i 1887 gjort et rikt gravfunn. Om funnforholdene vet man kun at oldsakene fantes ved rydningsarbeide mellem noen sten. Da flere av sakene har glødeskall må graven være en brandgrav. Av våben foreligger det følgende: et tveegget sverd med femdelt knapp (pl. XIV), et ganske lite tveegget sverd uten hjalter, en øks med tydelige glødeskall på bladet, to pilespisser og to skjold-

buler. Det øvrige mannsutstyr var en rangle, en krok med fal, to små jernkroker, et munnbitt, to rembeslag og en del beslagsstykker til seletøi. Som utstyr til kvinnegraven må vi opfatte følgende: en oval spenne av bronse, et forsettelig sammenbøiet stekespidd og noen mindre stykker av et bolleformet kar av klebersten. Av særlig interesse er en kiste- eller skrinlås med tilhørende nøkler og hasp og en kiste- eller skrinhank av jern. Endelig må nevnes en sauesaks av jern. På grunnlag av gravgodsets sammensetning og tilstand må man være berettiget til å opfatte denne grav som en brent dobbeltgrav for mann og hustru. Jan Petersen har henført dette funn til tiden omkring år 900. Sverdet anser han som en oprinnelig fremmed type som er blitt efterlignet her hjemme, og det skulde vel være all grunn til å anta at vårt sverd fra Løten nettop er en slik efterligning, rimeligvis efter et angelsaksisk sverd. Det vakre sverd lar formode at vi her står overfor en høvdingegrav og dette støttes av at gravgodset omfatter to skjoldbuler. Det siste trekks betydning skal vi straks komme tilbake til.

Det foreligger adskillig flere dobbeltgraver fra vikingetiden, også slike hvor likene er blitt jordet ubrent, men det som her er omtalt får være nok. Hovedsaken er at vi fra Hedmark, hvor den hedenske gravskikk synes å ha holdt sig særlig lenge, kjenner dobbeltbegravelser både fra 9de og 10de århundre. Efter Oscar Almgren⁷ og Shetelig skal jeg her ganske kort anføre noen eksempler på omtalen av dobbeltbegravelse i den gamle litteratur. I Sigurdarkvida finner vi Brynhilds forskrifter for Sigurds begravelse. Bålet skal tekkes med tepper og skjold og Sigurd skal ikke bare ledsages av dyr, nemlig to høker, men også av Brynhild selv med fem trellkvinner og åtte tjenere av god herkomst. Vi finner her en tydelig parallell både til den arabiske reisende Ibn-Fadhlans skildring av den svenske vikingehøvdinges begravelse ved Volga og til det billede av en hedensk høvdingebegravelse som Osebergfunnet har gitt oss. Efter Almgren kan vi også minne om beretningen i Olav den helliges saga om jarlen Valgaut i Götaland. Denne som var en ivrig hedning fikk gjennom sin sønn som var døpt

og som var i kong Olavs tjeneste en opfordring om å komme til kongen. Før sin avreise sa han til sin hustru, at hvis hun fikk rede på at han var blitt drept skulde hun først drikke arveøl og siden reise et bål og på dette brenne alt det gods hun kunde, og til slutt selv bestige bålet. I den eldre Olav Trygvassons saga fortelles det at grunnen til at Sigrid Storråde lot sig skille fra Erik Sejersæl var at det var lov i landet at hvis det opstod et misforhold mellem ektefellenes dødstid (d. v. s. hvis mannen døde på et tidspunkt da hustruen ennå kunde forutsettes å leve i mange år), „så skulde man sette hustruen i haug med ham“ og Sigrid hadde grunn til å tro at Eriks død var nær forestående⁸.

Disse hustrubegravelser, så barbariske de enn forekommer oss, stemmer allikevel påfallende godt over ens med gammel norrøn rettsfølelse og tro, fordi hustruen stadig blev betraktet som en del av mannens eiendom som han hadde erhvervet ved kjøp. Shetelig peker på at til tross for at disse lovregler var av mere formell enn praktisk betydning må de ha ført til ønsket om å komplettere gravgodset inntil dets siste og uhyggelige konsekvens ved å ofre hustruen på mannens likbål. Vi må dog her uttrykkelig gjøre oppmerksom på, at antallet av dobbeltgraver fra vikingetiden på Hedmark, som annet steds i landet, er forholdsvis beskjedent sammenlignet med det store antall av manns- og kvinnegraver fra dette tidsrum. Vi må derfor gi Shetelig rett når han antar at denne skikk er blitt utøvet forholdsvis sjeldent. Man kan f. eks. anta at skikken er blitt møtt med motstand fra hustruen og hennes ætt. Til tross for alle lovregler er det nemlig utvilsomt at det var en umåtelig forskjell mellom den fribårne kvinne og en manns øvrige gods, trellene iberegnet. I de deler av Norge hvor kristen gravskikk tidligst trengte inn, er denne skikk blitt avskaffet på et tidligere tidspunkt enn annet steds.

Det er da sikkert heller ikke noen tilfeldighet at vi kjenner så vidt mange eksempler på dobbeltgraver nettopp fra Hedmark, hvor den hedenske gravskikk har vært fastholdt meget lenge efter at kristen gravskikk var trengt inn annet steds som f. eks. i Østfold.

I denne forbindelse kan vi efter Shetelig anta at hustrubegravelse eller hustruofring, hvad man nu vil velge å kalle skikken, hos standhaftige hedninger har vært betraktet som et ideelt krav. Denne antagelse støttes av det faktum at de to historiske vidnesbyrd vi har om denne skikk nettop skriver sig fra Sverige, hvor hedendommen holdt sig lengst på den skandinaviske halvø og hvor de hedenske skikker blev særlig nøie overholdt. Derimot har vi ingen midler til å avgjøre i hvor stor utstrekning de gravlagte hustruer frivillig eller ufrivillig har fulgt sin husbond i døden⁹.

II

For en tid siden fremsatte A. W. Brøgger den teori at graver fra vikingetiden, hvori det var nedlagt mere enn en skjoldbule, antagelig måtte forklares som høvdingegraver eller i all fall som graver efter fornemme folk. Et større antall av skjold i graven skulde da tyde på at den begravede hadde hatt flere menn i sin tjeneste. Karakteristiske eksempler på teoriens holdbarhet avgir Gokstadskibet med sine 32 skjold¹⁰ og den brente skibsgraven fra Myklebostad i Eid i Nordfjord, som blev undersøkt av Anders Lorange, og som omfattet omkring 50 skjoldbuler. Der var treskjoldene blitt brent sammen med skibet. Prøver vi nu Brøggers teori på materialet fra Hedmark vil vi se at den slår merkelig godt til. Vi kjenner i alt ca. 13 funn som omfatter mere enn en skjoldbule og flere av disse gravfunn utmerker sig ofte ved det øvrige utstyrs art, der kan f. eks. være et praktsverd i graven eller graven kan omfatte spillebrikker som vi vet at fornemme folk den gang satte pris på å ha. Av slike funn har vi et fra Ringsaker, to fra Vang, et fra Furnes, fire fra Løten, et fra Romedal og fire fra Stange. Disse funn er oftest fra gode gårder som gjerne ligger centralt og som vi for så vidt godt kan kalle høvdingeseter. I funnet fra Ophus i Vang¹¹ har vi således et tveegget sverd med rikt dekorert håndtak av bronse. Det er fra 800-årene, og lignende sverd kjennes fra Ungarn, Irland, fra øya Eigg

vest for Skotland og fra Danmark. Jan Petersen antar i sitt grunnleggende arbeide „De norske Vikingsverd“ at sverdene av denne type må oppfattes som hjemlige efterligninger av et innført forbillede.

I 1917 blev det på Vesterhaug i Løten¹² i en haug som var 15×10 m gjort et brandgravfunn fra 900-årene. Det merkeligste stykke i funnet er et tveegget sverd utstyrt med sølvbelegg på hjaltene og dekorert med båndfletning, mens tangen er tett omviklet med sølvtråd (pl. XII). Av andre våben fantes en lang smal spydspiss, en øks og tre skjoldbuler og av ridetøi en stigbøile og to remspenner. Sverd av samme form foreligger fra Slesvig og Skotland og det er sannsynlig at vi her står overfor et sverd, som i sin opprinnelse er fremmed, selv om mange lignende sverd er smidd her hjemme. Det er intet i dette utstyr som taler imot den tanke at vi her har en fornem manns grav. Endelig skal vi her omtale en høvdingegrav fra Østre Alm i Stange¹³. I en gravhaug blev det der funnet en kleberstengryte, et tveegget sverd, en spydspiss, en øks, to skjoldbuler, et munnbitt, et par stigbøiler, et rembeslag, rester av en benkam, to spillebrikker av ben og en liten dyrefigur av ben¹⁴. Den siste må antas å ha vært båret i en snor om halsen og har antagelig tjent som amulett. Sverdet er fra 900-årene, idet underhjalte er dekorert med ornamenten i Jellingestil, mens klingens bærer VLFBEHRT-stempel¹⁵ (pl. XV). Denne må derfor antas å være et frankisk fabrikat, mens hjaltene har vært av nordisk arbeide. For øvrig finner vi rikt utstyrte sverd i en grav fra Vestre Berg i Løten (pl. XIV) og i graver fra Finstad i Romedal og Homerstad i Stange, og alle disse graver er hver utstyrt med flere skjoldbuler. I en grav på Alaug i Furnes fantes et sett spillebrikker av ben og hvalrosstann og terninger av hvalrosstann, og spillebrikker foreligger for øvrig fra Finstad i Romedal og i det nettop omtalte funn fra Østre Alm i Stange. Vi kan her minne om at vi fra de skriftlige kilder vet at høvdingen og hirdmenn gjerne kortet tiden med brettspill. Jan Petersen påpekte alt i 1914 at det særlig var i høvdingegravene at brettspill fantes, slike som Gokstadhaugen fra Sandeherad, funnene fra Alaug og By på Hedmark, Gunnarshaug på Karmøy,

Møklebust i Nordfjord, Hegge i Innherad og Nes i Salten, således over hele landet og ofte i båtgraver¹⁶, heter det. Og han fremhever at vi møter det samme i Eddadikte og skaldekvad. I Vøluspå forteller dikteren hvorledes gudene efter Ragnarok finner sine gygne spillebrikker igjen i gresset og i Rigspula fortelles det om fyrstesønnen Jarls barn at de lærte å svømme og spille brettspill, begge deler ferdigheter som det sømnet sig for fyrstesønner å kunne. „Og i Harald Hårfages kongsgård forteller Torbjørn Hornklove oss korter krigerne tiden med å kaste terninger“¹⁷. Brettspill var altså i vikingetiden et spill for høvdinger, konger og de gamle guder, og når vi finner spillebrikker i graver med praktsverd og flere skjoldbuler har vi et ytterligere vidnesbyrd om at graven har tilhørt en høvding eller i all fall en mann fra samfundets høieste lag. På denne måte kan vikingetidsfunnene gi et bidrag til studiet av tidens sosiale lagdeling og gi oss nærmere opplysninger om oppbygningen av det gamle norske bondesamfund.

III

Vi har tidligere omtalt dobbeltgraver for mann og kvinne, men det foreligger fra Hedmark en del mannsgravfunn med dobbelt utstyr av våben. Et slikt funn blev i 1931 gjort på Fagerli under Vang prestegård. Våbenutstyret består av to sverd, to spydspisser, to økser, en skjoldbule og av verktøi fantes en kniv, en saks, en hammer, en naver og et bryne¹⁸ (pl. XVI). Hertil kommer et stykke av en skjerdings. Det ene våbensett er utstyrt med et praktsverd som vi avbilder (pl. XIII). Av funnoplysningene som blev innhentet på stedet av Bjørn Hougen fremgår det at sakene skriver sig fra en brandgrav og glødeskall på flere av stykkene viser at disse har vært med på likbålet. Alt i sin første omtale av dette funn gjorde Hougen oppmerksom på at det fineste våbensett antagelig var fra begynnelsen og det annet fra midten av 800-årene, men samtidig fremhevet han at forskjellen i tid var så liten

at de to gravene godt kan være nedlagt samtidig og han antok videre at graven kunde ha tilhørt to brødre eller fostbrødre¹⁹.

I slutten av 70-årene undersøkte N. Nicolaysen 76 gravhauger på By i Løten, hvorav 13 omsluttet graver fra vikingetiden. En av disse hadde et tverrmål av 14 m og omfattet tre graver. Grav II lå omtrent 2¹/₂ fot over bunnen og 4 fot sydøst for midten. I et lag av kull og brente ben fantes følgende saker: et sammenbøiet tveegget sverd, tydeligvis skadet med fortsett, en øks, en spydspiss og ti pilespisser som lå ved siden av sverdet. Sammen med disse våben fantes en pen ringnål av bronse. På grunnlag av våbenformene må denne grav henføres til 900-årene²⁰. Sammen med denne grav hører antagelig følgende saker: en spydspiss av jern som lå 6 fot sydvest for midten, en skjoldbule av jern som lå med den konvekse side op, et tveegget sverd med „blodrefill“ på klingene. Sverdet lå med overhjølet litt under skjoldbulens rand og dels under dels ved siden av sverdet lå ca. 10 pilespisser. Også disse saker må henføres til 900-årene, og da det her er et dobbelt sett sverd, spyd og pilespisser som er funnet ved det samme brandlag, må vel dette funn snarest forklares som en fellesgrav for to fostbrødre. Vi må dog innrømme at dette er meget usikkert, da Nicolaysens gravningsberetning ikke kan sies å være helt klar. Til sammenligning må vi ta med et gravfunn fra Arstad i Stange som kom for dagen i 1903. Oldsakene fantes i en haug som bestod av større og mindre sten. De lå på bunnen omtrent midt i haugen sammendynget i en bunke og under denne lå kull og brente ben. Gravgodset bestod av to eneggete sverd, en defekt spydspiss og en lang, smal spydspiss, en øks og tre skjoldbuler. Av bruksgjenstander var det to munnbitt, en krumkniv, to kniver, tre rangler, fragmenter av en jernkjel, en vevskje og et lite veveredskap. Av kvinneutstyr fremkom det enn videre tre sakser, tre spinnehjul, en krok, en skrinhank, flere skrinbeslag, en nøkkel og to stekespidd. Hertil kommer fragmenter av fire langkammer av ben og noen småsaker.

Dette funn frembyr flere interessante trekk. Det dobbelte våbenutstyr tyder på at vi her står overfor en fostbrødregrav. De fleste av våbnene tilhører den tidlige del av vikingetiden, men på grunn av den lange, slanke spydspiss bør dette funn kanskje ikke settes tidligere enn til midten av 800-årene. Høist eiendommelig er det at vi sammen med det dobbelte sett av mannssaker også finner adskillige kvinnesaker. Man fristes uvilkårlig til å anta at den ene av de begravede menn har fått sin hustru med sig på reisen til de dødes rike²¹.

De funn vi her har gjennomgått synes å vise at fostbrødregraver har forekommet på Hedmark i vikingetiden, selv om skikken ikke kan sies å ha vært almindelig. Det kjennes da også eksempler på denne skikk alt fra folkevandringstiden. I sin avhandling „Fasta Fornl mningar i Beouvulf“ fra 1908²² har Knut Stjerna beskrevet to dobbeltgraver fra 300-årene, begge med to mannlige skjeletter. Den ene av disse graver er fra Kabbarp i Skåne og den annen fra Kalder på Gotland. Disse graver antar Stjerna har omfattet to kjødelige brødrene eller to fostbr drene. Med støtte i en avhandling av Valtyr Gudmundson om fostbr dreinstitusjonen fremhever han, at i den eldste tid var det en likefrem plikt for den efterlevende fostbror enten   la sig haugsette levende sammen med sin d de fostbror eller i det minste ikke   overleve ham. Derfor måtte den gjenlevende ta sig selv av dage. Vi finner her en tydelig parallell til den skikk som dobbeltgravene for mann og kvinne vidner om: den avdøde m tte ikke komme alene til den annen verden.

Senere inntr dde det en forandring eller formildning i denne skikk. Efter denne skulde den av fostbr drene som levet lengst reise haug over den annen og legge så meget gods i haugen som syntes   være overensstemmende med deres stilling. Siden skulde den overlevende sitte i haugen hos den døde i tre døgn og derpå begi sig derfra om han vilde.

Men vi må også være opmerksom på at den av fostbr drene som overlevet den annen skulde hevne hans død, hvis denne var voldt med v ben²³. Spørsmålet blir nu hvilken kildeverdi man skal tillegge de graver med dobbelt mannsutstyr fra Hedmark som vi nettop har gjen-

nemgått. Er forholdet virkelig det at den ene av de begravede har fulgt sin fostbror frivillig i graven eller er det dobbelte gravutstyr symbolsk slik at det bare er blitt gravlagt en person. De svenske fostbrødregraver fra folkevandringstiden som vi har omtalt er skjelettgraver, hvor begge skjeletter var til stede, og de kan altså ikke være symbolske. Anderledes stiller det sig med våre graver som begge er brandgraver, hvor saken altså ikke kan kontrolleres. Jeg skulde allikevel være tilbøielig til å tro at våre fostbrødregraver viser oss skikken i sin opprinnelige form, særlig fordi disse graver er så få sammenlignet med det samlede antall av mannsgraver fra Hedmarks vikingetid.

Hvis man under et besøk i Universitetets Oldsaksamling stanser op foran de montrer som omfatter Hedmark vil man legge merke til en usedvanlig rikdom på stighbøiler i gravene. Den er så påfallende at man selv ved et flyktig besøk ikke kan undgå å legge merke til den. Foretar man så en sammenligning med andre distrikter vil man straks se at det er en tydelig forskjell. Fra Mjøsas østside har vi bevart hele 18 gravfunn med stighbøiler og 8 med sporer, mens det fra hele vestsiden av Mjøsa bare er et eneste gravfunn med stighbøiler og fra hele Hadeland likeledes bare et. Utvilsomt viser disse ryttergraver fra vikingetiden at Hedmarkingene den gang var like så ivrige „hestkarer“ som de er i våre dager.

IV

Det vil føre for vidt her å komme inn på næringsveiene i sin almindelighet: vi skal derfor bare omtale en funngruppe fra Hedmark som kan settes i forbindelse med jernvinna. Fra vårt område har vi bevart en rekke depotfunn omfattende nedlagte forråd av jernbarrer og andre jernsaker.

Det viktigste av alle disse funn er fra Kjøstad i Løten, hvor det i 1916 kom for dagen 573 jernbarrer, som var lagt samlet ned under

flat mark²⁴. Utvilsomt har disse barrene gått som penger mellom folk og de har holdt en noenlunde bestemt vekt. Det er slike barrer som i lensregnskapene kalles „teint jern“. De blev i senmiddelalderen solgt i bunter og pakket i tønner. Omtrent slik har vel spartanernes jernpenger også sett ut. Fra Mjøsbygdene foreligger det i alt 30 slike forrådsfunn av jernbarrer og redskaper. Vårt funn fra Kjøstad står derfor ikke så isolert som det ved første øiekast kan se ut. Ved Torgerstuen i Ringsaker blev det i 1859 funnet over 100 barrer på et sted og ved Flakstad i Vang fant man i 1926, 60 barrer, men bare 12 blev tilvaretatt, mens resten blev nedgravet av finnerne. Enn videre har vi fra Aske-Eie i Nes et funn bestående av 74 stykker. Av særlig interesse er et funn fra Skjerden i Stange som fremkom i 1841 og som bestod av 546 barrer, nesten like så mange som i Kjøstadfunnet. Ikke få slike barrefunn er gjort på vestsiden av Mjøsa. På Hov i Biri er det funnet 197 stykker og fra Østre Toten kjennes 6 funn, derav et fra Haugen i Hof med 200 barrer. Depotfunnene består dog ikke alltid av barrer, men kan også være sammensatt av ferdige redskaper slik som et funn fra Lier i Biri, bestående av sigd og lauvkniv, eller et funn fra Nyhagen under Nedre Stabu, Østre Toten, som består av en ljå, to sigder, et plogjern, en celt og 81 jernbarrer. Slike funn må forklares som en bygdesmeds forråd av ferdige produkter som midlertidig er skjult i jorden for senere å tas frem for salg. Ofte er disse jernsaker skjult i små røiser eller under store sten slik at eiermannen har hatt lett for å finne dem igjen. I åsen mellom Hurdalen og Feiring fantes for en del år siden 50 jernbarrer i en skog tilhørende gården Helby i Feiring. Muligvis har man lov til å sette dette funn i forbindelse med myrsmalmsmelting nettop på dette sted, da jernutvinningen ofte foregikk ved myrer i lavfjellet.

Om handelsforbindelser i vikingetiden vidner det vakre lille skattefunn med tyske mynter fra tiden omkring 1030 fra Ringnes i Stange²⁵. Fra Nyhus under Nordvi i samme bygd foreligger en arming av sølv²⁶ som også må opfattes som en skjult skatt og slik må

vi også forklare tre armringer av bronse fra 800-årene fra Fokhol²⁷. De fantes under en ganske liten røis som var for ubetydelig til å være en gravrøis. På samme gård er også funnet rester av en armring av sølv. Tilsammen vidner disse funn om Hedmarks handel i 8de—11te århundre. Av interesse er også en del innførte praktsverd fra vårt område. Vi har alt omtalt sverdet fra Alm i Stange (pl. XV) med fabrikkstemplet ULFBEHRT som tyder på frankisk opprinnelse og et lignende kjennes fra Aker i Vang²⁸ og fra vestsiden av Mjøsa fra Røisehagen i Vestre Toten²⁹. Av andre importvarer kan nevnes bronsekar av vesteuropeisk, snarest keltisk opprinnelse. En øse og et bronsekar av denne art kjennes fra Flakstad i Vang³⁰ (pl. XVII).

Som vidnesbyrd om kjøpferd må det også opfattes, når vi i enkelte graver fra Hedmark finner vektskåler og lodder som f. eks. i en grav fra Vestre Englaug i Løten³¹. I denne forbindelse kan det være verdt å spørre om det ikke foreligger noen arkeologiske vidnesbyrd om en markeds plass på Hamar alt i vikingetiden. Fra Vang har vi dog ingen gravfunn som inneholder vekter og lodder slik som vi kjenner det fra gravene ved Kaupangen i Skiringsal³². Men vi har et annet arkeologisk vidnesbyrd. Da Harald Hårdråde var blitt enekonge i Norge i 1047 begynte han som bekjent en større utmyntning. I et myntfunn fra denne tid fra Helgelandsmoen i Hole finnes tre mynter med innskriften Olav i Hamarkaupanger³³. Disse mynter er altså slått i Hamar av en kongelig myntmester. Markedet der har alt den gang vært et centralt møtested for folk fra Mjøsbygdene og det var derfor helt naturlig at Hamar i 1100-årene blev valgt til bispesete. Det er imidlertid sannsynlig at vi må søke opprinnelsen til markedet i Hamar i et gammelt religiøst samlingssted. Halvdan Koht har således antatt at vi har bevart minnet om denne kultplass i gårdnavnet Dystingbo av distinget i Vang som ikke ligger langt fra den gamle by³⁴.

SUMMARY

It was not until after 1900 that Norwegian archaeologists commenced to avail themselves of archaeological finds as a basis for their studies of the social, economic and religious conditions of the Viking Age. In his work on "Traces of the Custom of "Sutte" in Norway during the Viking Age", published in 1910, Haakon Shetelig dealt with a number of double graves found in Norway. In common with that work we discuss above some double graves in Hedmark which seem to prove that among the highest social rank of the Viking Age cases have occasionally occurred of the burial of widows. The Custom, however, does not appear to have been particularly widespread.

There are also graves in all parts of the country dating from the Viking Age which were furnished with more than our shield boss. As regards these graves in general Professor A. W. Brøgger some time ago advanced the theory that they must probably be interpreted as the graves of chiefs. A large number of shield bosses in a grave would thus indicate that the occupant of the grave had had several men in his service.

A study of the graves in Hedmark containing several shield bosses shows that they nearly always contained ornamental swords, how and again also pieces for playing games. Both these articles show that these are the graves of men of high standing.

In Hedmark also some graves of men have been found containing duplicate sets of arms. In all probability these must be regarded as foster-brother graves. Similar graves are known from Sweden, but these date from the period of the migration. It must be borne in mind that in the earliest times it was absolute duty for the surviving foster-brother to accompany his dead friend into the grave, or at least not to survive

him. For this reason the survivor was compelled to take his own life. It is therefore, a question of the value as a source of information which is to be ascribed to the graves containing sets of arms which are known from Hedmark. In spite of the fact that the finds offer several possibilities for a solution we must preferably assume that these graves reveal to us the custom in its original form, more especially as these foster-brother graves are so few in number as compared with the total number of men's graves from the Viking Age in Hedmark.

The great bar find at Kjøstad in Løten comprising 573 bars of iron is not such an isolated case as previously assumed, inasmuch as the Mjøs districts a considerable number of such collective finds of iron bars have been made and some finds consisting of finished implements. The bars have undoubtedly counted as money and must be regarded as products of the ancient "jernvinna" (extraction of iron). They correspond at one and the same time to the iron currency of the ancient Spartans and to the "teint jern" of the account books of the shires. The depot finds of finished implements, on the other hand, must be regarded as the supplies of manufactured products from local smiths.

Some treasure trove and imported articles bear witness to the extensive trade of Hedmark in the Viking Age. Coins from the year 1000 also prove that the market at Hamar goes back to the Viking Age. Furthermore, Professor Halvdan Koht has demonstrated that we must trace the origin of the market at Hamar to an ancient religious meeting place, the memory of which is preserved in the name of Dystingbo farm the disting at Vang which is situated not far from the ancient town.

NOTER

- ¹ Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1877. ² Saga-Book of the Viking Club, January 1910. ³ Haakon Shetelig: Vestlandske Graver fra Jernalderen. Bergen 1912, s. 175 ff. ⁴ C. 18586—601. Ab. 1896, s. 87, nr. 164. ⁵ C. 26123. Univ. Olds. Årb. 1935—36, s. 212. ⁶ C. 13848—67. Ab. 1887, s. 84, nr. 287. ⁷ Oscar Almgren: Vikingatidens Grafskick, s. 323. Shetelig l. c. s. 15. ⁸ Almgren l. c. s. 324. ⁹ Om dødsbryllupet og hustrubegravelse i oldtiden, se Otto Schrader: Totenhochzeit. Ein Vortrag gehalten in der Gesellschaft für Urgeschichte zu Jena. Jena 1904, og John Nihlén: Under rutat Segel. Stockholm 1928, s. 132 ff. ¹⁰ Nicolaysen: Langskibet fra Gokstad, s. 62. Loranges: Katalog, s. 153. Rygh l. c. s. 192, note 2. ¹¹ C. 1977—94. Nicolaysen: Norske Fornl., s. 68. Avb. Jan Petersen: De norske Vikingesverd, Chr.a 1919, s. 72, fig. 59. ¹² C. 22138. Oldtiden VIII, s. 225, nr. 132. ¹³ C. 3866—75, C. 3933. Ab. 1866, s. 88, nr. 13. ¹⁴ Avb. Rygh: Norske Oldsager, fig. 470. ¹⁵ Avb. Jan Petersen: De norske Vikingesverd, s. 151, fig. 120. ¹⁶ Jan Petersen: Bretspil i forhistorisk tid, Oldtiden IV, s. 84 ff. ¹⁷ Jan Petersen l. c. s. 85. ¹⁸ C. 24887. Univ. Olds. Årbok 1931—32, s. 163, nr. 82. ¹⁹ Bjørn Hougen: Det sjeldne vikingetidsfunn fra Vang i Hedmark. Aftenposten 22. juli 1931. ²⁰ C. 9580—83. Ab. 1879, s. 112. C. 9584—87 l. c. s. 112. ²¹ C. 20314. Ab. 1903, s. 273, nr. 139. ²² Antikvarisk Tidskr. för Sverige XVIII: 4. ²³ Stjerna l. c. s. 21—22. ²⁴ Avb. Oldtiden VII, s. 183, fig. 11. ²⁵ Sigurd Grieg: Vikingetidens skattefund (Univ. Olds. Skr. II), Oslo 1928, s. 210, nr. 14. Ab. 1866, s. 92, nr. 27. (C. 3905—09.) ²⁶ Sigurd Grieg: l. c. s. 231. Ab. 1887, s. 74, nr. 224. (C. 13724.) ²⁷ l. c. s. 232, nr. 40. Ab. 1883, s. 104, nr. 36. (C. 11372.) ²⁸ C. 4690. Ab. 1869, s. 66, nr. 13. ²⁹ C. 23643. Ikke publisert. ³⁰ C. 21671. Oldtiden VI, s. 242, nr. 179. ³¹ C. 10749—52. Ab. 1881, s. 75. ³² Se Nicolaysen i Ab. 1867, s. 77 ff. ³³ A. W. Brøgger: Et myntfund fra Foldøen, Ryfylke. Norge (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1910), s. 242. ³⁴ Halvdan Koht: Om uphavet til Oslo og de ander norske byene (St. Halvard IV).

Eivind S. Engelstad

GÅLÅS-STOLEN

Pl. XVIII—XXIII

Blandt den betydelige mengde kulturminner vi ennu har bevart her i landet fra middelalderen skiller det sig ut en liten gruppe som alltid har vært betraktet med særlig interesse, det er de såkalte „romanske stoler“. Store, tunge og pompøse armstoler, lite skikket til daglig bruk, men sikkert også oprinnelig beregnet til bruk i kirken, dannende sete for bispen eller kanskje endog for kongen. Og interessen for disse stolene er ikke ny for vår tid, hvor alle kulturminner er i så høi kurs; vi har mange eksempler på at de „romanske“ stolene har vært ettergjort både senere i middelalderen og i nyere tid, et par har vi endog med årstallet 1685 innskåret i dekorasjonen.

Det kan derfor i mange tilfeller, ja nesten i de fleste, være meget vanskelig å foreta en noenlunde sikker datering av dem, så meget mere som den treskurd som smykker stolene, det romanske rankeverk, jo har vært gjentatt i århundrer fremover og forlengst er ophørt å være et karakteristikum utelukkende for den romanske periode. Men i tillegg til rankeverket møter vi hyppig figurscener hvis drakter kan bli gjenstand for et nærmere studium og kan gi oss en pekepinn for dateringen. I alle fall kan disse draktmotene fortelle oss at stolen tidligst kan være laget ved den og den tid, men hvor meget senere forteller de intet om. Her står man overfor spørsmålet om hvor lang tid de europeiske moter dengang tok før de ikke bare blev kjent men blev almindelige hos oss. Eller man må regne med at figurene kan være skåret efter illustrasjoner som kanskje forlengst var gamle. Har man villet

kopiere en gammel stolform, og det vet vi er skjedd med disse „romanske“ stolene gang på gang, må vi også regne med at treskjæreren selv har vært optatt av å gjøre stolen så alderdommelig som mulig; det kan da godt tenkes at han ikke har iklædd sine figurer samtidens drakter, men nettop klædninger som han selv kjente som gamle. Å datere disse stolene ut fra draktmoter byr derfor på en uendelighet av feilkilder som vi ikke må undervurdere.

Denne gruppe stoler har stadig beskjeftiget dyrkerne av norsk middelalderkultur, og hver enkelt av stolene har lenge vært kjent og hyppig vært kommentert i litteraturen¹. Noen tilvekst har gruppen ikke hatt på lange, lange tider, man har trodd at det som var bevart etterhånden også var kjent, idet gjenstander som disse ikke godt kunde gjemme sig bort og forbli upåaktede.

En av stolene (avb. pl. XXI), som man har hatt kjennskap til helt siden 1837, stammet oprinnelig fra den lille og nu forlengst nedrevne stavkirken som stod på Gåra i Bø, Telemark². Den kom til utlandet, hvor den etterhånden endte i en stor privatsamling i Wien. I 1935 blev den av antikvitetshandler Kaare Berntsen i Oslo kjøpt hjem til Norge, hvor den året etter blev erhvervet av Kunstindustrimuseet i Oslo. I forbindelse med dens hjemkomst til landet blev stolen avbildet og kommentert i landets aviser, og dette blev den direkte årsak til at J. L. Gaalaas på Hamar blev opmerksom på at den gamle stolen han hadde stående hjemme sikkert var en slik „romansk stol“ (avb. pl. XIX og XXIII).

Sommeren 1936 kom Gålås-stolen inn til Universitetets Oldsaksamlings Middelalderavdeling, hvor den blev erhvervet³. Gruppen som i mange år hadde vært sluttet fikk derved helt overraskende en ny og meget verdifull tilvekst.

Gålås-stolen er i sin hovedform en mellemtung av stolene fra Blaker og Tyldal. Ryggen er dannet som på Blakerstolen, overkanten har en buetformet linje, som munner ut i sidestolpenes dyrehode (se pl. XIX). Disse er kraftigere utformet og bedre bevart enn på Blakerstolen. Av hvert hodes gap utgår det en bladranke som danner stengelen i den

S-formede plantekomposisjon nedover hver stolpe. Ryggens utsmykning består av selvstendige billedfelter, de to sidestolpene og det brede, oventil buede midtfelt som forbinder dem. Den eneste ornamentale sammenheng mellom disse tre felter danner oversidens bånd med dobbelt konturlinje og nu, antagelig også oprinnelig, smykket med store runde jernnagler med sterkt hvelvet knapp. Det brede midtfelt har en rankekomposisjon som danner to store symmetriske „medaljonger“ og i hver av disse er det anbragt en dyrefigur, omslynget av rankeverket. Dyrene er helt ens utformet, står med hodene høit løftet mot sidestolpene og biter over en ranke. Øinene er så vel på disse som på de store dyrehoder som kroner sidestolpene dannet på tradisjonell tidlig-romansk vis, foran avrundet og bak tilspisset. Midtfeltet er nu noe defekt nedentil, men det parti som mangler har neppe vært mere enn 1—2 cm bredt. Et stykke under setet står et tverrtre som holder sidestolpene sammen. I det tomrum som opstår mellom ryggens fire konstruktive deler har det vært plasert et spileverk med to horisontale og to vertikale ribber. Av disse er nu intet bevart. Ryggens fire deler er alle laget av furu, mens stolen for øvrig er av bjerk, bortsett fra setet som også er av furu. De forreste sidestolpene er dannet som på Tyldalstolen (pl. XXII, fig. 1), oventil avsluttet i en kule. Sidene er innbyrdes forbundet med tre profilerte bretter og hver av dem er forbundet med de bakre sidestolper ved to slike bretter. Hvert av armlenene er dannet i ett stykke og har en steil og svakt buet kontur.

Om stolens historie visste eieren intet annet å berette enn at den i uminnelige tider hadde hatt sin plass på hans fedrenegård, Lille Gålås i Furnes. Antagelig har den dog oprinnelig stått i en kirke, og det er da naturlig å tenke på Deglum kirke i Furnes, som er beliggende like ved Gålås-gårdene. At kirken eksisterte ved de tider stolen må formodes å være laget, ca. år 1200, er overveiende sannsynlig. Kirken nevnes i *Diplomatarium Norvegicum* første gang i 1337, men må være anlagt meget tidligere. Den første kirke på stedet går antagelig helt tilbake til den eldste kristne tid⁴. I 1598 stod ennå den middelalderske

kirken på sin plass, og blev benyttet inntil 1708. Antagelig fordi kirken på Deglum var for liten blev det mellom 1702 og 1707 opført en ny stor stenkirke på gården Bjerkes grunn, og til denne, som blev innviet i 1708, blev inventaret fra den gamle kirke overflyttet. Man skulde ha grunn til å tro at stolen har vært meget falleferdig og derfor blev stående i den gamle kirken i noen år, inntil man på Lille Gålås blev oppmerksom på den og fikk den istandgjort, for siden å ha den på gården.

I 1712 har nemlig stolen gjennomgått en større reparasjon, da blev det i ryggen, der spilene nu mangler, satt inn et grovt kryss med følgende skårne innskrift: 1712 IOR DE EG DE Æ STØKE AC EGH (pl. XXIII, fig. 2). Sannsynligvis samtidig blev stolens sidestykker, setet og forsiden fornyet; disse er nemlig ikke originale. De er etterlaget, overensstemmende med middelaldersk formbruk, og det er derfor sannsynlig at de gamle deler har eksistert da de nye blev laget (pl. XXIII, fig. 1). Særlig elegant er dog arbeidet ikke gjort, det virker usmidig, tungt og klosset. Bortsett fra baksidens fire deler må derfor alt det øvrige formodes å være nyere, det fremgår bl. a. av at det fra middelalderen velkjente system med gjennomgående tapper kun har funnet anvendelse på baksidens stykker, ikke på de to forreste hjørnestolper. Denne middelalderske konstruksjonsform, som her i landet for øvrig går helt tilbake til Osebergfunnet, er blitt gjentatt senere på en rekke replikker av „romanske“ stoler. Endog de seneste innen gruppen, Tollefsøn-stolene, datert 1685, er gått så langt i imitasjon av middelalder, at de har benyttet konstruksjonsformen. Når så ikke er skjedd med Gålås-stolen ligger det nær å tenke på at fornyelsen her er skjedd senere, og da antagelig i forbindelse med den reparasjon vi vet er foretatt i 1712.

Betrakter vi nu hele denne gruppen av stoler viser den sig nokså uensartet, og det er da naturlig å søke materialet innordnet i engere grupper, alt efter konstruksjon, dekorasjon o. s. v., for om mulig å nå frem til en datering av de enkelte stykker.

Rent konstruktivt har man her lenge skilt mellom kassestolene og stolpestolene, idet de første har vært ansett som de eldste. Det

har også vært antydnet at kassestolene skulde være utviklet av kubbestolen, en teori man sikkert ikke bør legge noen som helst vekt på. Hvad forholdet mellem kassestol og stolpestol angår, har William Karlson uten tvil rett, når han hevder at de stort sett er samtidige⁵. Saken er jo nemlig den at disse gruppene rent konstruksjonsmessig sett er bygget over nøyaktig samme prinsipp; det er de fire hjørnestolpene som er det bærende i det hele. Hvad enten nu åpningen dem imellem utfylles av tette sider, så det fremkommer en kassestol, eller sidene oppløses i sarg, bindingsbrett og spiler, er jo konstruksjonsprinsippet selv ganske det samme (se pl. XXII).

Blakerstolen er f. eks. hel „kassestol“, mens Tyldalstolen er „stolpestol“ og Gårastolen står midt mellom disse to grupper, med kassen delvis oppløst i en søilerække av lave buer.

For Gålås-stolens vedkommende lar det sig ikke gjøre å treffe noen absolutt avgjørelse om hvorvidt den har vært lukket eller åpen, idet som nevnt bare baksiden er original. Denne har hatt et relativt bredt, åpent stykke for spileverk, hvad tapphullene viser. Er imidlertid den antagelsen riktig at de nye forside- og sidestykker er laget direkte efter de oprinnelige, må Gålås-stolen utvilsomt betegnes som en „stolpestol“.

Hele stolgruppen, hvad enten de er „kassestoler“ eller „stolpestoler“, kunde man også dele inn i to andre grupper man kan kalle de „horisontale“ og de „vertikale“ stolene. De horisontale har forholdsvis lav rygg, hele stolen virker bred og ryggen avsluttes oventil av et horisontalt brett som springer ut over sidestolpene og iblandt ender i dyrehoder. Til denne typen hører f. eks. Tyldal-stolen, Gåra-stolen og Heddal-stolen (kfr. pl. XX—XXI).

De vertikale stolene er langt mere høireiste og elegante; her klemmes baksidens øvre tverrbrett sammen og domineres helt av sidestolpene som springer høit op og ender i utovervendende, gapende dyrehoder (pl. XVIII). Disse vertikale stolene forekommer mig i hele sin stolte linjeføring å være langt mere overensstemmende med middelalderens stilfølelse. De er dannet efter samme prinsipp som stavkirkene,

de har disses spenstige holdning og hele den elegante slankhet som bl. a. karakteriserer engelsk og norsk skulptur i den tidligste gotikk. I særlig grad er dette fremtredende ved Blaker-stolen, som stadig står som de „romanske“ stolens ypperste representant. For å fremheve det spenstige og stigende i linjespillet har kunstneren med beregnet raffinement latt baksidens sidestolper bue lett utover, en virkning som ikke overgås av noen av de øvrige stoler med sine helt rette linjer.

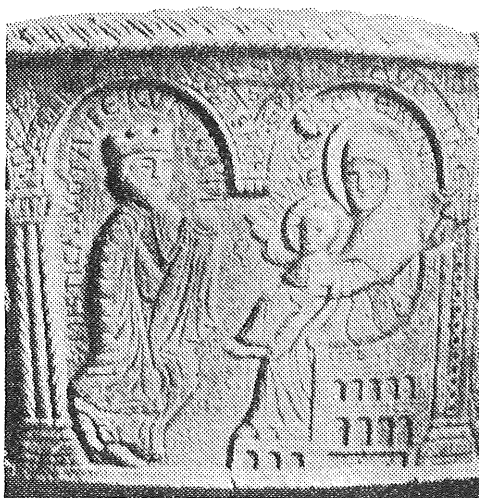
Til den vertikale gruppe hører Gålås-stolen avgjort, selv om den i eleganse står langt tilbake for Blaker-stolen. Til samme gruppe hører også de to Tollefsøn-stolene fra 1685, idet baksidens hjørnestolper er ført op forbi tverrstykket og ender i dyrehoder. Men ryggen er her ganske lav og klosset, og det er påtagelig at hele konstruksjonsmåten er etterlaget og uten noen forståelse av dens egentlige årsak og de virkemidler den hadde hos en kunstner med følelsen for det middelalderske linjespill.

Vi har foretatt denne gjennomgåelse av de romanske stolens konstruksjonsprinsipper for å komme til klarhet over hvorvidt det ved Gålås-stolen finnes et eneste trekk som kan tale for at den ikke er middelaldersk. Så vidt det kan sees er den i hele sin konstruksjon og opbygning en av de mest oprinnelige stolene vi har, og det skulde derfor ikke være noe i veien for at den er laget noenlunde samtidig med de eldste stolene innen gruppen vi hittil kjenner, stolene fra Blaker og Tyldal. For disses vedkommende har vi en så sikker datering vi kan ønske oss det, idet det på døpefonten fra Gumlösa kirke i Skåne (s. 105) er hugget inn en madonna, sittende i en armstol av nøiaktig samme konstruksjon og linjeføring som stolene fra Blaker, Tyldal og Gålås. Fonten menes å være utført ca. 1190⁶ og det vil da være naturlig å anta at disse tre stolene stammer fra tiden omkring 1200 eller dette århundres første årtier, hvis vi tør tillegge betydningen av Blaker-stolens samhörighet med tidlig gotikk i linjeføringen, dateringsmessig verd.

Det står da tilbake å undersøke Gålås-stolens ornamentikk og utsmykning for om mulig derigjennem å kunne kullkaste den datering vi nu er kommet til. Som det vil fremgå av den detaljmessige redegjørelse

ovenfor består dekorasjonen av rankeverk, to dyrefigurer og de to dyrehodene som avslutter sidestolpene oventil (pl. XIX). Vi skal straks merke oss at dekorasjonen er ordnet som en samlet og helt logisk komposisjon, et arrangement som ved denne stol er sterkere aksentuert enn ved noen av de andre. Selv de store dyrehodene øverst er bundet sammen med dekorasjonen, idet den båndformede tunge danner hovedstengelen i rankeverket nedover hjørnestolpene. Og de to helt symmetriske dyrefigurene er omslynget av og komponert inn i rankeverket, som her danner to spiralformede medaljonger. Dyrene selv er av utpreget middelaldersk type, slanke og fine med kraftige hoder, høit hvelvet panneben, små spisse og bakoversittende ører og de tradisjonelle øinene, fortil runde og helt spisse bak.

Gumlösafontens stol.

Rankeverket rulles stadig opp i lubne, men litt tørre bladfliker, og hele komposisjonen har en friskhet og en rytmisk bevegelse som gir et avgjort oprinnelig inntrykk. Det er verd å merke sig at rankene viser betydelig likhet med dekorasjonen på den ene portalplanken på Hof Kirke i Solør, som almindelig dateres til ca. 1200. Heller ikke ved dekorasjonen finnes det derfor noe som helst trekk som umuliggjør en datering av Gålås-stolen til ca. 1200 eller de første årtier derefter.

De øvrige stolene innen gruppen har en variert utsmykning, som vi ikke skal gå detaljmessig igjennom her. Visse hovedtrekk kan det dog være grunn til å merke sig, idet det gir oss en god orientering i stolenes innbyrdes datering.

På en flerhet av dem finnes det rytterfigurer; utformningen av hestene er meget typiske og av avgjort kronologisk verdi. Ser en nu f. eks. på Blaker-stolens og Gåra-stolens hester (pl. XVIII og XXI), ikke minst på deres benstilling med de nedtrykte, nesten sittende bakben og det ene forben høit løftet som i paradestilling, har disse edle turneringsgangere en helt annen elegant holdning og uten tvil en langt mere opprinnelig middelaldersk form enn hestene på stolen fra Heddal eller på Tollefsøn-stolene fra 1685. Her står vi overfor de vanlige og fra ølbollekunsten velkjente bondegampene, små og tettbygde dyr, ganske som våre vestlandshester idag. Jeg finner det derfor sannsynlig at Gåra-stolen, hvis datering det har vært så megen tvil om, står de opprinnelige „romanske“ stolene langt nærmere enn Heddal-stolen.

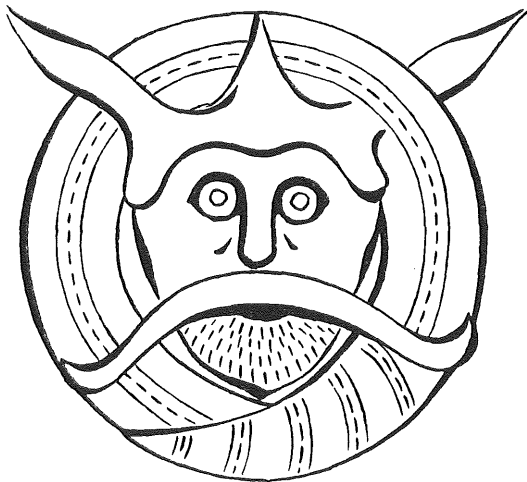
Gåra-stolen skulde da ligge i tid mellom de opprinnelige „romanske“ stolene fra ca. 1200 og de sene replikker henimot 1700. Otto v. Falke⁷ er gått inn for en datering til 1500-årene, mens Henrik Grevenor mener den er laget ca. 1400⁸. Grevenor fremholder at rytterfigurene er gjengivelser av krigere fra ca. 1250, mens frisen med stående personer er iklædd en mote som var vanlig i 1300-årenes senere del. Dette synes mig i og for sig å være bevis nok på at drakter er et uheldig dateringsmiddel; var nemlig overdelen av stolen med menneskefrisen blitt borte og vi bare hadde hatt rytterne tilbake å datere på, vilde vi trodd at hele stolen stammet fra ca. 1250. En annen sak er det, hvis vi først skal beskjeftige oss med draktene, at disse langt snarere, som påstått av v. Falke, representerer den spanske renessansemote enn 1300-årenes franske mote. Den siste hadde nemlig betydelig mindre, og mere oppstående, halskraver enn gjengitt på Gåra-stolen og klædningen fremhevet alltid i 1300-årene legemets slanke, gotiske linje, bl. a. ved å samle klærne i et stramtsittende belte. Det helt motsatte er jo tilfellet ved Gåra-stolens plumpt påklædde figurer (pl. XXI).

Endelig er det et trekk ved Gåra-stolen som synes mig avgjørende for dateringen til renessanse, nemlig den maske som sees mellom hestenes løftede forben på stolens bakside (pl. XXI). At det er en

renessanse-maske og ikke en middelaldersk, kan man vel neppe diskutere, så meget mere som man er så heldig å ha en original middelaldersk maske bak på Tyldalstolens sarg (pl. XXI og s. 107). Foretar man en sammenligning mellom disse to, tror jeg man vanskelig kan benekte den betydelige avstand i stilopfattelse dem imellem. Når vi videre vet at renessansemotivene første gang anvendtes i Danmark mellom 1510 og 1515⁹ tror jeg vanskelig disse kan være nådd til Telemark før i alle fall noen årtier senere, og jeg vil derfor finne det sannsynlig at Gåra-stolen er skåret engang omkring 1550. At den har bevart så vidt meget av sin middelalderske karakter skyldes vel ikke minst at den er fremstått i et område av vårt land som alltid, særlig i dekorasjonen, har vært utpreget konservativt.

De „romanske“ stolene har, ved Gåra-stolens hjemkomst til Norge og ved opdagelsen av Gålås-stolen, fått fornyet aktualitet. At gruppens siste tilvekst hører hjemme blandt de eldste og opprinneligste stolene viser at materialet fra vår gamle kultur ennå kan by oss overraskelser.

Kilden er ikke lenger så sprudlende som før, men den er langtfra uttørret.

Tydal-stolens maske. Tegnet av Mary Storm.

RÉSUMÉ

Les chaises « romanes » forment un groupe particulier parmi nos très riches souvenirs du Moyen-Age, et ces chaises ont toujours provoqué un grand intérêt. En 1935, la chaise dite Gåra (pl. XXI) fut rachetée par la Norvège² et, en 1936, fut découverte à la ferme de Lille Gålås, près d'Hamar, une chaise jusqu'ici inconnue, laquelle fut acquise par la Section du Moyen-Age du Musée National d'Oslo.

Le dossier de la chaise Gålås est richement décoré d'ornements, une feuille sarmenteuse en méandres à forme de S, tout le long des parties de côté (pl. XIX), en haut de la plaque transversale, les sarments forment deux médaillons avec des corps d'animaux de style parfaitement roman, et, en haut, sur les parties des côtés, nous avons, tournées en dehors, deux têtes d'animaux à bouche béante dont la langue forme la tige centrale de tout le sarment.

La chaise est vraisemblablement restée dans l'église de Deglum à Furnes, jusqu'à ce que celle-ci ait été désaffectée en 1708. Ensuite, la chaise est probablement arrivée à Lille Gålås où elle a été réparée en 1712 et où il lui a été ajouté une grande croix dans le panneau ouvert du dossier (pl. XXIII), et selon toutes probabilités, les parties de côté, le devant et le siège ont été, en même temps, rénovées. Cela a été fait dans une forme absolument moyennageuse, mais sans utilisation de la construction moyennageuse avec les tenons traversants.

La chaise Gålås est toute, dans sa construction, très semblable à la chaise Blaker (pl. XVIII), la même ressemblance qui se retrouve sur le relief de la fontaine baptismale de l'église de Gumlösa à Skåne est remarquable (voir p. 105). Ce relief date d'environ 1190⁶ et la chaise

Gålås est, par conséquent, probablement de l'époque 1200 ou des dix premières années suivantes.

Tout le groupe de chaises est, vu en général, construit d'après le même principe, quatre poteaux de coin dont les panneaux qui les rattachent sont remplis, ou par des côtés fermés, ou par des côtés ajourés. Quelques-unes des chaises sont « verticales », c'est-à-dire que les parties des côtés montent haut au-dessus des côtés transversaux du dossier, et quelques-unes sont « horizontales », et, là, c'est le panneau transversal supérieur du dossier qui domine le tout.

Dans le groupe de la période de 1200 environ, on doit croire que les chaises les plus anciennes sont celles de Blaker (pl. XVIII), de Tyldal (pl. XX) et de Gålås (pl. XIX), ensuite vient la chaise Gåra (pl. XXI) d'environ 1550, datée par un masque renaissance sur le dossier et par les costumes renaissances des personnages, et, enfin, arrivent en dernier la chaise de Heddal et les deux chaises dites de Tollefsøn, toutes environ de l'époque 1700.

NOTER

¹ Harry Fett: Benk og stol i Norge, Norsk Folkemuseum, Oslo 1907. Thor Kielland i Norsk Kunsthistorie I, s. 239 f. Gyldendal Norsk Forlag 1925. William Karlson: Studier i Sveriges Medeltida Möbelkonst, Lund 1928. Henrik Grevenor i Oslo Kunstindustrimuseums årbok 1935—36—37, s. 5 ff. ² Grevenor l. c. s. 5 ff. ³ Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1936 og 1937, s. 184 f. ⁴ Se herom nærmere i Eivind S. Engelstad, Hedenskap og Kristendom I, Bergens Museums Årbok 1927. Historisk antikvarisk Rekke nr. 1, s. 71. ⁵ Karlson l. c. s. 22 f. ⁶ Karlson l. c. s. 22. ⁷ Otto v. Falke: Deutsche Möbel des Mittelalters und der Renaissance, s. 9. ⁸ Grevenor l. c. s. 15 ff. ⁹ V. Thorlacius Ussing: Billedskæreren Claus Berg. København 1922.

Erik Moltke

RUNESTENEN PAA EINANG

Pl. XXIV—XXV

I Norges Indskrifter med de ældre Runer I. 1892, p. 72—88 skriver Sophus Bugge flgd. om Einang-stenens opdagelse: „Om den Sten, hvis Runeindskrift her skal behandles, fik Almenheden i 1871 Kundskab gjennem Oldgranskeren A. Lorange. Allerede tidligere havde Runestenen været kjendt af Folk i den Bygd, hvor den staar. Indskriften blev efter flere Dages Undersøgelse paa Stedet første Gang læst af mig i Slutningen af Juni 1872. Samtidig blev den Haug, paa hvilken Stenen staar, undersøgt af Lorange. Anden Gang blev Stenen og dens Indskrift gransket af Dr. I. Undset i Forbindelse med Henrik Mathiesen i Eftersommeren 1888. Tredje Gangs Undersøgelse blev foretagen af Prof. O. Rygh og mig i Forening den 15de Juli 1891. Og endelig har Prof. Rygh gransket Indskriften 27de Juli 1892. Paa de ved disse Undersøgelser gjorte Optegnelser samt de da tagne Aftryk og Tegninger grunder sig Fremstillingen i det følgende“.

Einang-stenen, som man vel nok tør kalde Norges mest klassiske runesten, idet den saa at sige indeholder grundformlen for de ældste indskrifter, har samtidig en særlig interesse derved, at den endnu staar paa sin oprindelige plads, hvad der kun er tilfældet med meget faa runestene i hele Skandinavien; højt paa et fjelddrag staar den, ca. 250 m over Slidrefjord i de pragtfuldeste naturomgivelser. Den lille flade gravhøj, paa hvilken den har plads, ligger paa skraaningen med brat fald mod vest. I 1872 maalte den 44 fod i diameter og var 3 fod høj, omgivet af en kreds af randstene, hvoraf nu kun en 7—8 stykker

staar paa plads. Ved sin undersøgelse konstaterede Lorange, at højen allerede før havde været udgravet, og han fandt kun spor af kul samt en ubetydelig levning af et jernredskab (efter et usikkert sagn skal der tidligere i højen være fundet et skelet, der laa i en hellekiste); men der findes langs hele aasen gravhøje, der nøje svarer til Einang-stenens og i nogle af disse er fundet oldsager, der med stor sandsynlighed daterer gravpladsen til samme tid som fundene i Nydam mose (Sønderjylland), dvs. o. 400.

Stenen bestaar af grov, graa-agtig skifer; den er 1,57 m høj, 1,10 m bred over nederste rune og 13—18 cm tyk. Paa bagsiden er iflg. Bugge „en Strækning langs efter Midten afflækket i forholdsvis ny Tid i en Bredde, der svarer omtrent til det halve af Stenens“. Dette hænger sammen med stenartens meget løse og skøre karakter; ikke desto mindre synes en sammenligning mellem Bugges minutiøse beskrivelse af indskriften og hans tegning sammenholdt med mine aftryk og fotografier at vise, at det simple skur, der nu slutter om stenen, har bevaret runerne saa godt, at der ikke er tale om nogen nævneværdig forvitring, hvis overhovedet nogen. Af stenen eksisterer mig bekendt kun Bugges gengivelse i Norges Indskrifter; den og hans kalkering af indskriften er siden blevet benyttet, hver gang Einang-stenens indskrift er blevet behandlet, sidst af Wolfgang Krause i hans fortræffelige oversigt over alle kendte indskrifter med 24 tegns alfabetet: Runeninschriften im älteren futhark 1937, p. 499.

Bugges læsning var: dagar þar runo faihido, „(Jeg) Dag malede disse runer“.

Einang-stenen lærte jeg at kende under et feriebesøg i Vestre Slidre i Marts 1938, hvor jeg boede paa gaarden Husaker, hvis frue Sigrid Eckhoff, født Einang, som ung pige havde ledsaget professor Rygh paa hans sidste tur til stenen, og med største beredvillighed førte hun ogsaa mig til denne stedets største seværdighed. Hvilken forskel fra en dansk runetur, hvor man blot sætter sig i sin vogn og uden videre kører til sin sten; her var det paa ski, en times gang op i fjeldet, en vidunderlig

tur, som især maatte præge sig i sindet hos den, der i en halv snes aar paa ovennævnte mere prosaiske maade har undersøgt alle Danmarks runestene. Men her er ikke stedet til en pris af den norske natur; kort sagt vi naaede stenen, der stod tørt og godt i sit skur, mens sneen laa i $1/2$ meters højde udenfor. For ikke at komme som en ganske nøgen turist til stedet havde jeg laant et gammelt sort Valdres-skørt af kolossale dimensioner, og dette var til stor nytte; ved ankomsten til stenen stod solens straalær næsten vinkelret paa indskriftsfladen, der vender mod syd, og staaende i en afstand af 2 m fra stenen var det næsten ikke muligt at skimte en rune; indskriften er i det hele af den art, at en undersøgelse paa gammeldags vis paa forhaand er dømt til at mislykkes; kun hvis man selv er i stand til at dirigere belsyningsforholdene, er der en mulighed.

Bevæbnet med det sorte skørt gav jeg mig i lag med undersøgelsen: jeg trak skørtet op over hovedet, tæt ind til stenen, littede derefter lidt i den ene side, saaledes at runerne paa denne maade fik et taaleligt sidelys, tilstrækkeligt til at vise, at de tidligere „naturlige“ undersøgelser her, som i Danmark, havde givet et unøjagtigt resultat. Under skørtet var det let at se, at læsningen þær, en form som har voldt forskerne mange knuder, var forkert; der stod tîr; samtidig kunde det fastslaas, at runen r i dagar ikke kunde være r, samt at ethvert spor af g var forsvundet. Undersøgelsen havde taget ca. en halv time; men det skal atter understreges, at en naturlig undersøgelse med det forhaanden-værende lys næppe vilde have givet et rigtigt resultat, om jeg saa var blevet ved stenen en uge, og der er grund til at nære den dybeste respekt for Bugges resultat.

Jeg satte mig efter hjemkomsten til Husaker i forbindelse med dr. phil. Eivind S. Engelstad, konservator ved Oldsaksamlingen i Oslo, og han lovede elskværdigt at komme til Vestre Slidre med fotografiapparat, magnium og aftrykspapir, og vi foretog nu ved tusmørketid en ny tur til stenen, hvor jeg ydermere medbragte det til alle runeundersøgelser vigtigste middel, en elektrisk lommelygte. Undersøgelsen

ved hjælp af denne forandrede dog ikke den under skørtet opnaaede læsning, og efter at runerne var fotograferet med og uden farve, var arbejdet færdigt, idet det desværre ikke var lykkedes at fremskaffe brugeligt aftrykspapir.

I Juli maaned samme aar kunde jeg, takket være en understøttelse fra Carlsbergfondet, hvorfor jeg bringer min ærbødigste tak, atter besøge Einang-stenen med hele mit eget runebestik samt de erfaringer, jeg havde høstet ved under det sidste besøg at tage nogle ikke særlig gode billeder. Resultatet fremlægger jeg her i form af et uoptrukket fotografi af runerne (pl. XXV, fig. 3), et optrukket (pl. XXV, fig. 4) samt fotografi af aftryk (pl. XXV, fig. 1—2).

Disse fotografier viser, hvad der iøvrigt allerede fremgaar af Bugges tegning, at der er skallet et stykke af stenens overflade umiddelbart oven for de øverste runer; hvad Bugges tegning derimod ikke viser, men hvad der tydeligt fremgaar af fotografierne, er, at man har al mulig grund til at tro, at denne afskalning har taget indskriftens begyndelse med sig¹.

Den gamle læsning var (venderunerne her retvendt):

ᛟᚠ (X) ᚠ ᚢ ᚳ ᚠ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ ᚢ
 da(g) a r þ a r r u n o f a i h i d o

min læsning:

. . . . ᛟᚠ [X] ᚠ ᚢ
 . . . . da g a s t i r r u n o f a i h i d o

Forskellen er, for at citere et udtryk af afd. prof. Finnur Jónsson i anledning af en nylæsning, ikke stor, naar man ser hen til runerne, og indholdsmæssig kan der vel heller ikke siges at være en epokegørende forskel: det er og bliver en runemesterformel; men den nu alle runologer velkendte Dag tager sin afsked til fordel for en runemester, hvis navn ender paa -gæst, og den ubehagelige sprogform þar forsvinder.

Indskriften kan herefter, bortset fra den usikkerhed, der altid vil være ved en navnesupplering, med sandsynlighed læses:

[ek gu]dagastir runo faihido
„[Jeg Gud]gæst(?) maledede runen“.

Hvad angaar suppleringen af indskriftens begyndelse, kan der, som allerede Rygh har bemærket, kun være bortslaaet fire runer, og da de to første med stor sandsynlighed tør antages at have været pronominet ek, „jeg“, har første navneled altsaa kun mistet to runer. Det gælder derfor om at finde et navneled paa fire bogstaver, hvoraf de to sidste paa forhaand er givne, nemlig -da; et krav, der imidlertid maa stilles, er, at dette navneled staar i rimelig indholdsmæssig forbindelse med efterleddet, idet folkevandringstidens navneskik ikke opererede med de heterogene forbindelser af navneled, som senere bliver almindelige.

Fra andre urnordiske indskrifter kender vi to eksempler paa navne, der ender paa *-gastir*, en endelse der hører til de ældste germanske navneelementer: *hlewagastir* Gallehus-guldhorn, Danmark og *saligastir* Berga-stenen, Sverige; maaske hører ogsaa hertil det ejendommeligt stavede *asugastir* paa den norske Myklebostad-sten. Förstemann anfører imidlertid i *Altdeutsches Namenbuch* ikke mindre end 44 eksempler paa *-gast*, og fra yngre nordisk kendes ogsaa en del. Selv om den stillede opgave kan synes meget begrænset, er en sikker løsning dog umulig, fordi der er to ubekendte, hvortil kommer, at det søgte forled jo ikke behøver at være overleveret blandt de kendte navne paa *-gast(ir)*. Som en enkelt mulighed blandt flere kan nævnes *Gudagastir* (jfr. vn. *Goðgestr*).

Et gammelt problem i Einang-stenens indskrift er formen *runo*. Wimmer (*Runenschrift* p. 296) opfattede ordet som en regelret akkusativ sing., en tolkning, der ikke har vundet anerkendelse, idet baade Brate, Bugge og Noreen vendte sig imod den; men medens Brate og Noreen søgte at forklare *runo* som en sideform til den sædvanlige akkusativ plur. *runor*, valgte Bugge den udvej at erklære *runo* for fejlristning for *runor*.

Imidlertid er der siden Bugges behandling af problemet fundet en svensk sten, der ogsaa viser formen *runo*; det er Noleby-stenen, hvis indskrift begynder: *runofahiraginakudo*, tolket „runer maler jeg, de fra guderne stammende“; med denne indskrift falder Bugges antagelse af fejlristning nødvendigvis bort, og vi vender os derfor til den Brate—Noreen'ske, der antager akkusativ plur. (saaledes ogsaa Krause l. c. og Brøndum-Nielsen i Gammeldansk Grammatik). Naturligvis kan en saadan sideform til gængs *runor* forklares, naar man tager analogislutningen til hjælp; men formen *runo* som akkusativ plur. maa paa forhaand forekomme overordentlig mistænkelig, naar flertallet af de urnordiske indskrifter har formen *runor*, mens vikingetidens runestene kun kender formen *runar*, og man skal helt ned til 1100'ernes indskrifter for at finde formen *runa*; filologien er dog uskyldig, for saa vidt som det grundlag, der var givet den, var galt. Det sikre bevis paa, at *runo* var akkusativ plur., var nemlig pronominalformen *þar* paa Einang-stenen. Nu er den bortfaldet, og der er derfor ingen grund til ikke at give Wimmer behørig oprejsning og erklære, at den eneste mulige opfattelse saavel af Einang-stenens som af Noleby-stenens *runo* er den lydrette akkusativ sing. Entalsformen kan ikke, skriver Bugge (Norges Indskrifter, p. 79), „tilstrækkelig støttes ved poetiske Udtryk, som oldnorsk *ristum rún á horni Egils* saga kap. 44, ags. *hwæt séo rún bude Daniel* 741“. Nu, da der findes to indskrifter (Einang—Noleby) med entalsformen, er det en kærkommen støtte, der bekræfter det almindelige indtryk af stenindskrifterne, at de ofte hæver sig over det daglige sprogs prosaiske plan; at dette gjaldt den bogstavrimede Noleby-indskrift, var paa forhaand klart, men at en saa enkel formel som Einang-stenens skulde tælles med, kunde vi ikke vide.

Verbet *faihido*, paa brakteaterne *fahido*, paa vikingetidsindskrifter (og Edda-sprog) *faiþi* (3. pers.) oversættes almindeligvis „jeg (han) malede“. Grundbetydningen er muligvis „riste“ (se Falk og Torp, Etymolog. Wörterbuch *Fil I*), men da man meget tidligt har brugt at udsmykke ristninger med farve, er de to betydninger allerede meget tidligt sammenblandede (jfr. græ. *ποικίλος*, broget og gotisk (*filo*)-*faihs*). Hvorledes vore

urnordiske forfædre har opfattet betydningen, ved vi ikke, men de ovfr. anførte eksempler fra græsk og gotisk tyder snarest paa, at det har været i betydningen „male“. Betyder dette da, at runemesteren bekendtgør, at indskriften først er ristet (hugget) og derefter malet, hvormed kan jævnføres det bekendte eksempel fra Hávamál 157: *svá ek rist ok i rúnom fák* saaledes rister jeg, og jeg maler i runerne? Svaret er: næppe! Som ovenfor nævnt bruger brakteatindskrifterne nemlig ogsaa verbet *faihan, og her kan aldeles ikke være tale om nogen opmaling af de indstemplede runer. Jeg har andetsteds (Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1936, p. 250 ff.) gjort rede for det forhold, at brakteatmestrene, guldsmedene, var ukyndige i runeskriften, og at den stedlige rune kyndige, f. ex. erilen, havde leveret den forskrift, efter hvilken de skar deres stempel. Tager vi f. ex. den stærkt forvanskede indskrift paa Väsby-brakteaten, Skåne, som jeg læser: *f(a)hide i(ui)la(i) di(ui)igār ēārilar²*, „Erilen Divigar (?) malede (nl. runerne) for Ivilar (?)“, saa betyder *fahide*, at erilen har skrevet forskriften, hvad enten han nu har malet den paa en træplade eller ridset den i træ, vox, ler, skifer eller andet let bearbejdeligt materiale; *fahide* svarer med andre ord i betydning ganske til vort *skrev* (der ogsaa oprindelig betød ridsede), uden hensyn til det værktøj, hvormed indskriften er udført. Denne betydning kan tvangfrit overføres paa stenindskrifterne: naar runemesteren meddeler, at han *faihide* indskriften, saa betyder det, at han enten har leveret en forskrift, som en anden mand har udført, eller ligefrem selv udført indskriften. Det vil føre for vidt her at drøfte, hvilken af disse to muligheder der er den sandsynligste, og for forstaaelsen af den enkelte runeindskrift er det ogsaa uden betydning. Vi kan derfor samle de foregaaende iagttagelser i én sum og gengive Einang-stenens indskrift:

[ekgu]dagastirrunofaihido

„Jeg Gudgæst (?) skrev runen (dvs. indskriften)“.

RÉSUMÉ

La pierre runique d'Einang (Valdres) se trouve sur un tumulus qui est lui-même sur une montagne, à 250 m au-dessus du fiord de Slidre, et peut être datée de l'an 400 après J. C., environ, grâce à diverses trouvailles faites dans un tumulus voisin et du même genre. L'inscription, qui a été déchiffrée en 1872, est traitée par Sophus Bugge dans „Norges Indskrifter med de ældre Runer“ I. 1892. p. 72—88. Sa lecture et son interprétation sont basées sur les recherches faites, sur place, par lui-même, par A. Lorange, par I. Undset et par O. Rygh, et elles ont donné les résultats suivants:

dagar þar runo faihido
„(Moi) Dag j'ai peint ces runes“

Bugge voit dans þar un accusatif féminin pluriel du pronom démonstratif, inconnu par ailleurs, et en conséquence il a également considéré runo comme un accusatif pluriel. Il a pensé que la forme runo était une faute de gravure pour l'habituel runor. Wimmer qui, dans le mot þar a vu l'adverbe „là“ (réfuté par Bugge, l. c.) a considéré runo comme l'accusatif singulier normal, tandis que d'autres savants (E. Brate, A. Noreen, Johs. Brøndum-Nielsen et Wolfgang Krause) ont expliqué runo comme un accusatif pluriel formé par analogie avec celui des substantifs à thème en -a.

Me basant sur l'examen que j'ai fait de la pierre en mars 1938, je lis l'inscription:

. . . . dagastir runo faihido

Avant dagastir, la pierre est effritée, à l'emplacement de quatre runes dont on peut, avec vraisemblance supposer que les deux premières sont

ek („je“), tandis que le nom reste naturellement douteux. Je propose, à titre d'hypothèse, de lire gudagastir, et d'expliquer ainsi l'inscription de la façon suivante:

[ek gu]dagastir runo faihido
„Moi Gudgæst (?) j'ai peint la rune“

Comme le mot þar est dû à une fausse leçon, il n'existe plus de raison de regarder runo comme un accusatif pluriel, et la forme doit par conséquent ici, comme sur la pierre de Noleby (runo fahi raginakudo, „la rune que j'ai gravée, celle provenant des dieux“) être considérée comme l'accusatif singulier normal, employé poétiquement pour désigner toute l'inscription. Quant à faihido, le développement de sa signification est le suivant: 1. graver > 2. peindre > 3. écrire une inscription (quel que soit l'instrument employé), et il répond par conséquent au terme moderne: „a écrit“. Le verbe indique que l'auteur des runes a fait l'inscription, soit qu'il en ait seulement fourni le modèle soit qu'il l'ait gravée lui-même.

NOTER

¹ I Norges Indskrifter, p. 87 bemærker Bugge dog: „Det er . . . muligt (men ikke mere end muligt), at der foran dagar har staaet ek“ — nemlig hvis den over dagar værende afskalning er yngre end indskriften. Iflg. Ryghs bedømmelse, vilde der i saa fald „høist have været Plads til 4 Runer“. ² I sin afhandling om indskriften paa det nylig fundne spænde fra Bratsberg i Gjerpen (Viking 1937, p. 68) har Magnus Olsen foreslaaet at opfatte den første af de to sammenskrevne e-runer som guldsmedens misforstaaelse af forskriftens N, der da i lighed med samme runetegn paa Bratsberg-spændet maatte læses som binderunen ek. Imidlertid synes indskriften paa brakteaten kun at tilstede læsningen fahide, 3. pers. sing. (ikke fahido 1. pers.), hvorved det iøvrigt tiltalende forslag bortfalder. [Korrekturnote. Ang. forstaaelsen af de gamle germanske navne paa -gæst kan nu henvises til Ivar Lindquists instruktive afhandling i Festskrift til Neckel (Beiträge zur Runenkunde und nordischen Sprachwissenschaft. 1938. p. 86 ff.)]

A. W. Brøgger

ELGHORNØKSEN FRA HURUM-RYGGEN

Pl. XXVI—XXIX

I juni 1938 blev det ved grusdriften i Svelviksmorenen funnet en *elghornøks* (pl. XXVI). Efter hele sin karakter vil dette stykke få en plass blandt klassiske oldfunn i Norge og Nord-Europa. Så meget det forteller, og så mange spørsmål det reiser er det rimelig å bruke det som utgangspunkt for en studie av de eldste kulturforhold i landet og ikke bare innskrenke sig til en beskrivelse og datering.

* * *

Som en veldig demning tversover Drammensfjorden skyter Hurum-ryggen fra øst frem mot Svelvik, og fjorden har utløp her i den kraftige strømmen. Enten en kommer sørfra eller inne fra Drammensbassenget er den et dominerende trekk i landskapet, og det er bare naturlig at den i folkemålet har fått navn i gammel tid. Bygden heter idag Hurum, og andre leddet i dette gamle ordet, som på oldnorsk har lydt *Huðrimar*, betyr jordrygger eller skogsrygger. Ingen av dem kan måle sig med denne, og fra gammelt har terrassen ovenfor den vært samlingssted. Her ligger Hov, det hedenske stedet, og her ligger den kristne kirken.

I hele sin bygning forteller den om breenes veldige arbeid under avsmeltingen efter istiden. Da disse hadde gått tilbake fra Ra-stadiet blev de igjen liggende en tid og fra den stammer Svelviks-Hurum-Ryggen og den svære ryggen fra Storsand til Drøbak. Da ryggen blev dannet lå landet en 200 m dypere enn nå i forhold til havet, og da høiden

idag ikke er mere enn 50—60 m, raket den dengang ikke op over havflaten. Bare breens mektige front, barrieren, for å bruke et uttrykk fra kjente arktiske og antarktiske forhold, var synlig som en skinnende hvit vegg. Fra breelvene som løp ut under den kom all den grusen som blev lagt av i sjøen her utenfor isen, og bygget op den svære ryggen. I grustakene her idag kan en se den lagdelte sanden i mange meters høide. (Pl. XXIX.)

Da landet hevet sig igjen kom Ryggen langsomt op av havet og så begynte ferskvannsmassene innenfor å trenge på, brøt igjennem, der hvor Svelviksstrømmen går stri den dag idag. Det er ikke mere enn en 8—10 000 år siden (Holtedah!').

Høiere og høiere steg den op av sjøen og for et par tusen år siden eller vel så det var det nuværende landskapet i det store og hele formet.

På de forskjellige terrassene av Ryggen har folk efterlatt sig minner om bosetning og landnåm. Ikke langt fra strømmen lå engang det gamle Glassverket som har gitt en del av eidet navn, — Verket kaller de det den dag idag. En hundre meter rett nord for den gamle hovedbygningen, på en terrasse i vel 20 m's høide lå den ene av de to stengravene (*hellekistene*), den som blev funnet og undersøkt² i august 1900. En to hundre meter rett øst for denne lå den andre hellekisten, funnet i desember 1880 og inneholdende ikke mindre enn tre begravelser og fem vakre flintblader som gravgods³.

Ennå høiere oppe og lengre øst lå i 1900 ruinene av to store røiser av bronsealderskarakter. Slike røiser er det mange av både på Hurumlandet og Svelviksiden av Drammensfjorden.

Det nye funnet (i juni 1938) blev gjort på „Sand og Singel“'s eiendom og under driften ved uttak av sand og grus.

Disponent Herstein Sandberg, som har vist dette funnet den største interesse, leverte inn stykket den 28. juni, og to dager efter fulgte han selv med ved efterundersøkelsen som jeg foretok sammen med konservator Sverre Marstrander. Om funnforholdene, som er inngående referert og vurdert i min innberetning til Universitetets Oldsaksamling,

skal kort meddeles: Driften har på søndre siden av Ryggen arbeidet innover og mot øst på gården Bogens grunn. Svære mengder er i årenes løp tatt ut her og finnestedet for øksen ligger minst en 600 m fra sjøen. Overflaten av Ryggen helt inn mot fjell ligger her ca. 30—40 m o. h.

Fotografiene, pl. XXIX, viser situasjonen 30. juni og forteller det nødvendigste om funnforholdene.

Øksen har ligget i overflatelaget mellom humus og sanden. Ved et av de mange små tælerasene som gjerne går her om våren er den kommet ned i sandtaket, hvor grabben tok den med og førte den over på transportbåndet, hvorfra den er kommet over i vaggan som skulde gå videre til sorteringsanlegget ved kaien. Det skyldes arbeidsformannen Gustav Pedersens våkne øie at han så øksen stikke frem akkurat på dette punkt av arbeidet. Var den kommet med helt frem til anlegget er det ikke godt å si om den noen gang var kommet for dagen.

Efterundersøkelsen viste at øksen ikke stammer fra noen av „morenelagene“ i Ryggen, noe som for øvrig av andre grunner vilde vært nokså utenkelig. På den tiden da bre-elvene avsatte sandmassene i Hurum-Ryggen lå landet overalt her under tykk is, så her var ikke livsvilkår for skog eller elg. De kom lenge etter.

Øksen er et vakkert stykke arbeide i sig selv. Den er virket av en elghornstakke, og efter konservator Alf Wollebæks velvillige bestemmelse av en skikkelig voksen elg, men ikke noen uvanlig kjempe. Bakre partiet er skåret av fra det flate hornet og hornenden er nyttet til en *tverregget øks*, slipt og glattet. På bredsiden er boret et fint og presist utført rundt hull for et skaft. Boringen er etterpå blankpolert så det virker som det var „dreiet“. Det er ikke noe nybegynnerstykke dette. Megen teknisk kunnskap ligger bak, det er gjort av folk som i generasjoner har levd i et veidemiljø med storvilt i furuskogene.

Da alle breene efter istiden var smeltet vekk i Norge, kom det en tid hvor *storskogen* bredte sig over hele landet. Det er ikke noe eget for vårt land, men et fellesdrag av Nord- og Vest-Europas geografiske

historie. Furu — ikke granen, for den er meget senere — trengte frem overalt, så en sammenhengende urskog bredte sig fra England og Nordsjølandene i vest til de baltiske land og Russland i øst. Vegetasjonen i det gamle sjællandske funn i Maglemose viser 83,5 pct. furu. Et langt tidsrum fyller den, og først sent kommer den nye erobreren, eken og ekeblandskogen og trenger den tilbake til mere begrensede områder.

Storskogen, hvis største utbredelse faller sammen med fastlandstiden og dens boreale klima i Nord-Europa, bød utpregede kår for veidefolkene, — storvilt som hjort, urokse, villsvin og elg fremfor alt. Boplassene deres er funnet best representert i Danmark og Estland, men funn fra Nordsjøkystene — hvor de idag ligger ute i sjøen på grunn av en senere landsenkning — og fra Sverige, Nord-Tyskland og andre baltiske land viser samme preg. Det er foreløbig veidefolkenes *sommerboplasser* som er best kjent. På halvøier og holmer i innsjøene brukte de å bo i jakttiden.

Storviltets horn og ben blev materialet for alle de redskaper de trengte til erhvervet. Forsåvidt er det riktig at det har vært talt om å kalle perioden for en *benalder* foran den egentlige stenalder. Men denne betegnelse trenger et korrektiv. Det som egentlig preger dette erhvervsbrukets tekniske standard, er balansen mellom flinten på den ene siden og horn-ben på den andre. Boplassfunn som Maglemose, Sværdborg m. v. fra Sjælland — bare på denne boplass er tallet over ett hundre tusen flinter — viser en overveldende flintindustri over et bredt område i teknisk forstand, men med en bestemt begrensning. Det er et flintarbeide til produksjon av en hel rekke småredskaper, først og fremst skrapere i alle former til et meget variert bruk i det daglige arbeide, — arbeider i tre, horn og ben, i sten og skinn og kjøtt o. s. v. De forskjellige former har i arkeologisk terminologi fått en mengde spesialnavn, som ikke sier det ringeste om deres bruk, men bare refererer sig til den rent typemessige bestemmelse. Dernest til alle former av kniver, bor, skjærper, syler, stikkredskap m. v. og denne produksjon av småflinter strekker sig også til hele det store materiale

av fine eggflinter — *mesoliter* — som karakteriserer perioden typologisk, og som i særlig grad forteller om flintarbeidets hele karakter, fordi disse mesoliter ofte ikke er selvstendige redskaper, men deler av andre og større. Flintene settes inn som „skjerper“ i hornskaft eller som egger i piler eller på annen måte. Horn- og benredskapene trenger for å forstås nettopp dette supplement. Det er erhvervets hele karakter vi møter i dette forhold.

Og navnlig er det sentralt at disse skogsjegere fra fastlandstiden ennå ikke er nådd frem til *øksen i sten*, den store egentlige øksen som betegner et av de avgjørende trin i „utviklingen“ og i erobringen av jord og jordbruk. Bare ett redskap i horn og ben er det fullkomne i denne veidekultur, *harpunen* i ben eller horn. Det er meget karakteristisk for det sentrale i dens vesen. Øksen derimot er ennå bare et sammensatt redskap, et eksperiment, et forsøk på løsningen av et vanskelig problem.

Navnlig i de eldre funn treffer man dette „eksperiment“ — en hornende, skåret av baktill med en flate av hornets stamme hvori det er boret et skafthull, og i spissenden er det så kilt inn en flintskjerpe. Dette blir en måtelig brukbar øks, med skaft og skafthull.

Men den eldste formen er forsøket på å lage en hel skafthulløks, og det har de gjort sydpå mest av *hjortens* horn. Den er enkel nok i prinsippet. En takke av hjort, helst tatt inne ved „rosen“, og med skafthullet boret tett ved denne, og den spisse hornenden slipt til i form av en tverr egg.

Denne hjortehornsøksen er den almindelige i Danmark, og den holder sig gjennom lange tider av stenalderen inntil skafthulløksen av sten og den store rene øks i sten avløser den. Formen er også kjent i yngste paleolitisk tid i Frankrike, England o. s. v.

Hjortehornet har forskjellige egenskaper som gjør det enda mere fordelaktig å bruke til slike økser enn annet storvilts horn. Det er lettere å arbeide i og de mange „rosene“ gir naturlige støtflater for en treklubbe, som sikkert har vært brukt på disse øksene, i særdeleshet

på dem med flintskjerpe. En kan se det ved et funn som det store fra Sværdborg på Sjælland. Her er overveldende mengder av elg i funnet, og ved siden derav dominerer rådyr, hjort, urokse og villsvin, alle i like store mengder som elg. Men mens det av hjortehorn fins minst ett hundre økser av typen og dels også andre former i stort tall, fins det bare et eneste fragment av et elghornstykke hvor de er begynt å skjære ned et hull i flaten for å lage en øks slik som den nye fra Hurum⁴.

Det samme er tilfellet i Holmegaardsboplassen fra Sjælland hvor dyrene forekommer omtrent i dette forhold: hjort og villsvin i *stor* mengde, rådyr i mengde, urokse mange og derefter elgen. Og til redskap dominerer hjortehornet aldeles fullstendig⁵.

Elgens horn er kraftige og brede, sterke, men vanskeligere å arbeide med enn hjortens. Sistnevnte gir flere muligheter til utnyttelse, mens elghornet har den svære karakteristiske flaten som optar mestedelen av hornet, og det som kan utnyttes er endene som skjæres av med et stykke av flaten, slik som Hurum-økse. Dette er nok en av hovedårsakene til at elghornet er mindre nyttet enn hjortehornet til redskap som skafthulløkse. Det betyr altså ikke uten videre at disse veidefolkene ikke har hatt så rikelig tilgang på elg som på hjort.

I denne forbindelsen er det viktig å nevne at elgknoklene fra boplassene viser en særpreget utnyttelse. Det er tilfellet med elgens bitær-knokler som viser sig å ha gitt det beste materiale til de bekjente „fuglepiler“ fra skogstidens boplasser, benpilene med innsatte flintegger⁶.

Elgen har vært et viktig jaktobjekt for disse steinalderfolkene også i de baltiske land (Kunda i Estland). Og fra norske funn kan tegnes enkelte trekk i et samlet bilde.

Mens elgen tydeligvis har trukket sig vekk fra de danske furuskogene da ekeblandingsskogen begynte å komme (Sarauw, Maglemose 1903, s. 291), levde den igjen i alle tider siden steinalderen i Norge og deler av Sverige, hvor den har spilt en vekslende, men alltid viktig rolle. Her er imidlertid også en distinksjon å gjøres som er av interesse, —

det gjelder forholdet mellom hjort og elg. Vi har et riktignok spinkelt, men brukbart materiale fra boplassfunnene å holde oss til. Av ben- og horn-mengdene fra de boplassene hvor ben fins, viser det seg at hjorten har spilt en langt større rolle, rent kvantitativt, enn elgen. Og det ser også ut til at elgen trekker seg vekk fra Vestlandet forholdsvis tidlig, mens den på Østlandet og i Trøndelag alltid har holdt sig og alltid vært gjenstand for fangst.

Av materialet fra de vestlandske boplassene er det egentlig bare Vistefunnet som viser elgveide i stort omfang. Elg er ikke funnet i noen form på de to meget viktige Vestlandsboplassene Ruskeneset i Fana og Skipshelleren i Straume.

Nordenfor Stad møter vi elgen i jernalders-boplassfunnene fra Skjong på Valderøya, Hestneshulen på Hitra og Dalehelleren i Stjørna.

Men straks må det da nevnes at elgen spiller en betydelig rolle på steinaldershelleristningene fra Møre, Romsdal, Trøndelag og Helgelandskysten, hvilket gir et viktig supplement til billedet.

Hjorten dominerer og i overveldende grad på alle boplass-seriene ellers, fra Viul i Norderhov, fra Viste, Kvernevigen og Stangaland på Jæren, Ruskeneset i Fana og Skipshelleren i Nordhordland, Skjong, Rønsthelleren og Mien på Møre, Hestnes på Hitra, Einhol og Åkvik på Dønna på Helgeland.

Men også her har vi et ypperlig supplement i alle helleristningene hvor hjorten er hovedviltet, mest på Vestlandet, med de store billedflatene fra Vingen i ytre Nordfjord m. fl. som centrum.

De enkelte funn som forteller om de eldste veidefolkene og elgfangsten er det av interesse å nevne.

Oslofunnet fra grunngravningene til Amerikalinjens bygg i 1917 er vel kjent i litteraturen⁷. Nede i leren her på Jernbanetorget ble det funnet et prektig benredskap, som etter Wings bestemmelse er gjort av mellomfotsben av elg. Funnforholdene er slik at dette stykket må stamme fra „Maglemosetid“, eller fra storskogstiden. Det er mistet i sjøen, vel fra båt, og har sannsynligvis vært et redskap til å greie ut

fiskegarn med. Noe boplassfunn fra den tiden kjenner vi ikke ennå fra Oslo, men det er grunn til å minne om at det er ikke langt unda til helleristningene på Ekeberg hvor det delvis er elg som er fremstillet.

Elghornshakken fra Østen, Tingelstad på Hadeland, avbildet her planche XXVII. Det er det eneste stykket som kommer helt nær til det nye funnet fra Hurum, skjønt i form og utførelse ikke så fint, og heller ikke av samme dimensjoner⁸. Den kom inn til Universitetets Oldsaksamling i 1889 og det eneste som da blev oplyst var at den var funnet „for lengere tid siden dypt nede i en myr“ på Østen. Det kan neppe være noen tvil om at her har vi hatt et „Maglemosefunn“ i torvmyr slik som de danske.

Her er det også på sin plass å nevne det helt merkelige funnet fra Viul i Norderhov på Ringerike⁹, aldeles sikkert et tapt „Maglemosefunn“ å dømme efter omstendigheter og oldsaker. Det var gjort i myr. I 1891 fant de i denne myra — finnestedet ligger ikke langt fra Ranselven — i en dybde av 2—3 m et hjortehorn av en kjempehjort — kronhjort som det heter på dansk — en 22-ender og større enn nålevende hjort. Et par år senere (i juli 1893) blev det i samme myra funnet en fire, fem fullstendige hjortekranier (— helt merkelig! —), et hjortehorn, noe mindre enn det fra første funnet, en 16-ender, og en hel del fiskeben og endelig også en praktfull *hjortehornshakke* med påbegynt skafthull (avbildet Oldtiden IV, s. 58). Stykket er uferdig idet hele bakre partiet ikke er skåret vekk mens hele spiss-enden er noenlunde fullført. Skafthullet er bare såvidt „skissert“.

Først i 1909 blev funnet kjent, men det var meget for sent, da myra hvori det blev gjort på den tid var helt utgravet og ført vekk. Den lå omtrent 95 m over havet, et forhold som forsåvidt er uten noen betydning, da boplassen har vært en innsjø- eller elveboplass i storskogstiden.

Høist sannsynlig har elghornøksen fra Alstad i Østre Toten, som Rygh avbildet i „Norske Oldsager“ som nr. 44, også hørt til et „Maglemosefunn“ som Viul-øksen. Den er gjengitt her på pl. XXVIII. Om funnforholdene vet man bare at den blev funnet omkring midten av

forrige århundre og først i 1868 ved testamente kom til Universitetets Oldsaksamling. Rent teknisk hører den til en annen formgruppe enn de fra Hurum og Tingelstad og hjortehornsredskapet fra Viul. Det er en virkelig „rettøks“ eller meisel og synes efter hele utformingen å måtte være skåret ut av den innerste del av elghornet. Det kunde derfor kanskje snarere stå nær den yngre stenalderens skafthulløkser.

Disse østlandske funnene av hornøkser er minner fra veidefolkene i storskogstiden. Et enkelt funn i Trøndelag kunde uvilkårlig melde sig her til sammenligning, den kjente elghornshakken i Steinkjærfunnet (avbildet Årsberetning 1871, s. 104). Dette funn blev opfattet som en kjøkkenmødding og gikk i årevis igjen i litteraturen som den eneste kjente kjøkkenmødding. Det skulde være heldig engang å få avlivet denne ganske uholdbare sjablong. Noen ord må ofres på det. Ved markarbeid på Våttabakken nord for Steinkjær i 1870 kom dette funnet for dagen. Ziegler har gitt en god og nøiaktig beskrivelse av det, som tydelig viser at det har ikke noe med kjøkkenmøddinger (fra eldre stenalder) å gjøre. Det avgjørende er at det var en sirkelformet avfallsdyngge ca. 10 m i tverrmål. Det som forledet til opfatningen av den som en kjøkkenmødding var den mengde skjell som blev funnet, østers og en hel del andre (blåskjell, albueskjell, buhund, d. e. littorina), og blandt denne mengden også dyrebena. Oldsakene var to små tverreggede stenøkser og to skiferpiler, en skiferkniv, en benspiss og elghornshakken. Dyrebena blev løselig bestemt, flest var det av et større dyr som menes like gjerne å ha vært elg eller hest og okse. Avgjørende for bestemmelsen av funnet er den iakttagelsen som blev gjort ved efterundersøkelsen, at dyngen var bestemt avgrenset fra den omliggende jord, uten antydning til overgang. Det er da ganske klart at Steinkjærdyngen er ingen boplass, men rett og slett en *avfallsgrube*, gravd ned i jorden. Den minner om avfallsgrubene i den danske bronsealder. Sannsynligvis er Steinkjærfunnet ikke eldre enn bronsealder.

— Elghornøksen fra Hurum-ryggen er ikke fra noe boplassfunn, men sannsynligvis bare et tapt stykke. Men i skogene omkring

mellem Oslo—Drammen har veidefolkene fanget i denne eldste stenalder. Og at elgen har spilt en stor rolle i denne viser *helleristningene*. Uten å ta med dem i denne forbindelsen vilde billedet bli ufullstendig¹².

Det ganske betydelige materiale vi nu har av disse gir meget klare og interessante grenser. På alle de østnorske ristningene og malingene er elgen i aldeles avgjort overvekt. På de to store vestnorske ristningene rår hjorten fullstendig grunnen alene. På Møre—Trøndelagsristningene kommer atter elgen til syne ved siden av hjort og lengre nord renen. De nordnorske ristningene preges sterkt av rensdyr, men det er også høist interessant å se at elgen følger med langt nordover og merkelig nok også på kysten.

Så meget er nu kommet frem av disse helleristninger at de gir tydelige bilder av veidefolkenes fangst-erhverv. Og noen detaljer kan være av interesse.

Efter Engelstads bestemmelser har Ekebergristningen ved Oslo bilder av både elg og hjort. Her har vi relasjoner til funnet fra Oslo som ovenfor omtalt.

Den nye ristningen fra Mjøstraktene, i Ringsaker, viser efter G. Gjessing dyr av hjorteslekten, men de kan godt være av elg. Her minnes om at vi på den andre siden av Mjøsa har funnet av elghorn-oksen fra Alstad i Toten.

Rikt og mangeartet er billedet av ervervslivet som det kommer frem på alle ristningene i Drammens-egnen, hvortil det nye funn av elghorn-oksen fra Hurum-Ryggen hører, — ristningene fra Åskollen, Skogerveien, Kløtgefoss og Djevleøya. Her har vi den svære elgoksen på Åskollen med sitt ti-takkede gevir og dessuten det tydelige fotefar av elgen. På Skogerveien har vi en rekke av elger, de fleste er elgokser. Hjorten er ikke sikkert påvist her. Videre er her tannhval, kveite og sjøfugl, dyr som for lenge siden er gått vekk fra østnorsk ervervsliv. Og begge de to ristningene fra Gjeithus (Kløtgefoss og Djevleøya) har bare elgokser.

Ristningene fra Telemark har både elgokser og elgku. Hjorten mangler aldeles.

Malingen på Forbergodden ved Farsund har en enkelt stor elg.

Ristningene fra Vingen i Nordfjord og Svartevik har hjort i hundrevis, men ingen andre dyr, hverken elg eller ren (Johs. Bøe).

Om Møre—Trøndelags-ristningene og malingene har G. Gjessing følgende viktige sammenstillende opplysninger.

Elgen fins på nesten alle disse ristningene. Helt herskende er den på slike billedflater som Evenhus i Frosta, Almfjellet og Rauhammeren i Stjørna, Bardal i Beitstad med de praktfulle svære elgfigurene, dyr på over 3 meters lengde og 2,5 meters høide, og videre på de andre fra Beitstad, Skotrøa og Lamtrøa. Den følger også med op til Rødøy på Helgeland. Gutorm Gjessing sier at elgen er det dominerende motivet på ristningene og malingene i Trøndelag. Den dag idag er jo dette noen av landets beste elgtrakter.

Hjorten er sjeldnere her, fins i Trøndelag bare på Evenhus, men ellers på de romsdalske ristningene. Å merke er at hjort overhodet ikke kjennes på de nordnorske ristningene.

Bjørnen som fins på nesten alle de nordnorske ristningene forekommer ellers bare på Bardal i Beitstad og Strand i Bjørnør i Trøndelag.

Hvalen i forskjellige former og som er almindelig på de nordnorske ristningene, forekommer forholdsvis almindelig på Trøndelagsristningene, det er mest de små hvalene, tannhvaler og grindehval som fins.

Selen er bare kjent fra Rødøyristningen i Trøndelag. Det kan i det hele sies at det er merkelig at ikke selen fins på de vestnorske og trøndelag-nordnorske ristningene, når det erindres hvor ofte den fins i boplassfunnene, helt fra Viste på Jæren og Ruskeneset ved Bergen og til alle de nordenfjelske og nordligere funnene.

Kveite og laks fins på to viktige forekomster. Den merkeligste er den på Kvernavika i Ytterøy (Namdalen) med de store kveitene og ellers ingen andre bilder. Og laksen er tydelig å se på Honhammerneset i Romsdal, hvor den alene forekommer. Gjessing tilføier den fortellende opplysningen at Kvernavikristningen ligger ut mot Skarnsundet, hvor det alltid har vært godt kveitefiske. Og Honhammerneset, hvor

malingene bare består av laks, stikker ut i fjorden på et sted hvor strømforholdene er slik, at laksen smyer sig langs land, akkurat rundt neset. Ennå den dag idag er her et ypperlig laksefiske.

Endelig er det en del sjøfugl på de nordenfjelske ristningene, gås og andre langhalsede fugl.

De nordnorske ristningene er et kapitel for sig med deres fantasirike og ypperlige gjengivelser av storviltet. Her er i almindelighet ren, elg, hval, bjørn, sjøfugl og en enkelt gang sel. Merkelig er det at elgen i ypperlige bilder fins på en slik ristning som den på Åmøy i Meløy, helt ute i skjærgården hvor det ikke nå vokser noen skog. Elgen fins på nesten alle ristningene, og ofte i de mest naturtro gjengivelser, på Åmøy i Meløy, Fykanvatn i Glåmfjord, Leiknes i Tysfjord, Forselv i Skjomen, Slettjord i Ofoten og Tennes i Balsfjord. Det er lenge siden elgen fantes stasjonær i disse traktene. Collett (Norges Pattedyr, Oslo 1912, s. 485) opplyser at elgens normale nordgrense faller i Vefsn i Nordland hvor den ennå kan anses som stasjonær. „Nordenfor dette distrikt viser den sig i vår tid vesentlig som en mer eller mindre hyppig innvandrer fra svensk eller finsk Lappmarken, skjønt den på enkelte steder, som i Saltdalen, undertiden stanser hele året. I andre år kan den være helt forsvunnet. I landets nordligste deler viser sig nesten årlig en eller annen innvandrer like op til det sydlige Finnmark.“ Eksempler nevnes fra Målselvdalen innenfor Tromsø, Senja og Nord-Reisa. Elgvandringer på Finnmarksvidda er ofte iaktatt, mellom Kautokeino og Karasjok, og helt ut til Porsangerfjorden, i Tana og Syd-Varanger.

— Et stykke som elghornøksten fra Hurum-Ryggen lar sig ikke „datere“ på samme måten som vi daterer spenner, smykker eller våben fra jernalderen. Hadde det vært funnet i boplass vilde det stillet sig anderledes. Men efter hele sin form og i det miljø det er funnet ligger det nok av momenter til å kunne tidfeste det som et minne om en fangstkultur, utviklet først og tydeligst i storskogstiden for en seks—åtte tusen år siden. Det er som sådant det først og fremst fanger interessen.

SUMMARY

The exhibit illustrated in Pl. XXVI, an adze of elkhorn, was found in June 1938 in the big gravel ridge at Hurum which juts out into the Drammensfjord opposite Svelvik. The author takes the opportunity presented by this find to give a brief resumé of the questions which it raises in connection with the oldest dwelling conditions in East Norway.

The finding place itself is situated on an ice age formation, an enormous moraine formed by the braes at a time subsequent to the Ra Period, the Yoldia Period of the geographical development schedule. It is, however, more definitely established that the find itself of the Elkhorn adze cannot be connected with the formation of the moraine. It does not originate from any of the moraine layers at Hurum-Ryggan, a circumstance which would not be conceivable for other reasons. At the time when the brae rivers deposited their sand at Ryggan all this part of the country was under a layer of thick ice which militated against the growth of forest and provided no living conditions for elks. Both forest and elk came long after.

In itself the axe is a very fine piece of Craftsmanship, an adze with the horn end ground to an edge and an exceptionally fine and carefully bored hole for the handle. It is not one of the "makeshift" articles. Much technical knowledge and care have been expended on the work; it has been done by someone who has behind him the experience of generations which have lived in a hunting and fishing milieu of big game in the pine forests.

It must be borne in mind that the archaeological and vegetation-geographical finds have created a picture of an age in the geographical history of Northern and Western Europe which may be called the *Forest Age* in which the pine spread as uninterruptedly as a primeval forest right from England in the west to the countries of the Baltic in the East. The Danish dwelling place finds in particular (Maglemose, Sværdborg

and so on) show how the hunting and fishing peoples of this period hunted the big game, deer, stag, and wild bear and had their dwelling places near the lakes. The technical standard of implement fashioning among these people reveals a measure of utilisation of the bones and horns of big game often attaining perfection as evidenced in the harpoon. As regards the axe they were still in the experimental stage. It was most commonly fashioned as an adze with the shaft hole made of stag horn, rarely of elk horn, or as a butt for a flint edge or flint axe. Flint technique (the mesolithic) was concerned with the production of many kinds of small implements, scrapers of all kinds, knives, bores edges, and the like. The stone axe proper had not yet been evolved.

It was the horn of the stag which was most commonly used for such axes. That of the elk was good enough in itself, but was less suitable for such axes.

A study of Norwegian dwelling place finds from the Stone Age shows that the elk was the typical big game in East and North Norway while the stag was predominant in the west country. Mention is made of implements fashioned from elk horn and bones found in the eastern part of the country, such as the axe, illustrated in Pl. XXVII, from Hadeland and that in Pl. XXIX from Toten.

Furthermore, the study includes a short account of the Norwegian *rock drawings* from the Stone Age. Here an interesting distribution is revealed. The East Norwegian drawings contain almost only drawings of elk, especially in the Drammen district where the new find of the elkhorn axe has been made. In the West Norwegian rock drawings the stag is entirely predominant whereas the elk is unknown. In the drawings found in the North of Norway the elk is again seen, together with reindeer, the whale, bear, halibut, and salmon while the stag only rarely occurs.

In view of its form and of the milieu in which it was found the elkhorn axe can be dated as a relic of a hunting and fishing culture developed in the Forest Period six to eight thousand years ago.

NOTER

¹ Olaf Holtedahl, Hvordan landet vårt blev til. Oslo 1932. ² Gustav Mørck, Indberetning om arkæologiske undersøgelser paa Værket ved Svelvik. Årsberetn. 1900, side 13. — Se også W. C. Brøgger, Strandlinjens beliggenhet under stenalderen (1905), side 235. — Oldsakene er beskrevet i Årsberetning for 1900, side 302. ³ Funnet fra 1880 er omtalt i Årsberetning for 1881, side 132, no. 3. Sakene er dårlig avbildet i Gustafson, Norges Oldtid, side 33, fig. 114. Da de forskjellige opplysninger i de nevnte arbeider er noe motstridende og dessuten spredt, kan det være på sin plass her å gjøre kort rede for de faktiske forhold ved disse *to enestående funn av hellekister i Norge*. Kisten no. 1 blev funnet i desember 1880 ved at en svær jordfast sten skulde sprenges bort og brukes til husbygg. Den var ikke mindre enn 4,5 m på lengden, 3,7 i bredde og 2,5 m høi, av uregelmessig form (flyttblokk?). Graven var anlagt med denne stenen som tak. Den var bygget av reiste svære granittheller som altså er gravet inn i bakken, et omstendelig og vanskelig arbeide. Retningen øst—vest. Ca. 2,2 m lang og 1,6 m bred. I søndre langsiden var bare to heller med 0,6 m mellomrum. Hvor i kisten de fem spydbladene lå er ikke opplyst. Det er nevnt at de lå „i gruset“ i bunnen. Som nevnt viser det sig at menneskebenene tilhører *tre individer* (K. E. Schreiner, Die Menschenknochen der megalitischen Grabkammer bei Svelvik in Norwegen, Oslo 1923). Derav er en kvinne, som har vært høist 25 år. Av Schreiners grundige og meget omfattende behandling fremgår bl. a. at de to menn har vært av høiere alder. Hos den ene mannen var håndpartiet påfallende sterkt utviklet i forhold til mannens øvrige fysikk. Videre nevnes at den ene overarmsknoklen er særlig deformert og at dette kan skyldes en vanemessig holdning av overarmen (in einwärtsgerollter Stellung) som følge av et utpreget yrke. Alle tre individer har lange overarmer. Den midlere høide av disse tre stenaldermennesker er 1,64 m. Av individ III er kraniet bevart, det har et bredt, kraftig ansikt. De døde synes å ha vært begravet med hodet i øst. De fem flintbladene er av form som Rygh 69, det lengste er 19 cm. Alle er av blågrå flint og delvis nydelig hugget. Kisten no. 2 blev funnet i august 1900, og her var også en større jordfast sten foranledningen til funnet. De skulde stikke ut sand her og gravet innover under stenen og så da kisten. Den lå øst—vest med den store stenen som endeparti i vest, var ellers bygget av noen og tyve granittheller, ca. 10 cm tykke. Den største hellen er ca. 1 m lang og 90 cm høi. Kistens lengde var 2,5 m, bredden 1 m og høiden 1 m. Gulvet var brolagt med mindre heller. Av skjeletter blev bare funnet noen få knokkelstykker som er helt ubestemmelige. I den vestre delen av kisten lå en nydelig *stridsøks* av grønnsten av typen Rygh 29. Ved eftersøking i bunngrusen blev funnet en meget opslipt og flere ganger omhugget *flintdolk*. Begge gravene tilhører tidlig bronsealder (= yngste stenalder). Det eiendommelige ved deres anlegg er at de var gravet inn i bakken og ikke markert ved noen overbygget haug, — iallfall var det ingen slike å se hverken i 1880 eller 1900. Beliggenheten av begge gravene er konstatert ved W. C. Brøggers undersøkelse i 1905 hvori også

undertegnede deltok. (Se note 2.) Ved denne leilighet kunde ennå hullet efter kisten no. 1 (fra 1880) sees, mens ethvert spor av den fra 1900 var utslettet. Det er all sannsynlighet for at det kan fins flere lignende graver på 20-meters terrassen i fremtiden. Noe lenger sør i fjorden ligger Rødtangen. Op for denne på gården *Holtenes* blev det i 1907 funnet en lignende hellekiste, bygget av bare fire reiste sten, ca. 1,50 m lang og 1 m bred. Høiden blev ikke målt, men den har vært stor, ca. en halv meter av kisten raket op over jorden. Bunnen var hellelagt. I grusen på bunnen lå en vakker liten tynnbladet *flintøks* (C. 20656, se Oldtiden, bind VI, side 42). Også denne graven var lagt inn i bakken i en terrasse på samme høide som de to ovennevnte, ca. 20 m over sjøen. En fjerde hellekiste blev i juni 1916 funnet på Rødtangen og opmålt av Jan Petersen (Beretn. i Univ. Olds. topogr. arkiv, med foto).⁴ K. Friis Johansen, En Boplads i Sværdborg Mose, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1919 (København), side 175, fig. 41. Også det merkelige redskapet fig. 63 på side 209 er av elghorn.⁵ H. C. Broholm, Holmegaardsfundet i Aarbøger 1924.⁶ A. W. Brøgger, Vistefunnet (1908), side 46.⁷ P. A. Øyen og Helge Gjessing i Oldtiden, bind IX (1922).⁸ Årsberetning 1889, side 123.⁹ A. W. Brøgger, Horn og Benredskap, Oldtiden 1914, side 56, med henvisninger til Collett m. fl.¹⁰ Årsberetning 1868, side 116.¹¹ O. Rygh, Om Affaldsdyngen ved Stenkjær. Årsberetning 1871, side 100. Elghornshakken avbildet (slett) side 104.¹² Veidefolkernes helleristninger og malinger i Norge er nu samlet i følgende publikasjoner: Eivind S. Engelstad, Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe (Instituttet for sammenl. Kulturforskning), Oslo 1934. — Johs. Bøe, Felszeichnungen im westlichen Norwegen I (Bergens Mus. Skrifter), Bergen 1932. — Gutorm Gjessing, Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppe (Inst. for sammenlign. Kulturforskn.), Oslo 1936. — Gutorm Gjessing, Arktiske helleristninger i Nord-Norge (Instituttet for sammenlign. Kulturforskn.), Oslo 1932. — Gutorm Gjessing, Veideristningen på Stein i Ringsaker, Univ. Olds. Arbok 1936. — Om det nyeste funn av helleristning, den nordligste hittil opdaget i Norge, har Gjessing skrevet i nærværende bind av „Viking“, side 137 ff. — Litteraturen om de svenske funn fins omtalt i Gjessings ovennevnte bok av 1936.

Gutorm Gjessing

NYOPDAGETE VEIDERISTNINGER I NORD-NORGE

Pl. XXX—XXXII

Nord-Norge „gjør det“ i verdensrekorder. Som Amerika opererer med „the biggest in the world“, opererer Nord-Norge med „verdens nordligste“. Vi har verdens nordligste by og den nordligste bjørkeskog, — det nordligste museum og verdens nordligste jordbruk og mye annet.

At Nord-Norge også har verdens nordligste helleristninger er helt i sin orden. Golfstrømmen eksisterte i oldtiden òg. Tennes prestegård i Balsfjord, Troms, på bortimot $69\frac{1}{2}^{\circ}$ nordl. br. har i lang tid kunnet rose sig av å ha hatt de nordligste helleristninger i verden. I sommer (1938) opdaget imidlertid den tyske maler Gustav Hagemann en helt ny helleristning på gården *Leirbukt* (eier Oluf Holmgren) i *Repparfjord, Kvalsund s., Hammerfest pgd., Finnmark*. Nordgrensen for det norske veideristningsområdet er dermed flyttet vel en grad nordover. Når en tenker på at Repparfjord ligger litt nordligere enn Scoresbysund og nordspissen av Diskoøya på Midt-Grønland, bare litt sønnenfor Point Barrow og Wrangeløya, eller på samme bredde som sydspissen av Nowaja Semlja, — så forstår en hvor fantastisk mye Golfstrømmen har betydd for Nord-Norge både i gammel og ny tid.

Leirbukt ligger på sørsiden av Repparfjorden, omtrent midt i fjorden og bare noen kilometer innenfor Halsen, hvor det er gjort et interessant boplassfunn fra nordnorsk yngre steinalder, som i dette høvet må svare til bronsealder sørpå.¹ Helleristningen fins på en løs steinblokk ca. 150 m vest for husene på gården nede i grøften ved øvre veikant. Steinblokken

som er sterkt vannslitt ligger direkte på leirbunnen under myra, som så senere er grodd op over steinen. Myroverflaten har ligget ca. 75 cm høiere enn steinens overkant, men allerede da veien blev bygget i 1922 må en stor del av steinblokken med et par av figurene ha vært gravd fri. Nedover mot sjøen skråner terrenget nå temmelig jevnt. Høiden fra tangranden til nederste figur blev målt til 13,5 m.

Steinblokken som har et tverrmål av ca. 1,5 m, har omtrent rundt tverrsnitt nederst. Øverst spisses den til en skarp kant. Overflaten er helt glattslipt av vannslit med enkelte ujevnheter her og der. På flaten mot nordøst, — altså ut mot sjøen, er det hugget inn tre små dyrefigurer (pl. XXX fig. 1). De to forreste er sikkert *reiner*, den tredje som mangler hornene er antagelig en *elg*. Linjene er praktisk talt uten spor av forvitring og stort sett ganske smale. Hvert enkelt hugg kan tydelig konstateres. Hodene er på alle tre figurer helt uthugd og tversover forkroppen på de to reinene er hugget tre tverrstreker. Nedenfor det forreste dyret skimtes en ganske liten *båt* av samme form som etterhvert er blitt kjent fra en rekke helleristninger i Nord-Norge og Trøndelag. Figurene er ganske små. Den forreste reinen er 28 cm lang, mens høiden fra forbein til horn topp er 30 cm. Den lille båten er bare 10 cm lang.

Har Tennes i Balsfjord på dette viset måttet gi fra sig rekorden sin, har en der inne i hvert fall gjort hvad en kunde for å utbedre det tapte. Også der blev det i sommer opdaget en ny veideristning på gården *Kirkely* (eier herredsagronom Ludvig Larsen) mellom prestegården og kirken. Da det nå begynner å bli mange helleristninger på Tennes,² og alle de tre hittil kjente er helt selvstendige ristninger, bør en gå over til å kalle hver forekomst efter lokalitetene. Tennes I efter *Gråbergan*, Tennes II efter *Bukkhamaren*, den nyopdagete får heller hete *Kirkelyristningen* (noe bedre navn var dessverre ikke å opdrive).

En søster av herredsagronomen, frk. Tordis Larsen, går en dag på et svaberg, — tanken streifer ristningene på prestegården, — ærgjerrigheten våkner. Det kunde være artig å finne en helleristning der på

gården òg. Berget hun står på er helt overgrodd og med fingrene begynner hun å skrelle mosen av, — og kommer rett ned på en dyrefigur! Etter hvert som større partier blev lagt bare, dels før, dels ved vår undersøkelse er det i det hele kommet frem ca. 25 figurer.

Berget er et østvendt svaberg. Det vender i likhet med Leirbukt-ristningen ut mot sjøen og strekker sig i omtrent nord—sydlig retning en 50—60 m. Hellingvinklen er omlag 30° og bergarten er den samme løse, grå skiferen som i de to andre ristningsbergene på Tennes (pl. XXX fig. 2). Flaten går nokså steilt på skiferens lagdeling, noe som gjør berget løsere enn på Gråbergan, om enn ikke så løst som på Bukkhamaren. Ristningen ligger i nordenden av berget, en 70—80 m NNV for våningshuset. Det blev flekket mose av flere steder bortover bergskråningen uten at det blev oppdaget figurer.

Ved avflekkingen av mose og torv på selve ristningsfeltet kom vi nederst til urørt marint grus, vesentlig små fjæresteiner med et tynt matjordlag over. Dette gruset strakte sig et stykke opover de nederste figurene som her nede også er meget sterkt vannslitt. Det må derfor være hevet over tvil at *ristningen er laget så nær fjæren at sjøen har vasket op over de nederste figurene.*

Ristningen består vesentlig av dyrefigurer. Øverst er en større *rein*, som både i dimensjoner og formgivning skiller sig ut fra de andre (pl. XXX fig. 1), ellers er det elger og rein (pl. XXXI fig. 2 og pl. XXXII), en hel del små niser, et par steder plasert tre og tre springende i kjølvannet på hverandre (pl. XXXII fig. 1). Dessuten noen figurer som ikke lar sig tolke, slik som en ormlignende figur (pl. XXXII fig. 2 øverst til venstre), en nærmest s. k. „geometrisk figur“ (pl. XXXI fig. 2 nederst til høire) o. s. v. En krum linje som går ut fra ryggen på en elg og ned foran mulen på en annen (pl. XXXI fig. 2 omtrent midt på billedet) kan muligens stilles sammen med de eiendommelige sigdlignende figurene på den svære Vingenristningen.³ Umiddelbart ovenfor den store reinen er en ganske liten figur som snarest må opfattes som en liten båt med en fangstmann oppi (pl. XXXI fig. 1), slik en kjenner det fra ristningen på Rødøy i Tjøtta, Helgeland.⁴

Vi prøvde her med magnesiumsfotografering, men den lyse nordnorske sommernatten gjorde at det var uråd å få lynlyspæren ordentlig stilt inn.

Figurene er stort sett temmelig utydelige, de er vanligvis hugget med smale, grunne linjer. Flere steder kan de enkelte huggene konstateres, andre steder er linjene bredere og dypere, ofte sterkt forvitret eller vannslitt som ved de nederste figurene. Av en særlig interesse er den forholdsvis store dyrefiguren nest nederst. Den er ophavlig hugget som en elg med ører men uten horn. Ved stadige bølgeslag er linjene blitt temmelig vannslitt. En gang meget senere, efter at berget var hevet så langt over havflaten at bølgene ikke lenger nådde op, er det hugget horn på dyret. Linjene er her ganske andre, grunnere og uten forvitring, så hvert hugg tydelig kan sees.

Dimensjonene på figurene er som det vil sees temmelig forskjellige. Mens den store reinen øverst er 1,11 m lang, har den minste elgen bare en lengde av 25 cm, og den minste nisen bare 8 cm.

Høiden over tangranden til nederste figur er ca. 18,50 m (18,60 m. Aneroid viste ca. 18 m). Det vil igjen si at den ligger bare ubetydelig lavere enn ristningen på Gråbergan (19,75 m til laveste figur).

Allerede stilpreget gjør det klart at begge disse nyopdagete helleristningene er sene. Vel kan Leirbukristningen ikke i detaljer sammenstilles med andre kjente ristninger, men både dyrefigurenes små dimensjoner, den slappe, unaturalistiske formen, kroppsfillingen og de helt uthugne hodene er alt sammen sene trekk som fins igjen på slike sene ristninger som Vingen, det yngre skiktet på Bogge, Tennesristningene og mange andre.

Det samme er også tilfelle med Kirkelyristningen. Nå er det sannsynlig at denne er blitt til gjennom et noe lengre tidsrum. Den store reinen øverst har flere naturalistiske reminiscenser som mangler ved de andre. Den markerte kroppsfillingen ved de nederste figurene merker dem stilistisk ut. Viktigst er imidlertid den nevnte elgen

nest nederst, hvor hornene er satt på meget senere, kan hende århundrer efter at dyrefiguren blev hugget. Denne figuren viser da også at de nederste dyrene med den sterke kroppsfyllingen ikke kan være ristningens yngste figurer.

Men selv om Kirkelyristningen må være blitt til i løpet av et lengre tidsrum, er helhetspreget avgjort sent. Stort sett skulde den snarest måtte plasseres mellom ristningene fra Gråbergan og Bukkhamaren. Den ristningen den stilistisk står nærmest er imidlertid den vestnorske Vingenristningen. Her er det en mengde dyrefigurer av stor likhet med flere av Kirkelyristningens, også med helt samme kroppsfylling.⁵ Beslektet er også Boggeristningen fra Romsdal.⁶ De østnorske ristningene står vel stort sett noe fjernere, men også her er det tydelig nok sammenheng, særlig kan hende med figurer på Skogerveiristningen fra Drammen.⁷ Alt i alt skulde en nærmest anta at de to nyopdagete ristningene er arkeologisk sett noenlunde samtidige. Og etter de resultatene undersøkelserne av det øvrige materialet har gitt, skulde de snarest tilhøre slutten av steinalderen sørpå.

Hvordan de geologiske forholdene stiller sig til en slik tidfesting er det ennå for tidlig å ta avgjort standpunkt til, da det ennå rår temmelig stor uvisshet om landhevningens yngre historie. Det såkalte Tapesnivå er bestemt til 16,15 m ved Kvalsund,⁸ ved Leirbukt skulde det da ligge i 17—17,5 m's høide. Ristningen skulde da ligge i en høide av bortimot 80% av Tapes høiden. På Tennes ligger Tapesnivået i vel 31 m's høide og med sitt ca. 18,5 m's nivå kommer ristningen her til å ligge i 60% av Tapes høiden. Med Leirbuktristningen har vi ingen beviser for at den er hugget like ved daværende strand. Vel er den lille båten nederst tydelig „vannslitt“, men det er vel et spørsmål om ikke det kan skyldes frostsprengning (med bistand av kjemisk innvirkning fra vannet i grøften?). Kirkelyristningen er her mye viktigere.

Så vel Anathon Bjørn som A. Nummedal⁹ er imidlertid kommet til at Tapesnivået i Nord-Norge ikke markerer Tapessenkningens maksimum (som i tid nærmest svarer til Nøstvettid), men den yngre senkning

som Haakon Shetelig først påviste på Bømlo og som efter svensken O. Rydbeck's undersøkelser kan tidfestes til overgangstiden mellem ganggravstiden og hellekistetiden.¹⁰ Nå viser det sig gjennom finnen V. Tanners strandlinjemålinger i Finnmark og Petsamoområdet at Tapesnivået i de ytre strøkene, inntil en høide av 27,5 m sannsynligvis er blitt overleiret av en yngre senkning, som altså har hatt en forholdsvis mindre stigning innover.¹¹ Utenfor denne grensen skulde en da overhodet ikke kunne konstatere Tapessenkningen, men bare den såkalte Bømlosenkningen. I så fall skulde en allerede nå kunne si at begge ristninger også av geologiske grunner må være meget sene. Så lenge en ikke vet om det også har vært enda yngre senkninger, og heller ikke vet når landhevningen blev avsluttet, eller om den i det hele tatt er avsluttet ennå, vil geologien imidlertid ikke kunne gi noen absolutt tidfesting på ristningene våre.

At det endelig er kommet frem en veideristning fra Finnmark er ikke forbausende, — det har lenge vært ventet og spådd.¹² Egentlig har det vel vært håpet om å kunne skape en sikker forbindelse mellem veidekunsten og den finnmarkske Komsakulturen som her har gjort sig gjeldende. Og en trenger vel ikke opgi håpet definitivt ennå. Men det støtter unektelig ikke en slik antagelse at alle de ristningene som efter hvert kommer frem i det nordlige Nord-Norge er temmelig sene, — mye yngre enn vi har dem på Nordlandskysten.

Undersøkelsene er foretatt med bidrag av *Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning*, som også har bekostet undersøkt og utgitt både det øvrige nordnorske materialet og ristningene og malingene av veidetypen fra Trøndelag og Øst-Norge. Som assistent deltok stud. mag. art. Dagfinn Gjessing. Kirkelyristningen er innrapportert av samlingsens tillitsmann, Meyer Olsen, Tennes. Leirbuktristningen vil bli bevart på stedet. Tanken er bare å flytte den op på tørt land og gjerde den inn, da den jo ligger like ved veien.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Sommer des Jahres 1938 sind in Nord-Norwegen 2 Felszeichnungen entdeckt und untersucht worden, die beide in die jüngere Steinzeit der nordnorwegischen Weidmannskultur gehören. Die eine aus Leirbukt in Repparfjord, Kirchspiel Kvalsund, Pfarrei Hammerfest in Finnmark auf etwa $70\frac{1}{2}^{\circ}$ nördlicher Breite, ist die nördlichste Felszeichnung der Welt. Die Zeichnung ist auf einen losen Felsenblock eingehauen, der sich 13,5 m über Meereshöhe befindet und enthält 3 Tierfiguren, 2 Rentiere und 1 Elentier, und ein kleines Boot. Die zweite Zeichnung liegt auf Kirkeby in Tennes in der Pfarrei Balsfjord in Troms auf einem schrägen Felsen 18,5 m über Meereshöhe. Sie enthält etwa 25 Figuren, meist Tierfiguren, einige Rentiere, mehrere Elentiere und außerdem eine ganze Reihe von Tummlern, die zum Teil 3 und 3 nacheinander angebracht sind, Die untersten Figuren sind teils von unberührtem marinen Geröll bedeckt und waren vom Wasser stark abgenutzt, deshalb *müssen diese Zeichnungen dicht an der damaligen Strandlinie angebracht worden sein.*

Sowohl als archäologischen als aus geologischen Gründen müssen beide Zeichnungen sehr spät entstanden sein, wahrscheinlich gleichzeitig mit dem Ende der Steinzeit im südlichen Norwegen.

NOTER

- ¹ G. Gjessing: En steinaldersboplass fra bronsealderen; *Naturen* 1938, s. 175 ff.
² G. Gjessing: Arktiske helleristninger i Nord-Norge; *Inst. for Sammenlign. Kulturforsk. B. XXI* (1932), s. 31 ff.   ³ Johs. Bøe: Felszeichnungen im westlichen Norwegen; *B. M. Skr. Nr. 15* (1932), s. 34 ff., pl. 22—23.   ⁴ G. Gjessing: Nordenfjelske ristninger og malinger etc.; *Inst. for Sammenlign. Kulturforsk. B. XXX* (1936), pl. XLIX:1.
⁵ Bøe: *Anf. arb.*, f. eks. pl. 3, nr. 29, pl. 8, nr. 166 o. fl. a.   ⁶ G. Gjessing: *Sist. anf. arb.*, pl. LXXII.   ⁷ E. S. Engelstad: Østnorske ristninger og malinger etc., *Inst. for Sammenlign. Kulturforsk. B. XXVI* (1934), pl. XLVII.   ⁸ V. Tanner: *Studier öfver kvartärsystemet i Fenno-Skandias nordliga delar II*; *Fennia* 26:1 (1907—08), s. 114.
⁹ A. Bjørn: Nye boplassfunn fra yngre stenalder i Finnmark; *Inst. for Sammenlign. Kulturforsk. C. II—3* (1930), s. 22, A. Nummedal: Yngre steinaldersfunn fra Nyelven og Karlebotn i Øst-Finnmark; *Univ. Olds. Årb. 1935—36*, s. 124.   ¹⁰ O. Rydbeck: *Stenåldershavets nivåförändringar*, Lund 1928, s. 78.   ¹¹ V. Tanner: *Studier öfver kvartärsystemet etc. IV*; *Bull. de la Commission Géol. de Finlande* 88 (1930), s. 210 ff.
¹² A. Bjørn: Nogen norske steinaldersproblemer; *Norsk Geol. Tidsskr. X* (1928), s. 72 ff.

Anders Nummedal

REDSKAPER AV HORN OG BEN FRA FINNMARK

FORELØBIG MEDDELELSE

Pl. XXXIII—XXXVII

Med bevilgninger av Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning har jeg de fire siste somrer (1935—1938) foretatt arkeologiske undersøkelser på sydsiden av den vestligste del av Varangerfjorden, Nesseby pgd. Om undersøkelsene i 1935—1937 har jeg berettet i Oldsaksamlingens Årbok 1935—36 og 1937. Av beretningene vil man se at det er funnet rike boplasser og tallrike hustuffer fra yngre steinalder ved Karlebotn og ved Nyelven. I Karlebotn ligger boplassen på en strandvoll og tuftene på en terrasse fra Tapestiden, 26 m o. h. Ved Nyelven ligger også boplassen på Tapesterrassen, her 28 m o. h., hustuftene derimot omtrent 10 m lavere. I Karlebotn er det foretatt utgravninger både på boplassen og i hustuftene, og det er gjort store funn. Merkelig nok er det stor forskjell på inventaret på boplassen og i tuftene, tross det er liten avstand og høideforskjell mellom beliggenheten der. På boplassen er funnet en hel del krukkebrot med ornamenter, mange redskaper av hårde bergarter og noen få av skifer samt en mengde arbeidsavfall. I tuftene derimot er det bare funnet brot av én krukke, mange ferdige skifersaker og noen meget få saker av hårde bergarter, men ikke noe avfall. Ornamentene forteller oss at krukkebrotene på boplassen tilhører den såkalte kamkeramik som hadde stor utbredelse i landene på østsiden av Østersjøen i det annet årtusen f. Kr. Hustuftene er noe yngre enn boplassen.

Funnet fra terrassen ved Nyelven er gjort på vestsiden av elven ovenfor Grasbakken. Det inneholder de samme redskapsformer som

Fig. 1. Skraper av kvartsitt. Dobbelt størrelse.

funnet fra boplassen i Karlebotn og er utvilsomt av samme alder som dette.

I Oldsaksamlingens Årbok 1937 er fotografier av hustuftene ved Nyelven gjengitt som fig. 11 og fig. 12; men gravning i disse tufter blev først foretatt i 1938, og denne må karakteriseres som en prøvegravning. Tuftene på østsiden av elven (fig. 11) har ikke samme form som tuftene på vestsiden (fig. 12). De førstnevnte ligner tuftene i Karlebotn, og disse er som man ser av Pl. I og II i nettop nevnte årbok, snart firkantete og snart mer eller mindre runde, og de har ikke noen markert inngang.

De sistnevnte er derimot avlange med øst-vestlig lengderetning, har hatt inngang fra øst og vest og fra syd og nord, og de er meget dype.

Tuftene på østsiden av Nyelven ligger nær den der nuværende bebyggelse som på det topografiske kartblad „Næsseby“ er kalt *Nyelven* og tuftene på vestsiden ligger i en bakke som på kartet er kalt *Grasbakken*, hvor det nu nedenfor denne er landhandleri, post- og telefonstasjon og endestasjon for en bussrute fra Vadsø.

Ved de i sommer foretatte prøvegravninger blev det gravet i én tuft på østsiden av elven (Nyelven) og i to tufter på vestsiden (Grasbakken). Begge steder gav gravningen overraskende resultater; mest overraskende var dog resultatet på østsiden av elven, og det er forholdene ved denne tuft som i det følgende vil bli gjort til gjenstand for omtale.

På fig. 11 (Årbok 1937) ser vi en rekke tufter til venstre for (ovenfor) veien. Lengre til venstre har vi en annen likeløpende tuftrekke som ikke sees på billedet. Disse to tuftrekker skjæres av veien litt østenfor det avbildede sted, og derved er et par tufter gjort utilgjengelige for undersøkelse. Under veiarbeidet blev det her på et forholdsvis langt stykke opover bakken funnet mange skiferredskaper, og jeg bestemte mig derfor til å utgrave en tuft i den øvre rekke nær veien. Beliggen-

heten av tuften ser man på pl. XXXIII, og selve tuften som den så ut da jeg sluttet undersøkelsen i år. Den er omtrent 8 m lang, 5 m bred og 0,5 m dyp. Jeg ventet at forholdene her skulde være de samme som på terrassen i Karlebotn, hvor mange skifersaker kom frem allerede da torven på tuftene blev flekket av, men det slo ikke til. Under torvavflekingen såes ingen bearbeidede steinsaker, derimot kom det frem skjell ved nedre langside av tuften og den nedre del av kortsidene. Først trodde jeg at tuften lå på en skjellbanke; senere viste det sig at det var en avfallsdyngge („kjøkkenmødding“) man hadde ved den nedre del av tuften.

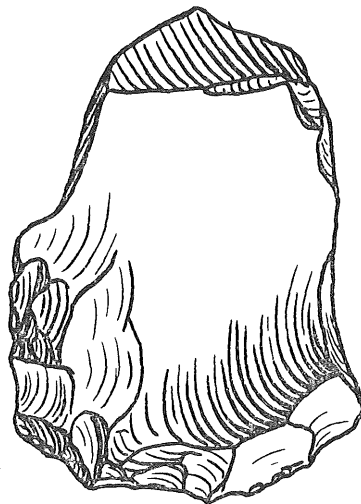

Fig. 2. Skraper av kvartsitt.
Dobbelt størrelse.

Gravningen blev påbegynt ved den nedre langside. Begynnelsen var ikke lovende; det var nok tegn som tydet på at folk hadde holdt til her, trekull forekom og hist og her såes også noen små kvartskjerver mellom stenene og gruset i tuften. Langt om lunge fantes den skiferkniven man ser avbildet pl. XXXVII fig. 3, og en stund efter nådde jeg bort i skjelldyngen og der fant jeg den lille benharpunen med mothaker på begge sider, pl. XXXVI fig. 2 d. Den er ikke vakker, men den gav løfter. Nu blev det skjellforekomsten som blev gjort til gjenstand for undersøkelse, og denne gav, som allerede nevnt, det resultat, at det var ikke noen skjellbanke man hadde her, men en avfallsdyngge. Visstnok bestod størsteparten av dyngen av skjell; men det var også tallrike dyrebein, hvorav mange var bearbeidd, i dyngen. Og skjellene og dyrebeinene lå ikke i vasket sand som de vilde ha gjort hvis det hadde vært en skjellbanke.

Hovedmassen av dyngen, som hadde en tykkelse på op til 40 cm, utgjordes av tre arter: kuskjell (*Cyprina islandica*), buhund (*Littorina*

littorea) og blåskjell (*Mytilus edulis*), og disse tre arter optrådte merkelig nok lagvis. Øverste lag bestod nesten bare av kuskjell, mellomlaget av buhund og underste lag av blåskjell. Skjellene må være benyttet som mat eller som agn eller begge deler. Kuskjellet lever etter G. O. Sars på 4—50 favners dyp og er således ikke så lett å få fatt på som buhunden og blåskjellet som lever i fjæren, men skall av førstnevnte art forekom sikkert i like så stort antall som skall av hver av de to andre arter. Foruten disse tre arter var *Cardium edule* (den spiselige hjertemusling), *Tridonta borealis* og *Buccinum undatum* ikke sjeldne. Videre såes noen få skall av *Mytilus modiolus*, *Mya truncata*, *Venus gallina*, *Neptunea despecta* og *Politropa lapillus*.

Horn- og beinmaterialet har museumsbestyrer A. Wollebæk velvilligst foretatt en foreløbig gjennomgåelse av og funnet levninger av rein, landbjørn, bever, hval, sel (Grønlandssel) og geirfugl. Det foreligger også en del bein av fisk, men de er ikke bestemt ennå.

Av stor interesse er levningene av reinen. Både beinene og hornene viser at dyrene de representerer har vært meget større enn den rein som nu lever i Norge. De har vært fullt så store som skogreinen i det nordlige Russland.

I avfallsdyngen er det funnet nokså mange redskaper av horn og bein og noen få av stein. De fleste av disse er avbildet. Man vil se at redskapene tilhører en veidekultur hvis bærere hadde sans for kunst. Blandt utstyret for jegere skulde man ha ventet å finne pilespisser; men hittil er det ingen slike spisser funnet hverken av horn, bein eller stein. Man har til nu heller ikke funnet gravstikker, skjønt vi har mange bearbeidede stykker av horn og bein som viser at dette redskap har vært brukt.

Redskapene av reinhorn har et meget gammelt preg, eksempelvis kan nevnes at harpunen pl. XXXV fig. 1 e er helt lik en harpun fra boplassen Stellmoor ved Ahrensburg nær Hamburg. (J. G. D. Clark: Reindeer Hunting Tribes of Northern Europe, Pl. IV, 2. Antiquity, June 1938.) Dette er en boplass fra preboreal tid, ca. 9000 f. Kr. Så gammelt er

dog ikke på langt nær vårt funn, det tilhører som vi senere skal se, yngre steinalder.

Fra Finnmark har vi før et funn, Kjelmøyfunnet, med mange redskaper av bein og reinhorn. Redskapene i dette har et yngre preg enn det nye. O. Solberg henlegger det i „Eisenzeitfunde aus Ost-Finmarken“, Oslo 1909, til en så sen tid som vikingetiden, og G. Gjessing i „Fra steinalder til jernalder i Finnmark“, Oslo 1935, til folkevandringstid.

Funnet fra Nyelven har tilknytning til mange boplassfunn fra yngre steinalder i Sverige, særlig Gotland, når det gjelder redskaper av bein og horn; men mellom vårt funn og funnene i Sverige er den store forskjell at sammen med nevnte redskaper forekommer i Sverige store mengder av keramikk, som vi helt mangler på hustuften ved Nyelven. Jeg vil nevne et par svenske boplasser som har tilknytning til vår tuft. En sådan er boplassen Gullrum på Gotland, hvorfra man har en harpun som ligner harpunene fra Nyelven. Videre har man fra Gullrum en beinkam med et dyrehode i den ene ende av overkanten og et menneskehode i den annen ende. Kammen fra Gullrum er meget bredere enn vår, og den har tre ganger så mange tenner; men allikevel tør bruken av begge ha vært den samme. Man finner nemlig de samme slitmerker på tennene på begge kammene.

En annen boplass på Gotland med harpuner som vår pl. XXXV fig. 1 b er Visbyboplassen. På denne forekommer dessuten en harpunspiss som vår pl. XXXVI fig. 2 d.

De her nevnte boplasser på Gotland ligger efter Nihlén i nivåer som henholdsvis er 53 pct. og 55 pct. av LG (Littorina-Tapesgrensen) og deres absolutte alder antas tilnærmelsesvis å være 2450—2150 og 2150—1800 f. Kr.

Hustuften og Tapesgrensen ved Nyelven ligger henholdsvis 17,82 m og 27,54 m o. h., nivellert ved høivanne. Tuften ligger således i en høide som er 65 pct. av Tapesgrensen, og skulde således være noe eldre enn Gullrum-Visbyboplassene. I Finland ligger efter Europaeus-Ayräpäå boplasser med degenerert kamkeramikk i et nivå som er 68—64 pct.

av LG. Vår hustuft skulde således kunne sammenstilles med de yngre boplasser av denne gruppe. Den kamkeramiske stilutvikling i Finnland endte omtr. 2000 f. Kr. Hustuften ved Nyelven skulde således være noe over 4000 år gammel.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Sommer des Jahres 1938 wurde eine Hausstätte bei Nyelven in der Pfarrei Nesseby in Ost-Finnmarken abgedeckt. An der einen Seite der Hausstätte lag ein Müllhaufen (Küchenmödding), der aus Muscheln (*Cyprina islandica*, *Mytilus edulis*, *Littorina littorea*) und Knochenresten von Wirbeltieren bestand (Renntier, Landbär, Biber, Wal, Robbe, nordischer Pinguin (*Alca impennis*)). Der Küchenmödding enthielt mehrere Gerätschaften aus Renntierhorn und Bein, wovon mehrere mit Ornamenten verziert sind (Kamm mit Schaft, der wie eine Vogelfigur geformt ist, Pfrieme, Harpunen, Angelhaken u. s. w.). Außerdem wurden einige Steingeräte gefunden. Die Hausstätte liegt in einer Meereshöhe, die etwa 65 pct. der Tapes-Litorinagrenze ausmacht. Ihr absolutes Alter dürfte daher gute 4000 Jahre sein.

Jan Petersen

LEKSAREN

Pl. XXXVIII—XXXIX

Sommerens hovedundersøkelse i mitt distrikt har omfattet et så eiendommelig anlegg og har gitt så merkelige resultater at Vikings redaksjon har anmodet mig om allerede nu å gi en forhåndsmeddelelse om undersøkelsen. Det har dessverre vært kortest mulig tid til dette, men det skal allikevel være mig en glede å etterkomme anmodningen så godt jeg kan gjøre det.

I boken „Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fortsettelse“, utkommet i 1936 og utgitt av Instituttet for sammenlignende kulturforskning, har jeg i forbindelse med beretningen om de fire i en halvkrets liggende hustufter på Håvodl i Time på Jæren også omtalt fire eiendommelige anlegg på Jæren og en av øene i ytre Ryfylke som jeg mente var beslektet med hustuftene på Håvodl. Disse anlegg er regnet sydfra: Leksaren i Varhaug, Klauhauane i Nærbø, Dysjane i Klepp og Øygarden på Vestre Åmøy. — Det typiske for disse anlegg er at der i en mer eller mindre oval sluttet krets ligger en rekke parallelle avlange forhøininger, for to av anleggenes vedkommende som det synes oppå en lav voll-lignende forhøining. Disse anleggs tverrmål varierer fra 90×60 m til 46×40 m. Innenfor kretsen er en åpen plass og midt på denne har der ligget en mindre rund haug. Ved alle anleggene er der gravhauger, til dels i et større antall.

Det største av disse anlegg, Dysjane, er kjent allerede fra 1861 og omtalt av N. Nicolaysen i Norske Fornlevninger. Nicolaysen foretok undersøkelse av noen av forhøiningene i 1869, og ti år etter i 1879

fortsattes denne undersøkelse av B. E. Bendixen. Klauhauane omtales første gang av Nicolaysen i 1884, og Gabriel Gustafson foretok her undersøkelse av to av forhøiningene i 1891. Øygarden blev vist mig i 1925, og Leksaren opdaget jeg tilfeldig i 1932. Ingen av disse to siste anlegg var tidligere kjent i den arkeologiske litteratur.

Ved de undersøkelser som var foretatt av Nicolaysen, Bendixen og Gustafson, fantes stykke av sølvspenne med lang nåleskjede fra 3. årh. e. Kr., et spinnehjul av brent ler, brent bjerkenever, brente lerstykker, brente ben og trekull. I gravhaugene omkring disse to anlegg er gjort fund som skriver sig fra 2. årh. og ned til midten av folkevandringstiden. Dette stemmer i det store og hele med min datering av Håvodl fra og med eldre romertid (2. årh.) og ned i folkevandringstiden.

Ved de tidligere utgravninger av Dysjane og Klauhauane var disse anlegg opfattet som graver. I overensstemmelse dermed var det også forhøiningene som blev gjennomgravet i den tanke at de var avlange gravhauger. I 1930, ved et besøk på Klauhauane, kom jeg på den tanke at dette var hustuffer, at det var en samling av hus som hadde ligget her i en krets. Jeg opfattet disse anlegg som en slags landsbyer omgitt av sine gravhauger, hvor den sluttede beliggenhet, i Dysjane ytterligere pointert ved et dobbelt stengjerde mellem to hus i ovalenes ene ende, helst skulde forklares av forsvarshensyn. Men hvis vi her hadde samlinger av hus, måtte disse i de fleste tilfelle ha hatt felles langvegger og også ha vært åpne i den ene eller begge gavlene, hvor man måtte anta der hadde vært vegger av tre.

I 1932 kom så opdagelsen av Leksaren etterfulgt av et fornyet besøk på Øygarden, hvorved jeg blev klar over at dette måtte være også et slikt anlegg. Undersøkelsen av Håvodl i 1934 og 1935 syntes å bekrefte min antagelse at disse anlegg var samling av hus. Her var også den kretsformige beliggenhet, og åpningen av i hvert fall den ene av gavlene. Derimot lå husene her helt adskilt, hadde ikke felles langvegg.

Det forekom mig at det måtte være av den største interesse å få disse anlegg nøiere undersøkt, og ved hjelp av bidrag fra Instituttet

for sammenlignende kulturforskning lyktes det i år å påbegynne disse undersøkelser.

Og da begynte jeg med Leksaren. Dette anlegg er det sydligste av dem alle og tilhører Reiestad i Varhaug sogn langt sør nede på Flat-Jæren. Det ligger knappe 40 m o. h. og en knapp kvart mil fra selve havkanten (Nordsjøen). Leksaren har et ytre tverrmål av 60×47 m, og plassen innenfor husene var 31×26 m. De mål som er blitt angitt i Gamle gårdsanlegg s. 69 viste sig altså å ha vært litt for store. — Anlegget ligger på nordsiden av Reiestadbekken, og terrenget på Leksaren er bortsett fra det sydøstre hjørne merkelig tørt i motsetning til på sydsiden av bekken, hvor det stadig var vått og sumpig. Jernbanen sydover fra Stavanger går like på østsiden av anlegget, således som det også vil sees på luftfotografiene, og banelegemet tangerer de østlige hustuffer uten at det har skåret noe av dem. På den andre østside av jernbanen ligger derimot ruinen av en større rund gravhaug som nettopp blev ødelagt ved jernbaneanlegget for 60 år siden.

Husene har her ligget i fire grupper. Mot nord er det 7 hus. Av disse blev de to vestligste ikke utgravet i år, bare gresstorven tatt av og kjørt bort. Men i denne gruppe ligger det største av husene, 16 m langt og også det minste som har en lengde av bare 7 m, hvis dette da kan kalles noe hus. Noe våningshus har det i hvert fall ikke vært. Denne nordlige gruppe forbindes med gruppen i øst ved en 3 m lang stenmur eller stengjerde som er helt utraset. Her i øst ligger det 4 hustuffer som alle er blitt utgravet. I syd har det derimot vært bare ett enslig hus som også er blitt utgravet og som er forbundet med husene i øst ved en 16 m lang stenmur eller stengjerde på lignende måte som i nordøst. I vest er det til slutt 3 hustuffer som ikke er blitt rørt. På begge sider av disse, mot sydvest og nordvest, har det ligget en større rund haug. Den i sydvest er noenlunde bevart og har et tverrmål av 16 m, mens haugen i nordvest er helt ødelagt ved tidligere gravning. Inngangen til plassen på midten innenfor husene synes å ha vært på begge sider av haugen i nordvest, både fra vest og fra nord. Det er

også mulig at det har vært en inngang mellom det enslige hus i syd og haugen i sydvest. Utenom hele anlegget har det vært et gammelt stengjerde som det er tatt en hel del stener bort fra i senere tid. Man vil se en del av dette gjerde i forgrunnen på luftfotografiet fra nord som en buktet linje. En del av dette gjerde er blitt ødelagt av jernbanelegemet, men man vil finne det igjen i sydøst, hvor det går ned til bekken bak den stenhaug som er blitt lagt der. Gjerdet går ellers ned til bekken på begge sider, både i sydøst og i sydvest.

Midt på plassen mellom husene, „torvet“, lå det her som ved de andre anlegg en liten rund haug. Den var her 6 m i tverrmål og 0,75 m høi. I denne haug lå noen større stener og en hel del lerkarstykker, men ikke noe gravanlegg. På innsiden av de to midterste av tuftene i øst lå en stencirkel med et ytre tverrmål av vel 8 m $\times$ vel 7 m. Litt nordvest for centrum i denne stenring var et enslig nedgravet hull i grusbunnen som muligens kan ha tjent som stolpehull. Inntil stenveggen i vest var et mindre brent lag, ellers ikke noe egentlig ildsted.

Det viste sig da at det er hus de som ligger her i kretsen på Leksaren, og man kan sikkert gå ut fra at det samme er tilfelle på de andre anleggene. Husene har ligget i grupper med til dels felles langvegg. Inngangene må i alle husene ha vært i den indre gavl som sikkert har vært av tre. Også ytre gavl har vært meget svakt underbygget. I noen av husene har det vært en enkelt eller en dobbelt rekke med stener. I ett av husene må det ha vært trevegg også i ytre gavl uten noe stenunderlag. Det kan ha vært tilfelle ennu et par steder.

Som før nevnt var det største av husene det lengst i vest i nordrekken av de undersøkte tufter, 16 m langt. På østsiden av dette lange hus var to små og smale rum, bare 7—8 m lange. De kan ikke ha vært ordentlige våningshus, men må ha tjent andre øiemed. De øvrige hus har en lengde av 8,5—12,5 m. Det er en mulighet for at et par av disse heller ikke har vært vanlige våningshus. Det gjelder det lille hus lengst i øst av nordrekken, hvor der i det lille rum var et nesten 3 m langt ildsted, som i sin søndre del var en vanlig stensatt åregrue, i sin

nordre del en tett pakning av lere. Det er mulig vi her har hatt en verkstedsplass av en eller annen art. Endelig har vi det sydligste av husene i øst som er usedvanlig bredt og hvor der midt på gulvet var et eiendommelig oppbygg 2 m i tverrmål, 0,5 m over gulvet, i hvis kanter der var lagt større stener. I østre ende av dette rum like inntil østveggen var der en nedgravet forsenkning, hvori der var en hel del brente ben av menneske. Det må da opfattes som et gravanlegg.

De øvrige 6 hus må opfattes som almindelige våningshus, og dertil har vi de 5 hustufter som ennå ikke er undersøkt. De kan vel være våningshus alle sammen. I disse 6 hus har det da vært ildsteder og stolpehuller eller helleunderlag for stolper slik som vi ellers kjenner det fra tidligere hustuftundersøkelser. Ildstedene er av to typer, dels stensatte åregruer, gravet ned i aurgusen, dels med kantsatte heller eller stener på sidene og gjerne flate stener i bunnen. Den siste type kunde her være yngre enn de første simple anlegg. Der kunde konstateres at typen med de kantsatte stener lå 0,25 m høiere enn de andre ildsteder. I denne høide åpenbarte der sig et nytt gulv med høiere liggende stolpehull. Men bare i ett av husene var forholdet så klart.

Det var et meget ensformig oldsaksmateriale som fantes i hustuftene på Leksaren. Det var omtrent utelukkende lerkarstykker, men av dem fantes der også over 3000. Den overveiende mengde av disse stykker var av lerkar av tykkere, grovere gods uten ornamenter, hvorav de aller fleste vanskelig kan nærmere tidsbestemmes. Der er imidlertid et par overkantstykker av tykkere gods hvis profil bestemt tyder på eldre romersk jernalder. Det er også mulig at andre stykker kan nærmere tidfestes ved nøiere studium. Der var også enkelte av tynnere, finere gods og i alt ca. 90 stykker med ornamenter. Det er gjennomgående de samme typer som tidligere er funnet i hustuftene fra yngre romersk jernalder (helst 4. årh.) og folkevandringstiden. Av de spannformede lerkar er der bare 11 stykker hvorav enkelte efter ornamentene å dømme må gå ned i slutten av 5. årh. Av andre saker fantes bare et stykke av en av de flate spillebrikkene, av klebersten,

fra eldre jernalder og en jernkniv som neppe kan være eldre enn folkevandringstiden. Og dessuten brent bjerkenever, brente lerklumper som ikke kan ha vært brukt til tetting av veggene, brente ben og trekull og brente torvklumper. Og endelig lå der en del flintstykker i jorden her borte, ca. 40, deriblandt stykke av en flintspiss, en bladformet pilespiss og en flekkepil og to flekkeskrapere, alt rimeligvis levninger etter en eldre kultur.

Dette anleggs tidsstilling blir da fra 2. årh. e. Kr. til henimot slutten av 5. årh., Leksaren har vært bebodd i hvert fall en 300 år. Dette passer jo med den tidsbestemmelse vi har tidligere både for Håvodl, Dysjane og Klauhauane.

I sin bok „Öland under äldre järnåldern“ har dr. Mårten Stenberger sammenstillet disse anleggene i Rogaland med de ølandske fornborger. I min bok „Gamle gårdsanlegg, Fortsettelse“ har jeg pekt på den vesensforskjellighet der er mellom de rogalandske og de ølandske anlegg. Når dr. Stenberger taler om en ytre omsluttende voll på de rogalandske borger, beror jo dette på en misforståelse. Det er ingen voll omkring disse anlegg, men det synes som husene på Dysjane og Klauhauane ligger oppå en lav jordvoll. Det skulde være Ismanstorps borg som der her skulde ligge nærmest å sammenligne med. Tar man bort den omgivende mur og alle tuftene i det indre, blir det en krets med hus-tufter som har felles langvegger i likhet med anleggene i Rogaland. Tuftene i borgen på Ismanstorp er dog for så vidt forskjellige som de alle er lukket i gavlene etter tegningen å dømme i hvert fall. Men selv om der er denne likhet så kan ikke våre anlegg her i Rogaland bero på påvirkning av de ølandske borger. Anleggene i Rogaland går jo nemlig tilbake til det 2. årh. e. Kr., og ingen av de ølandske er vel eldre enn ca. 400 eller slutten av det 4. årh.

Ellers tror jeg vi skal la spørsmålet om hvad disse anleggene i Rogaland er for noe stå åpent ennu en stund. Professor Sune Lindquist som besøkte Leksaren nu i sommer, mente helst disse anlegg var en slags tingplasser. Det er vel imidlertid litt tvilsomt at tingbodene hadde

fått en slik karakter som disse hus synes å ha hatt. Avstanden mellom Leksaren og Klauhauane er også bare 5 km, og mellom Klauhauane og Dysjane 10—11 km. Det er ikke rimelig at tingstedene lå så tett. Han nevnte også militærleir og pekte i det hele på det ensformige oldsaksmateriale, hvor huslige bruksgjenstander praktisk talt manglet, bortsett fra lerkrukkene. Der er jo imidlertid funnet en del i Dysjane som tidligere nevnt. For mig står ennu landsbyteorien som den mest tiltalende, og jeg finner her en støtte i alle gravhaugene som ligger omkring både Klauhauane og Dysjane og som også synes å ligge omkring et 5. anlegg på Steigen i Nord-Norge, efter en tegning i en avisartikkel å dømme.

Men ellers bør man avvente de videre undersøkelser, de kan bringe meget nytt for dagen. Selv Leksaren er jo slett ikke ferdig undersøkt. Der kan også komme overraskelser.

SUMMARY

In the summer of 1938 investigations of a peculiar site were commenced at a spot known as Leksaren at Varhaug in the southern part of Rogaland. This place is situated only about two hundred metres from the shore and is scarcely 40 metres above sea level. There are here 15 house foundations arranged in a circle the external diameter of which is 60×47 metres. In the centre of the courtyard around which the houses were built there is a small round mound and in two of the corners there are larger circular mounds which are probably burial mounds.

Ten of the fifteen foundations were examined during the summer. They have lengths ranging from 16 metres down to only 7 metres. Furthermore, there is a stone circle which also probably formed the underlayer of a house. The houses have for the most part been attached to each other and have had a common main wall built of stones while

the gable walls have probably been constructed of timber. The entrance must have been in the gable which faced inwards. In the majority of the houses there have been hearths and holes to support, or flagstones as underlayers for, posts on which the roofs have rested. The hearths have been of two kinds either sunken open fireplaces thickly lined with fired stones or hearths built of upright slabs or stones at the sides and preferably paved with flat stones. The latter is a newer type than the former.

In these foundations more than 3 000 fragments of clay vessels were found which date the houses to about A. D. 200 up to about A. D. 500. Very few other antique goods were found, a fragment of a games board of soapstone, an iron knife and a couple of indeterminate fragments of iron. There were some pieces of charred birch bark, charcoal, burnt peat, small lumps of baked clay and a few charred bones.

There still remain 3 similar sites in Rogaland and possibly also one in the north of Norway.

Sverre Marstrander

NORSK ARKEOLOGISK LITTERATUR 1937—1938

Oversikter over Norsk arkeologisk litteratur er stillet sammen av W. P. Sommerfeldt: Norsk arkeologisk litteratur 1814—1913 (Oldtiden B. V, Kria. 1915) og Anathon Bjørn: Bibliographie des Sciences Préhistoriques en Norvège 1900—1935, Oslo 1936. Disse bibliografier er supplert ved litteraturlister i U. O. Årb. 1935—1936 og Viking B. 1, 1937. I Viking vil det herefter hvert år bli tatt inn en oversikt over det siste års arkeologiske litteratur.

AANDSTAD, SIGURD: Die Jahresringbreiten der Kiefer und die Zeitbestimmung älterer Gebäude in Solør im östlichen Norwegen. (Nytt Magasin for Naturvidenskapene, B. 78, 1938.)

BANG-ANDERSEN, ARNE: Steinalderens fartøier. (Naturen 1937.)

— Arier - Germaner - Tysker. (Naturen 1938.)

BRØGGER, A. W.: Mølen. Utg. av Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo 1938.

— Av Finnmarks folkeliv gjennom ti tusen år. (Norsk Turistforenings Årbok 1937.)

— Norsk Bondekultur. Foredrag ved Landbruksukens åpning 1. mars 1938.

— Museene i folkeoplysningens tjeneste. (Bok og Bibliotek 1938, nr. 1.)

— Late palaeolithic man in northernmost Norway. (Repr. from: Early man as depicted by leading authorities etc., ed. by George Grant MacCurdy, Philad. 1937.)

— Arkeologi og historie. (Universitetets Radioforedrag, nr. 30, Oslo 1937.)

— Lögtingssöga Föroya. 1sta Bók. Föroya lögting gav ut i 1937.

— Av det norske jordbruks ophav. En skisse. (Ord och Bild 1937.)

— Elghornøksen fra Hurum-ryggen. (Viking. B. 2, 1938.)

- BUGGE, ANDERS: Våre stenkirker i middelalderen. (Julen, 1937.)
- BØE, JOHS. og PER FETT: Bergens Museums tilvekst 1937. (B. M. Arb. 1937. Hist.-antikv. r. nr. 6).
- Fangstmann og bumann. (Norsk Kulturhistorie. B. 1, Oslo 1938.)
- DANNEVIG-HAUGE, TH.: Konservering av jernoldsaker. (U. O. Arb. 1937.)
- DE GEER, EBBA HULT: Raknehaugen. (U. O. Arb. 1937.)
- ENGELSTAD, EIVIND S.: Gålåsstolen. (Viking. B. 2, 1938.)
- Hanseaterkunsten eller „Den baltisk-nordiske kunst“. (Fornvannen 1938.)
- ERDMANN, DOMENICO: Kalkmaleriene i Bergens Mariakirke. (Ab. 1936—37.)
- ERIKSEN, LAURITS: Gullfunnet på Hæstad. (Granen 1937.)
- FETT, HARRY: Hellig Olav, Norges evige konge. Oslo 1938.
- FETT, PER: Setrangbeltet og andre belter fra den eldre jernalder. (B. M. Arb. 1937. Hist.-antikv. r. nr. 7.)
- Bergens Museums tilvekst av oldsaker 1936. (B. M. Arb. 1936. Hist.-antikv. r. nr. 5.)
- se BØE, JOHS.
- FÆGRI, KNUT: Forandringer ved norske breer 1936—37¹. (B. M. Arb. 1937. Naturv. r. nr. 4.)
- Torvmyrenes vidnesbyrd om landets eldste historie. (Naturen 1937.)
- FÆRØYVIK, BERNHARD: Farkostar i Norderlandi fyrr Vikingetidi. (Bergens Sjøfartsmuseum. Arshefte 1937.)
- GJESSING, GUTORM: Helleristninger i Hålogaland. (Håløygminne 1937.)
- Urtidens monumentale kunst. (Kunst og Kultur 1938.)
- Skjoldehamndrakten. En senmiddelaldersk nord-norsk mannsdrakt. (Viking. B. 2.)
- Korsformete spenner i Nord-Norges folkevandringstid. (Tr. Mus. Årsh. 57, nr. 1.)
- En steinalderboplass fra bronsealderen. (Naturen 1938.)
- Nyopdagete veideristninger i Nord-Norge. (Viking, B. 2, 1938.)

- GRIEG, SIGURD: Listas Jernalder. Bidrag til Vest-Agders eldste kulturhistorie. (U. O. Skr. B. I, Oslo 1938.)
- Samfundsforhold på Hedmark i vikingetiden. (Viking. B. 2, 1938.)
- HALS, HARALD: Middelalderfund på Utstein kloster. (Gullsmedkunst 1937.)
- Ryfylke stolen. (Stav. Mus. Årsh. 1936—37.)
- HAUGLID, ROAR: Setesdalens stavkirkeportaler. En studie i portalornamentikkens historie. (U. O. Årb. 1937.)
- Pilegrimsferd og pilegrimsmerke. (Ab. 1936—37.)
- HOLST, HANS: Norske funn av mynter, ofret til vannet eller dets vetter. (Nord. Num. Årsskr. 1937.)
- Universitetets Myntkabinett i budgettåret 1936—1937. (Nord. Num. Årsskr. 1937.)
- Münzfunde in Norwegen. (Bulletin des Sciences Historiques 1937.)
- “Moneta” in Old English, “Möt” (“Peningr”) in Old Norwegian Coin-inscriptions. (Transactions of the International Numismatic Congress, London 1938.)
- HOLTA, H. H.: Kirkeruinen på Kapitelberget ved Skien. (Den norske Turistforenings Årbok 1937.)
- HOUGEN, BJØRN: Fra vikingetidens tekstilkunst. Anmeldelse av Agnes Geijer: Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern. (U. O. Årb. 1937.)
- HØVDING, EINAR: St. Knutskirken i Harm. (Håløygminne 1937, hefte 1—2—3; 1938, hefte 1—2.)
- KLOSTER, ROBERT: Kunstarbeide og håndverk. (Norske Bygder IV. Sogn. B. M. Skr., nr. 19, Bergen 1937.)
- LUND, HARALD EGENÆS: En „tom“ eldre bronsealders røisgrav på Skånes i Frol, Nord-Trøndelag. (T. V. F. B. X, nr. 33, 1937.)
- Trekk av Rogalands eldste kulturhistorie. (Rogalands historielags Årshefte 1938.)
- Sjøhandelsveier og handelsvarer til og fra Rogaland i bronsealder. (Stav. Mus. Årsh. 1936—37.)

- MARSTRANDER, C. J. S.: Barmeninnskriften. (N. T. f. Sprogv., B. 10, 1938.)
- Ellestadsteinen. (N. T. f. Sprogv., B. 10, 1938.)
  - Suderøyingen Gaut Bjørnson. (N. T. f. Sprogv., B. 10, 1938.)
  - Om tingsteder på Man. (N. T. f. Sprogv., B. 10, 1938.)
- MARSTRANDER, SVERRE: Hustufter på Hvaler. (U. O. Årb. 1937.)
- MILAND, OLAV O.: Stavkirkene i Tinn. (Historielaget for Telemark og Grenland, 1936.)
- MOLTKE, ERIK: Runestenen paa Einang. (Viking. B. 2, 1938.)
- Nidaros Domkirkes gjenreisning. (Norvegia sacra. B. 10, 1937.)
- NUMMEDAL, A.: Yngre stenalderfunn fra Nyelven og Karlebotn i Øst-Finnmark II. (U. O. Årb. 1937.)
- Redskaper av horn og ben fra Finnmark. (Viking. B. 2, 1938.)
- OLSEN, MAGNUS: Gjøre bro for ens sjel. (Mål og Minne 1936.)
- Runeinnskriften i Sogn. (Norske Bygder IV. Sogn. B. M. Skr., nr. 19, Bergen 1937.)
  - Fasthaldr. (Mål og Minne 1937.)
  - Runer og helligsteder. (Norsk Kulturhistorie. B. 1, Oslo 1938.)
- PETERSEN, JAN: Korsformede køller og kleberstener i Rogalands stenalder. (Stav. Mus. Årsh. 1936—37.)
- Oldsaksamlingens tilvekst 1936. (Stav. Mus. Årsh. 1936—37.)
  - Gården i eldre jernalder. (Norsk Kulturhistorie. B. 1, Oslo 1938.)
  - Leksaren. (Viking. B. 2, 1938.)
- PETERSEN, TH.: Opdals oldtidsminner. (Særtrykk av Opdals historie, Halden 1935.)
- En skiferspiss fisket op fra Fillfjorden, Hitra. (T. V. F. B. X, 1937, nr. 48.)
  - Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab. Museet. Tilvekst 1937. Trondheim 1938.
- SHETELIG, HAAKON: En gammel norsk katedral [Magnuskatedralen i Kirkvåg]. (Nordmanns-Forbundet 1937.)
- Islands graver og oldsaker fra vikingetiden. (Viking. B. 1, 1937.)
  - Anders Lorange. (Norsk Biografisk Leksikon, B. 8, Oslo 1938.)

SHETELIG, HAAKON: Et større Norge. (Norsk Kulturhistorie, B. 1, Oslo 1938.)

Sogn. Granskingar i historia og kultur. (Serprent or seria Norske Bygder IV. B. M. Skr., nr. 19, Bergen 1937.)

VREIM, HALVOR: Tømmer og tømring. (Viking. B. 2, 1938.)

FORKORTELSER

- Ab. = Årsberetning fra Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers bevaring, Oslo.
B. M. Skr. = Bergens Museums Skrifter.
B. M. Arb. = Bergens Museums Årbok.
Stav. Mus. Årsh. = Stavanger Museums Årshefte.
Tr. Mus. Årsh. = Tromsø Museums Årshefte.
Nord. Num. Årsskr. = Nordisk Numismatisk Årsskrift, Oslo.
T. V. F. = Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Forhandlinger, Trondheim.
T. V. S. = Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter, Trondheim.
N. T. f. Sprog. = Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, Oslo.
U. O. Arb. = Universitetets Oldsaksamlings Årbok, Oslo.
U. O. Skr. = Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Oslo.

NOTE

- ¹ Berører oldsakers opbevaring i snefonner

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning

Styret fremla i første bind av VIKING, som utkom til generalforsamlingen 23. november 1937, en kort beretning om Selskapets tilblivelse og virke i det første år. For styrets arbeide i det annet år skal det få fremlegge følgende beretning:

Representantskapsmedlemmene blev innkalt til møte i Universitetets gamle festsal tirsdag 23. november 1937. Følgende møtte: H. Winge-Sørensen, P. Kristensen, H. Sørli, Fr. Bennett, F. H. Frølich, F. M. Treschow, A. W. Brøgger, Alf Bjercke, Henrik Bergh og sekretæren.

Preses refererte årsberetningen (se VIKING I, s. 227 ff.), som blev godtatt uten bemerkninger, og derefter regnskapet for hvilket representantskapet anbefalte at der blev gitt décharge.

Preses gikk så over til å referere statuttene (se VIKING I, s. 231 ff.). Representantene besluttet å anbefale generalforsamlingen å vedta endelig statuttens pkt. 1—8.

Generalsekretæren foreslo Bergh som kandidat til presesstillingen for de kommende tre år og Treschow som vicepreses. Som medlemmer av styret foreslo han, for representantene: Cato Rachlew og F. M. Treschow, med C. Middelthon og K. N. Stensrud som suppleanter, og for de vanlige medlemmer: Haakon Shetelig og Georg Eliassen, med Knut Hermundstad og H. Gabrielsen som suppleanter.

Representantene var enig i dette og besluttet å fremsette forslag for generalforsamlingen om å foreta valg overensstemmende hermed.

Preses foreslo A. W. Brøgger som generalsekretær, hvilket representantene sluttet sig til.

Generalforsamlingen holdtes i Universitetets Oldsaksamlings Vikingetidssal. Preses åpnede møtet med følgende hilsmningstale:

„Jeg ønsker de tilstedeværende velkommen til generalforsamling i Norsk Arkeologisk Selskap. En særlig glede er det for oss å se her i aften de representanter for stat, kommune, Universitetet og Videnskaps-Akademiet, som har tatt imot vår innbydelse.

Tanken med vårt selskap er å få den interesserte almenhet til å støtte det arkeologiske arbeide i Norge. Selskapet skal søke å gjøre resultatene av norsk arkeologisk forskning mest mulig tilgjengelig i vide kretser gjennom møter, bl. a. i tilknytning til viktige fortidsminner, ved utgivelse av en publikasjon og på annen måte.

Der har tidligere vært lignende bestrebelse opppe. Alt i 1834 stiftet president W. F. K. Christie et tidsskrift for norsk arkeologi. Dette tidsskrift ble under navn „Urda“ utgitt av Bergens Museum og det lyktes å holde dette tidsskrift opppe helt til 1847. Imidlertid var i 1844 Foreningen til norske Fortidsminnesmærkers Bevaring blitt stiftet og dets årsberetning kom i en årrekke til å bli vesentlig et organ for norsk arkeologi. Dette forhold varte til i 1899, da foreningens arbeide ble helt omlagt. I 1905 fikk vi loven om fredning og bevaring av fortidsminner og det arkeologiske arbeide har senere vært ledet av de fem store museer i vårt land. Tidsskriftet Oldtiden utkom i 1910—1923 under professor Brøggers redaksjon. Jeg nevner i denne sammenheng også Borrefondet som ble samlet i 1918, og som er blitt optatt ved utgivelsen av det store verk om Osebergfunnet. Det var samtidig opppe en plan om et arkeologisk selskap og et arkeologisk tidsskrift, men det kom dengang ikke lengre enn til tanken.

Jeg tror at vårt selskap er blitt stiftet i en god stund. Men skal selskapet gjøre all den nytte vi håper må almenhetens forståelse og interesse være til stede. Og på den annen side må den arkeologiske forsknings resultater kunne tilgodegjøres av legmenn.

I begge henseender er vi i dette øieblikk heldig stillet.

Når jeg uttaler at det i vide kretser er en utbredt interesse for arkeologisk forskning, har jeg trygt og sikkert grunnlag å stå på: Jeg kan bare henviser til den medlemsfortegnelse som er inntatt i vårt årsskrift Viking. Det har alt meldt sig inn i Norsk Arkeologisk Selskap omtrent 500 medlemmer. Og ser man nærmere på medlemslisten, er det påfallende hvilken tilslutning selskapet har fått i alle deler, også de fjernestliggende deler av vårt land. Denne medlemsliste er i virkeligheten meget opmuntrende lesning. Og denne tilslutning har selskapet fått uten noen egentlig planmessig propaganda. Den har vi ennå ikke kunnet gjøre, fordi vi ikke har kunnet vise hen til noen håndgripelige resultater. Men nu vil vi kunne bygge vår opfordring om videre tilslutning til selskapet på en henvisning til det årsskrift som de tilstedeværende nettop har mottatt.

Ser vi på den annen side hen til den arkeologiske videnskap, så vil det slå enhver som setter sig litt inn i saken at vi her står midt oppe i en frodig grotid. De fremragende universitetslærere og museumsbestyrere som virker i våre dager samarbeider med andre forskere av første rang og er omgitt av en hel flokk av elever, som med varm interesse er gått inn for arkeologisk forskning.

Og så kommer dette til, at forskerne innen denne videnskap ikke engang undser sig for å skrive klart og morsomt, slik at en legmann kan ha utbytte av å lese det de skriver. Man ønsker ikke „popularisering“. Hvad den kritiske leser utenfor videnskapens krets ønsker, er jo en fremstilling som i hovedtrekk kan forståes. Man avskrekkes ikke av at der finnes utredninger som legmannen naturlig må gå forbi. Vårt årsskrift vil imidlertid selvsagt legge an på at alt stoff blir tilgjengelig for alle medlemmer.

Jeg føler mig på grunn av den arkeologiske videnskaps sterke stilling i øieblikket og på grunn av den norske almenhets forståelse av denne forsknings nasjonale og internasjonale betydning, helt trygg på at det skal lykkes Norsk Arkeologisk Selskap å gjøre en innsats av betydning for videnskapen og for vårt land.“

Preses refererte derefter årsberetning og regnskap og meddelte at representantskapsmøtet hadde anbefalt beretningen godkjent og gitt décharge for regnskapet. Generalforsamlingen sluttet sig hertil uten bemerkninger. Preses refererte statuttene (se VIKING I, s. 231 ff.) og disses pkt. 1—8 blev vedtatt av generalforsamlingen.

Alf Bjercke foreslo derefter Henrik Bergh valgt som preses for de kommende tre år, og generalforsamlingen gav sin tilslutning til det med akklamasjon. Preses refererte derefter representantskapsmøtets forslag om styremedlemmer, suppleanter og generalsekretær (se ovenfor) som alle blev valgt med akklamasjon. På samme vis valgtes Alf Bjercke og Gustav E. Raabe, efter forslag av preses, til revisorer.

Selskapets generalsekretær, professor dr. A. W. Brøgger, holdt derefter foredrag med lysbilleder om „Vinlandsferdene“.

Til slutt var medlemmene Universitetets Oldsaksamlings gjester til en enkel servering i Middelalderavdelingen, som for anledningen var illuminert med levende lys.

Styrets arbeide har i det forløpne år først og fremst tatt sikte på å øke medlemstallet, med det resultat at representantskapet er øket fra 56 til 73 medlemmer og antallet av de vanlige medlemmer er gått op fra 431 til 541. Dette skulde kunne sees som et gledelig tegn på at Selskapets arbeide er omfattet med stor interesse, og man har derfor det beste håp om å kunne holde frem med den første store opgave Selskapet har satt sig, en årlig utgivelse av tidsskriftet VIKING, som til generalforsamlingen i år foreligger med sitt annet bind. Det er imidlertid av største betydning at medlemstallet økes ytterligere og *styret henstiller herved på det innstendigste til hvert enkelt medlem å hverve minst ett nytt medlem.*

En annen opgave styret mener Selskapet bør løse er den å øke kjennskap til og derved interesse for fortidsminnene utover landet. Man har i flere møter drøftet den tanke å utgi små brosjyrer som skulde gi veiledning til forståelsen av enkelte grupper fortidsminner. Denne

tanke er i år realisert derved at Selskapet har startet utgivelsen av „Norske Fortidsminner“ med brosjyren „Mølen i Brunlanes“, inneholdende artikler av A. W. Brøgger, H. Rosendahl og K. Gleditsch.

Likeså har styret lenge ønsket å kunne arrangere utflukter for sine medlemmer til mere betydningsfulle grupper av fortidsminner. Man fant det naturlig i år å lage en utflukt til bronsealdersrøisene på Mølen, som jo medlemmene skulde tenkes å være særlig interessert i etter utsendelsen av brosjyren. Da dessuten Selskapets vicepreses, godseier F. M. Treschow og frue viste Selskapet den store elskverdighet å invitere medlemmene til lunsj på Fritzøehus, besluttet styret å søke en slik tur realisert.

Den 10. august sendte styret ut innbydelse til samtlige norske medlemmer om å delta i en utflukt til Mølen og Fritzøehus. Styret hadde regnet med en 30—35 deltagere, maksimum 50, men ikke mindre enn 88 meldte sig til utflukten.

I tre busser og en rekke privatbiler dro man avsted søndag den 4. september. Bilene passerte gjennom områder som er rike på fortidsminner, og det var ordnet slik at hver buss medførte en arkeolog som fører som veiledet deltagerne underveis.

På Mølen holdt professor dr. A. W. Brøgger et meget instruktivt foredrag om røisene og blev takket med varmt bifall av tilhørerne.

Ved ankomsten til Fritzøehus ønsket vår vert, Selskapets vicepreses, godseier F. M. Treschow, medlemmene velkommen med følgende ord:

„Mine damer og herrer: Jeg går ut fra at dere nu efter den lange tur og alle de sterke inntrykk gjerne straks vilde få litt å spise. Allikevel vil jeg — for å la dere være uforstyrret under det meget enkle måltid som venter — ønske dere hjertelig velkommen allerede før maten.

Vi medlemmer av Norsk Arkeologisk Selskap som knyttes sammen av felles interesse for vår fortid og våre fortidsminnesmerker — vi lever også med i nutidens pulserende moderne liv, vi er nutidsmennesker. Kanskje nettop derfor er vi blitt så glad i det gamle, i minnene fra

en kultur som er en forgjenger til vår egen — les extrêmes se touchent — motsetningene mellom gammelt og nytt er i og for sig en charme.

Mine damer og herrer: Dere har idag kjørt gjennom Vestfolds fagre bygder som vi her nede er så glad i, på det merkelige Vestfoldraet — grusryggen av morenekarakter som går på langs gjennom Vestfold — fra Borre i nord til Mølen i syd. Dere har forhåpentlig fulgt dr. Bjørn Hougens gode råd og sørget for at „chaufførene ikke har trådt for hårdt på gasspedalene“, så at dere har kunnet nyde det smilende landskap, se på Borrehaugene, Ynglingeættens gravsted, Elgesem og tenkt på at her begynner Norges historie. Og så har dere sett Mølen hvor raet kaster sig i Skagerak og hvor historiens vinger suser over de gamle gravhauger med særlig tunge vingeslag.

Men nu befinner sig mine damer og herrer midt inne i nutiden. Dere er i et hus som de tre siste generasjoner har bygget og prøvet å gjøre så vakkert og så hjemlig som mulig, og i centrum av en stor jordeiendom — vi ser litt av den på veggene her — hvortil er knyttet en moderne industri, hvor hjulene Gud skje lov og takk går rundt — uten arbeidsstans.

Yderlighetene berører hverandre. Jeg håper dere vil finne at det har sin charme. For vi arkeologi-interesserte — vi bør huske på at vi er nutidens mennesker — vi bygger på den grunn som er lagt av våre forfedre — av alle generasjonene før oss. De har ryddet landet, de har arbeidet og strevet for oss likesom vi arbeider for våre etterkommere, alt er en ubrytelig kjede hvori hver generasjon er leddene.

Kulturen går sin vei fremover som den rolig flytende elv og stiler mot havet, mot evigheten.

Skal vi så gå over til det materielle — og føle at vi er nutidsmennesker? Det er nemlig nu høve til å få litt mat inne i spisestuen. Dessverre har vi ikke kunnet skaffe sitteplass til alle, men vi får tenke på våre forfedre og stå og gå — de gikk og stod sikkerlig meget mere enn vi.

Velkommen!“

Talen blev besvart av preses, advokat Henrik Bergh, som takket for den store gjestfrihet man var møtt med på Fritzøehus og for den interesse godseier Treschow alltid har vist norsk arkeologi. Han minnet særlig om den tradisjon som på dette område hersket i Treschow-familien.

På hjemveien stanset man ved stenkretsene på Elgesem. Hele området er, for å forbli uforstyrret, innkjøpt av konsul Lars Christensen og istandsatt på en verdig måte.

Regnskapet. For at dette kan foreligge à jour og revidert til generalforsamlingen har man inntil videre ordnet det slik at regnskapet gjøres op pr. 1. november. Regnskapet vil derfor foreligge i særtrykk til generalforsamlingen, men vil ikke kunne bli tatt inn i årsberetningen, som må foreligge ferdig til trykning i god tid før 1. november.

Medlemslisten. Som nevnt ovenfor er antallet av representantskapsmedlemmene øket fra 56 til 73. Antallet av de vanlige medlemmer er øket fra 431 til 543 medlemmer, idet det er inntegnet i alt 120 nye medlemmer, mens 8 vanlige medlemmer er gått ut. Dette skyldes at 4 er gått over til å bli representantskapsmedlemmer, 2 medlemmer er avgått ved døden, mens 2 medlemmer har meldt sig ut av Selskapet.

Valg. Efter valgene på forrige generalforsamling består styret, foruten av preses, av Cato Rachlew og F. M. Treschow for representantene og Haakon Shetelig og Georg Eliassen for de vanlige medlemmer. Suppleantene: C. Middelthon og K. N. Stensrud for representantene, og Knut Hermundstad og H. Gabrielsen for de vanlige medlemmer.

Efter lovenes pkt. 4 skal medlemmene i styret skifte slik at to og to går ut hvert år, *første gang efter loddtrekning*. Det samme gjelder suppleantene.

Det skal da i år ved loddrekning uttrekkes et styremedlem og en suppleant for representantene og likeså et styremedlem og en representant for de vanlige medlemmer. Samme plasser skal derefter besettes ved valg.

Derefter skal to revisorer velges overensstemmende med lovenes pkt. 8.

Henrik Bergh	F. M. Treschow	
Georg Eliassen	H. Gabrielsen	K. Hermundstad
C. Middelthon	Cato Rachlew	
Haakon Shetelig	K. N. Stensrud	
A. W. Brøgger		

Eivind S. Engelstad

MEDLEMSLISTE

Styret: Henrik Bergh (preses), F. M. Treschow (visepreses), Cato Rachlew, Haakon Shetelig og Georg Eliassen

Styrets suppleanter: C. Middelthon, K. N. Stensrud, Knut Hermundstad og H. Gabrielsen

Generalsekretær: A. W. Brøgger

Sekretær: Eivind S. Engelstad

Kasserer: Fru M. Ursin

* Livsvarige medlemmer. — Hvor ikke annet er anført bor medlemmet i Oslo

Representantskapsmedlemmer

H. K. H. Kronprins Olav

H. K. H. Kronprins Gustaf Adolf

1. Fearnley, Thos., skibsreder
2. Wesmann, Joh., generalkonsul
3. Heyerdahl, Hieronymus, h.r.advokat
4. Fett, Harry, riksantikvar dr.
5. Pettersson, Adam, disponent, Lysaker
6. Bennett, Francis, direktør
7. Brøggers, A. W., Boktrykkeri A/S
8. Frølich, F. H., ingeniør, Bryn
9. Larsen, Alfred, grosserer
10. Brøgger, A. W., professor dr.
11. Klaveness, A. F., skibsreder
12. Hanssen, Eivind, elektroingeniør
13. Henriksen, Gustav, direktør
14. Nygaard, W., forlagsbokhandler
15. Undset, Sigrid, Lillehammer
16. Christensen, Lars, konsul, Sandefjord
17. Kvaal, Albert, direktør, Slemdal
18. Sverre, S. Th., direktør, Bygdøy
19. Bergh, Henrik, h.r.advokat
20. Hansson, Chr., direktør
21. Halvorsen, Didrik, grosserer
22. Hamsun, Knut, Nørholmen pr. Grimstad
23. Aubert, Axel, generaldirektør dr.
24. Bjereke, Alf, dr. ing.
25. Mørk, H. A., direktør, Bekkelaget
26. Mustad, Christian
27. Andresen, Joh. H., fabrikkieier
28. Stensrud, K. N., direktør, Trondheim
29. Samuelsen, Hj., direktør
30. Werring, Niels, skibsreder, Fornebu
31. Martinsen, Haavard, direktør dr.
32. Krag, Hans P., grosserer
33. Kallevig, Gerhard C., direktør
34. Kristensen, P., murmester
35. Holter, Kristian, ingeniør
36. Løken, Alfred, direktør
37. Rasmussen, Johan, konsul, Sandefjord
38. Young, Sverre, grosserer
39. Grundt-Tanum, Johan, bokhandler
40. Bruun, Svend Foyen, skibsreder, Tønsberg
41. Lindholm, K. B., direktør, Bygdøy
42. v. Koss, Thorleif, grosserer, Nordstrand
43. Raabe, Gustav E., bokhandler
44. Treschow, F. M., godseier, Fritzøehus pr. Larvik
45. Dreyer, Jacob, boktrykker, Stavanger
46. Rachlew, Cato, direktør, Halden
47. Mowinkel, Joh. Ludv., skibsreder
48. Røer, Olaf, grosserer
49. Middelthon, C., konsul, Stavanger
50. Lindgaard, Chr., apoteker, Vinderen

51. Collett, Oscar, forstkandidat
52. Sæthre, Haakon, overlæge
53. Olsen, A. C., disponent, Sandefjord
54. Berg-Hansen, E. C., ingeniør, Porsgrunn
55. Winge Sørensen, H., skibsreder, Sandefjord
56. Kjøde, Jacob, skibsreder, Bergen
57. Bull, Tønder, direktør
58. Kiær, Elias C., grosserer, Fredrikstad
59. Shetelig, Haakon, professor dr., Bergen
60. Iversen, Mauritz, disponent
61. Housken, O. J. Smith, direktør
62. Samuelsen, Erling, skibsreder
63. Grieg, Harald, direktør
64. Jahre, Anders, o.r.sakfører, Sandefjord
65. Petersen, Carl E. & Søn A/S
66. Berge, Velde, grosserer
68. Boe, Conrad, skibsreder
69. Vemmestad, J., direktør
70. Schanche, Sophus, skibsreder, Bergen
71. Fearnley, N. O. Young, Hakadal
73. Løvenskiold, Carl, godseier, Ullern

Nye vanlige medlemmer

Fullstendig liste over de 431 tidligere medlemmer, se Viking I, s. 241 ff.

Norge

432. Aall, Charlotte, frk.
433. Aars, Anna, fru
434. Aas Landbrukshøiskole
435. Aass, Kaare, ingeniør
436. Abrahamsen, Chr., o.r.sakfører, Porsgrunn
437. Andersen, O. H., Bryn
438. Arnesen, Arne, chefbibliotekar
439. Asker, Randi, frk., Asker
440. Bachke, O. A., advokat
441. Backe, P. M., stud. jur.

442. Barstad, Jon, sekretær
443. Bergh, Agnes, fru
444. *Bjercke, Richard, generalkonsul
445. Bjerregaard, Ragnhild, frk.
446. Blix, Einar, hovedkasserer
447. *Brun, Sven, advokat
448. Buch, Ada, frk.
449. Bugge, Anders, professor dr.
450. Bull, Francis, professor dr.
451. Christophersen, Astri, frk.
452. Deberitz, Per, maler
453. Digre, Arne, Gåsøy
454. Drammens Folkebibliotek
455. Egeland, John O., sekretær
456. Eitrem, S., professor dr.
457. Engelstad, Einar, arkitekt
458. Enger, Asmund, skogeier
459. Foss, Sigurd, ingeniør
460. Gjessing, Helga, frk.
461. Gjør, Halvor, Smedstad
462. Grann-Meyer, Agnes, frk., Svartskog
463. Hansen, Kaare Luth, Norheimsund
464. Hansen, Klaus, professor dr.
465. Hartmann, Paul, borgermester
466. Havnø, Edvard, Rødøy
467. Helliesen, H. L., ingeniør
468. Helmen, A., handelsreisende, Hadeland
469. Hjort, J. B., advokat
470. Hoffmann, Marta, fru
471. Holmboe, Haakon, lektor, Hamar
472. Høvding, Einar, telegrafbestyrer, Brønnøysund
473. *Jacobsen, A. J., grosserer, Fredrikstad
474. Johannessen, Fr., ingeniør, Bygdøy
475. Jonassen, Ole, fhv. overformynder
476. Kallevig, Johs., konsul, Arendal
477. Knudsen, David, skuespiller
478. Koht, Halvdan, utenriksminister
479. Krohn Hansen, Thv., Blindern

480. Lippe, Anton v. d., skibsreder, Tønsberg
481. Lorange, Gunvor, frk.
482. *Løvenskiold, C. O., Vekkerø pr. Lysaker
483. *Løvenskiold, Henny, fru, Vekkerø pr. Lysaker
484. Moe, Eilif, advokat, Lillehammer
485. Mohn, Agnethe, magister, fru, Bergen
486. Motzfeldt, U. A., h.r.dommer
487. Mørch, C. Th., advokat
488. Nannestad, Maggie, frk.
489. Norsk Folkemuseum, Bygdøy
490. Nummedal, Astrid, fru
491. Olstad, J. H., Lillehammer
492. Pihl, W. R., direktør
493. Prebensen, Fritz, brukseier, Gjerstad
494. *Reimers, Egill, arkitekt, Bergen
495. Riksarkivet
496. Riste, Olav, Volda
497. Rolfsen, Alf, maler, Vinderen
498. Rynning, Lorentz, advokat
499. Ræder, J. G., dr. med.
500. Sandaas, Leif
501. Sandberg, Herstein, disponent, Vinderen
502. Sandvigske Samlinger, Lillehammer
503. Scheen, Rolf
504. Sem, Leif, stud. philol.
505. Shetelig, Frida, fru, Bergen
506. Slevdal, M., o.r.sakfører, Vanse pr. Farsund
507. Stang, Christian, professor dr.
508. Stigum, Hilmar, magister, Bygdøy
509. Storm, Mary, fru
510. Stranger, Rolf, disponent
511. Sund, Oscar, fiskerikonsulent, Bergen
512. Sundt, Halvdan, overlæge, Stavern
513. Sundt, Trygve, o.r.sakfører
514. Sørensen, Henrik, maler

515. Thomas, Charlotte Undset, frk.
516—520. Universitetets Oldsaksamling.
Tegnet for 5 nye medlemskap
521. Ursin, Marta, fru
522. Vreim, Halvor, arkitekt

Danmark

523. Aarhus Stadsbibliotek, Aarhus
524. la Cour, Vilh., dr. phil., Birkerød
525. Hatt, Gudmund, professor dr., København
526. Jacobsen, Grete, frk., København
527. Jacobsen, Lis, fru, dr. phil., København
528. Jessen, Knud, professor dr., København
529. Larsen, Chr. L., København
530. Moltke, Erik, cand. mag., København
531. Munksgaard, Ejnar, forlagsboghandler, København
532. Nationalmuseet, I. Afdeling, København
533. Norling, H., København
534. Nørlund, Poul, museumsdirektør dr., København
535. Petersen, Holger, bogholder, København
536. Roussell, Aage, museumsinspektør, København

Italia

537. Vangensten, Ove C. L., legasjonssekretær, Roma

Romania

538. Dumitrescu, Vladimir, museumsdirektør, Bucarest

Stor-Britannia

539. Keef, P. A. M., Miss, London

Sverige

540. Arbman, Holger, antikvarie, Stockholm
541. Atterman, Ingemar, fil. kand., Stockholm
542. Forssander, J. E., professor dr., Lund
543. Janse, Otto, Djursholm
544. Lunds Universitets Historiska Museum, Lund
545. Nordiska Museet, Stockholm
546. Rönnell, G., Antikvarisk Bokhandel, Stockholm
547. Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala

Tyskland

548. Institut f. Vor- u. Frühgeschichte d. Universität, Breslau

549. Museum Vorgeschichtlicher Altertümer, Kiel

U. S. A.

550. Hamlin, Chauncey J., president, New York
551. Salmony, Alfred, New York

Utgåtte vanlige medlemmer

Bull, Tønder	} gått over i representant- skapet
Kiær, Elias C.	
Shetelig, Haakon	
Fearnley, N. O. Young	
Andersen, Frithjov, Bodø †	
Refsdal, I. A. †	
Bull Kiøsterud, Drammen	} utmeldt
Gaarder, Thv., Hadeland	

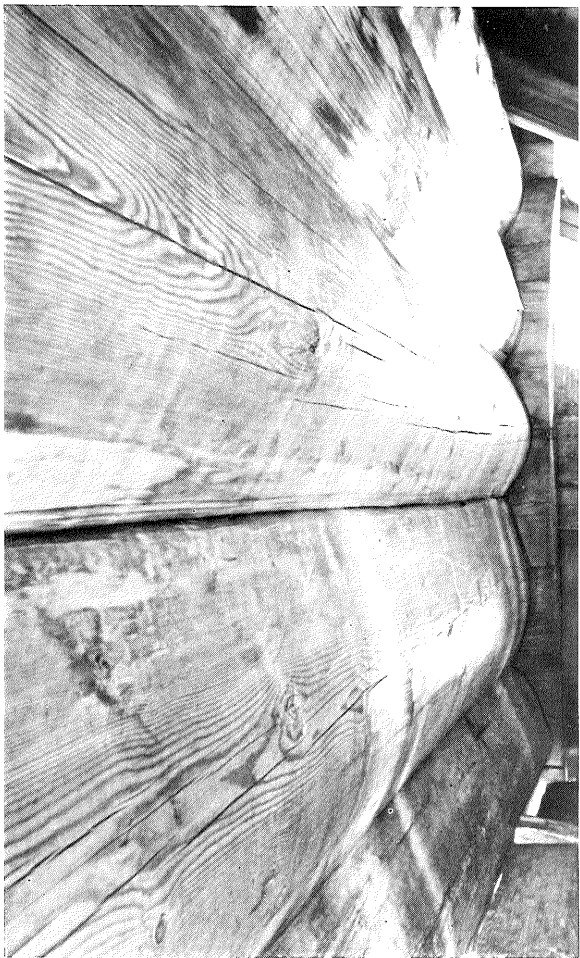

Staveloftet fra Ål. Nu Hallingdalsmuseet, Nesbyen. Antagelig fra første halvpart av 1400-årene.

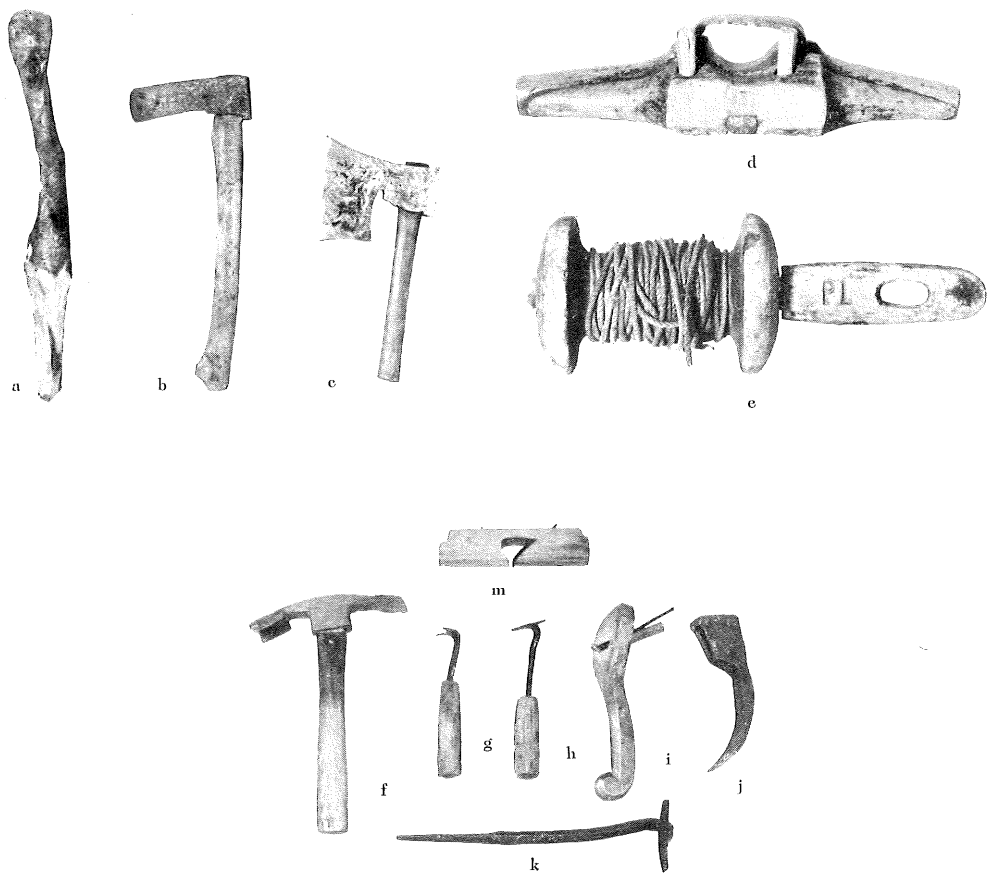
1. Detalj fra stabbursloft. Selstad i Åmotsdal, Telemark, nu hos Olav Lindstøl, Seljord.
2. Dørparti. Stue på Huse i Kinsarvik, Hardanger. Antagelig fra 1500-årene.

1. Detalj av vegg fra slutten av 1500-årene. Loft på Rygnestad, Setesdal.
2. Detalj fra stabursloft. Åkern i Vingelen, Østerdal, siste halvpart av 1600-årene.

1. „Spretløjning“. Himling i bua til loft på Opdal i Bø, Telemark. Bygget 1515.
2. Tømmermannen Åsmund Brårmo i Rauland, Telemark, medrar en stokk. Han skaffer sig på den måten en linje på hver side til å hugge medraget efter.

a. Sotbrann til å stryke tømmermannsnoren med for snorslåing av stokken som skal teljes, Guldal i S. Trøndelag. b. Smaløks, bl. a. til å hugge laft og medrag med, Grimstad. c. „Bile“ til å flathugge, forme og finhugge veggstokkene med, Bindal i S. Helgeland. d. Skavl til å høvle, „stryke“, profiler med, Valle i Setesdal. e. Tømmermannsnor til å hugge efter-eller snorslå stokken med, Guldal i S. Trøndelag. f. Kombinert tverrøks og teksle, Amble i Sogn (kan brukes til forskjellig i forbindelse med tømring). g. Profiljern til å stryke skarpe stolpekanter med, Fusvik i Sogn. h. Tosidig profiljern med „urnesprofilen“, Dale i Sunnfjord. i. Profilhøvl, urnesprofil, Norum i Sogn. j. Skarøks, Lærdal i Sogn. k. „Pjåljern“ til å pusse veggfarene med, Løken i Valdres. m. Profilhøvl til å stryke tømmer og bord med, Bergheim i Feios, Sogn. Verktøiet a—e er fra Norsk Folkemuseum, resten fra De Heibergske Samlinger.

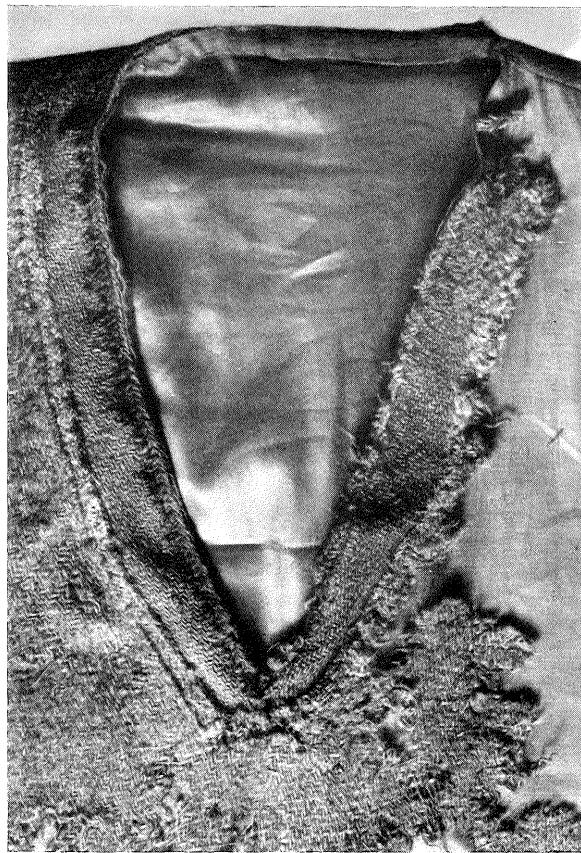

1. Skjoldehamnfundet. Finnsetet sett fra syd.
2. Skjoldehamnfundet. Gravskjeen markerer den høiden neverflakene blev funnet.

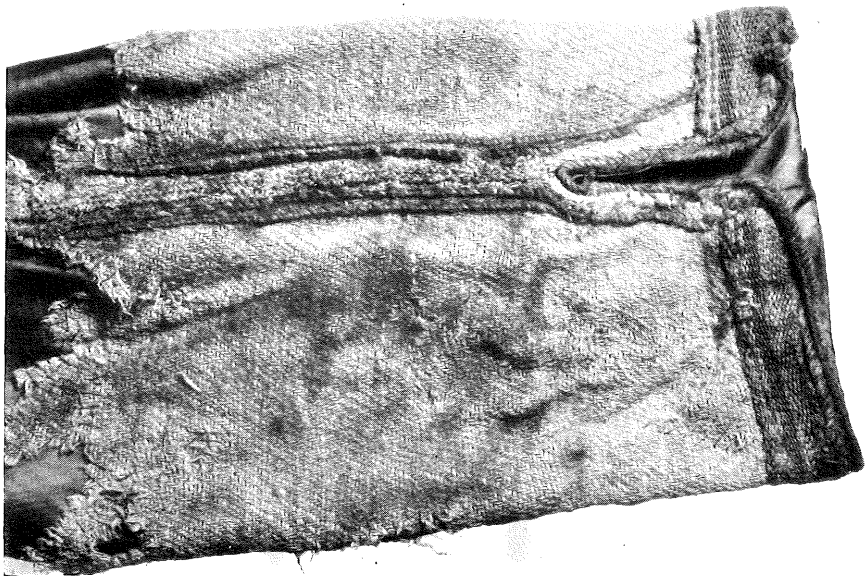
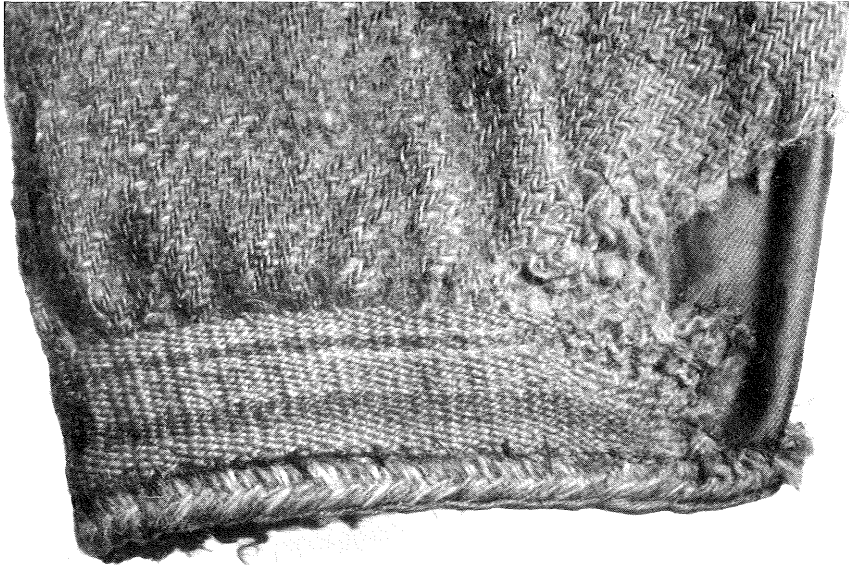

1. Skjoldehamndrakter sett bakfra. 2. Skjoldehamndrakter sett forfra.

1. Skjoldehamnfunnet. Skjortens halsparti. 2. Skjoldehamnfunnet. Koftens halsutskjæring.

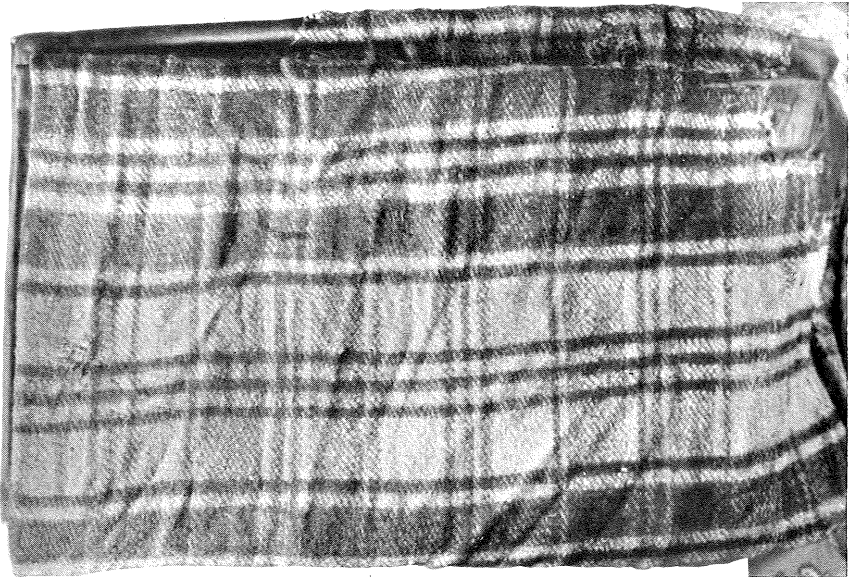

1. Skjoldehamnfunnet. Håndledslinningen på Koften.
2. Skjoldehamnfunnet. Det nederste av broken.

1. Skjoldehamnfunnet. Broken. 2. Skjoldehamnfunnet. Koften.

1. Skjoldehamnfunnet. Teppet.
2. Skjoldehamnfunnet. Kaprunens diagonalkyper.

Sverd fra Vesterhaug, Løten.

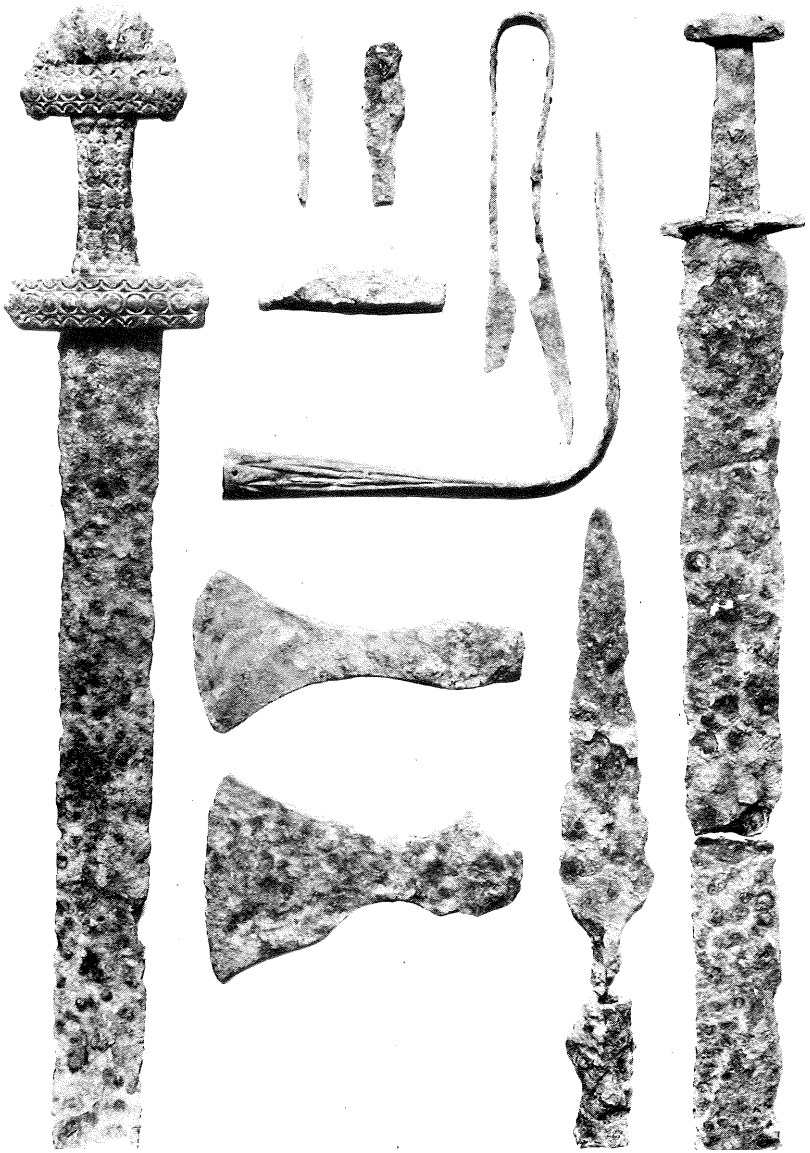
Sverd fra Fagerli, Vang.

Sverd fra Vestre Berg, Løten.

Sverd fra Østre Alm, Stange.

Gravfunn fra Fagerli, Vang.

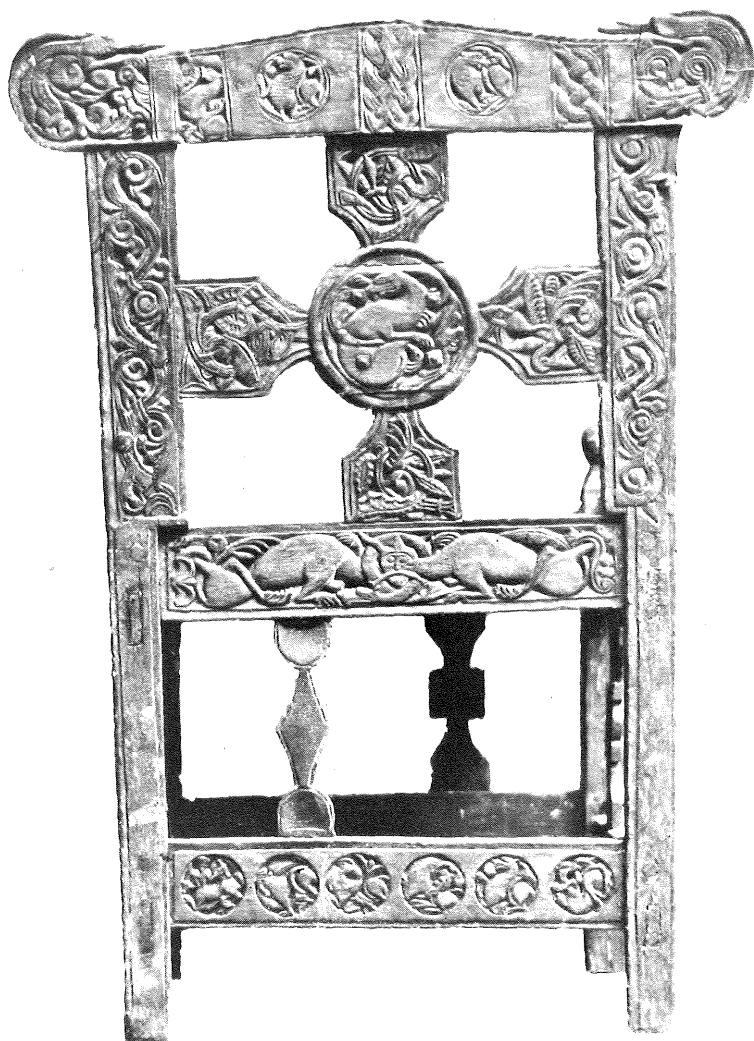
Øse og skål, fra Flakstad, Vang.

Blakerstolens bakside

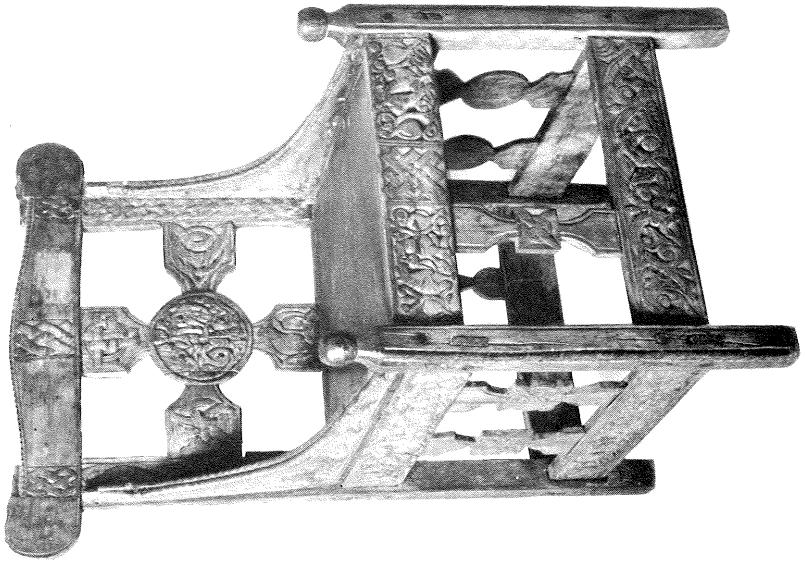
Gålas-stolens bakside.

Tyldalstolens bakside.

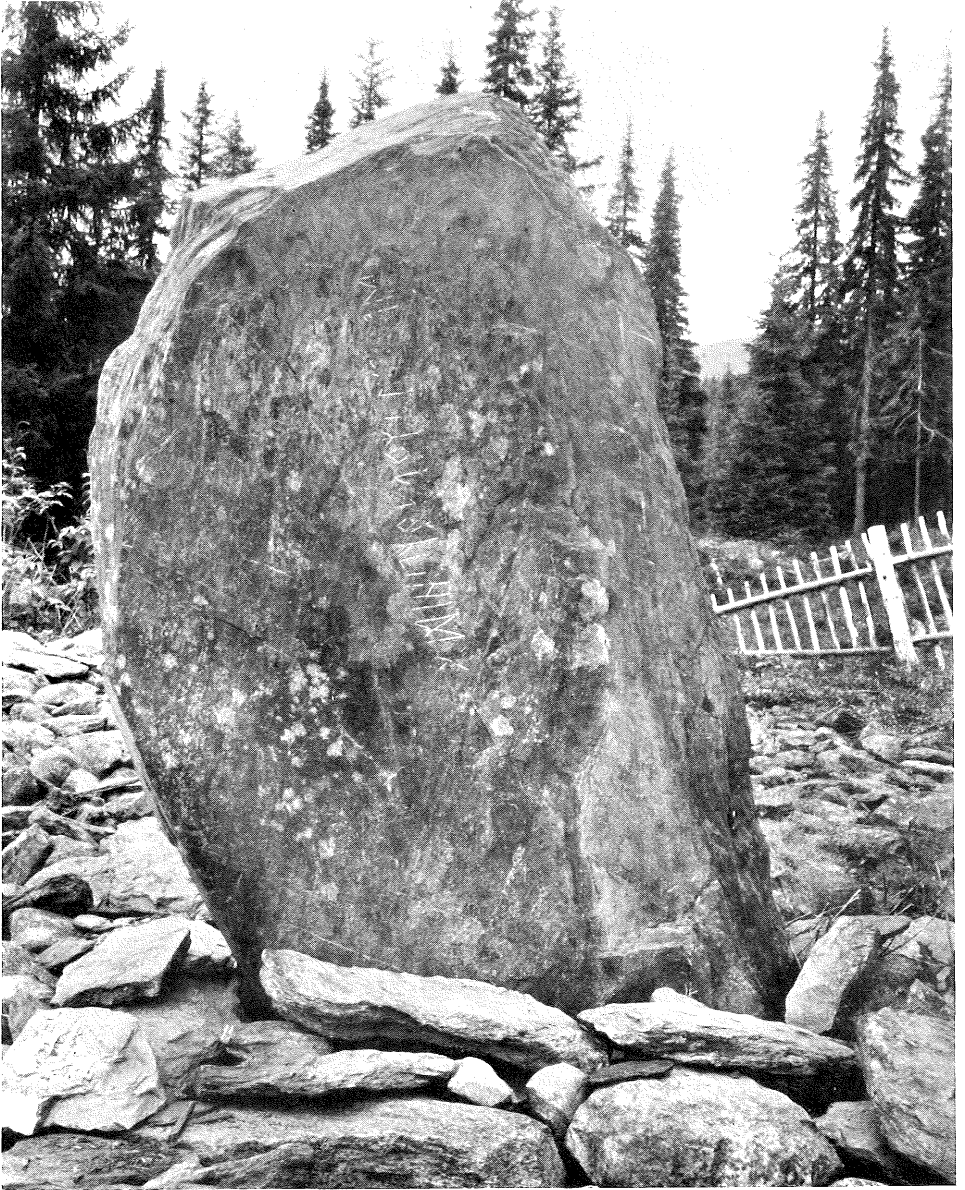
Gåra-stolens bakside.

1. Tyldalstolen. 2. Blakerstolen.

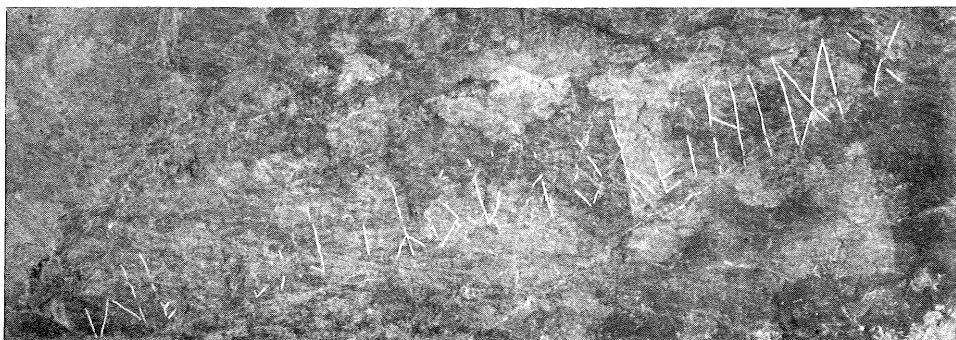
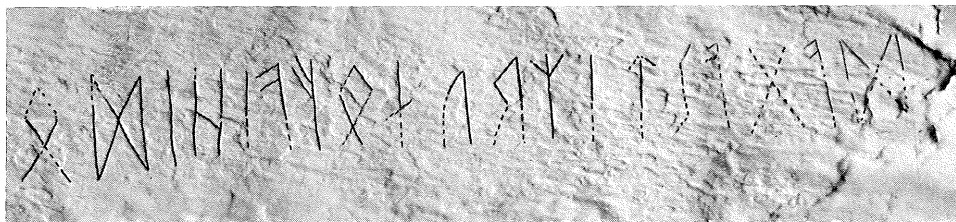
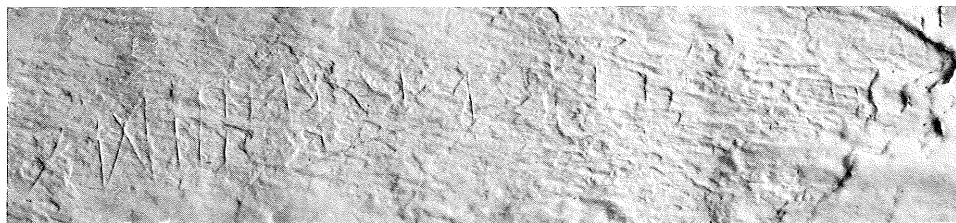

1. Gållås-stolen med sidestykker og forside fornyet i 1712.
2. Gållås-stolens bakside efter istandsettelsen i 1712.

Einangstenen.

Einangstenen. 1. Avtrykk uoptrukket. 2. Avtrykk optrukket.
3. Innskriften uoptrukket. 4. Innskriften optrukket

Tverrøks av elghorn fra Hurum-Ryggen ved Drammensfjorden,
funnet i juni 1938.

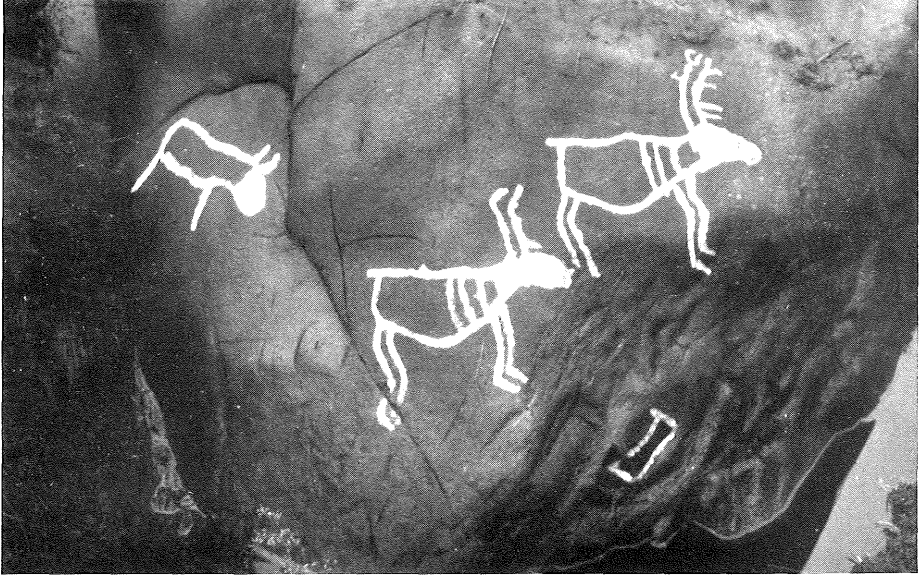
Tverrøks av elghorn funnet på Østen i Tingelstad på Hadeland.

Øks av elghorn funnet på Alstad, Østre Toten.

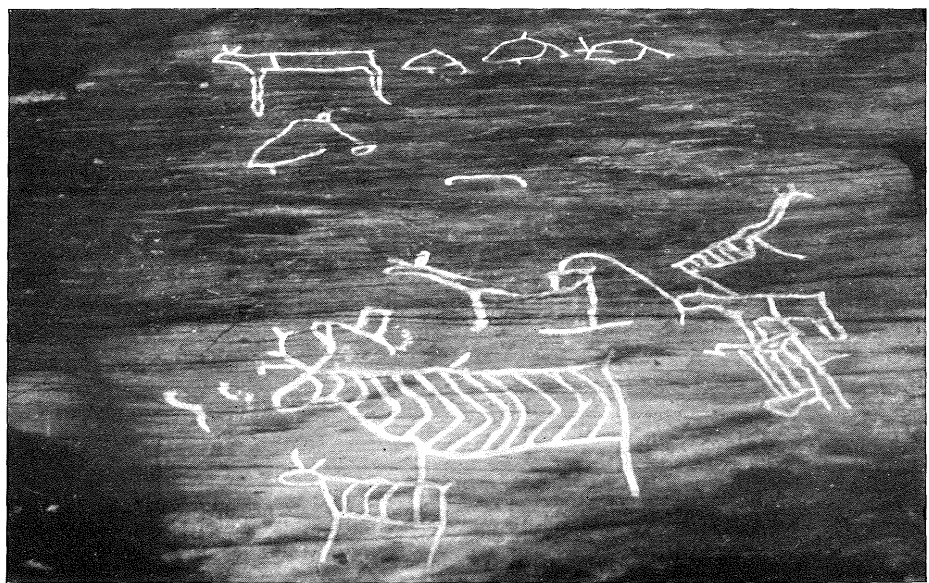

1. Fra sandtaket i Hurum-Ryggen hvor elghorns-øksen blev funnet, sannsynligvis nær det sted hvor hjulstativet står. A. W. B. fot., 30/6 1938.
2. Sammesteds, sett nedenfra i grustaket. Smlgn. øverst det skjeve laget som gjenfinnes i billedet ovenfor. A. W. B. fot., 30/6 1938.

1. Helleristningen fra Leirbukt. Opkrittet.
2. Helleristningsberget på Kirkely, sett fra nord.

1. Fra Kirkelyristningen. Den store reinen.
2. Fra Kirkelyristningen. Den nederste delen av feltet.

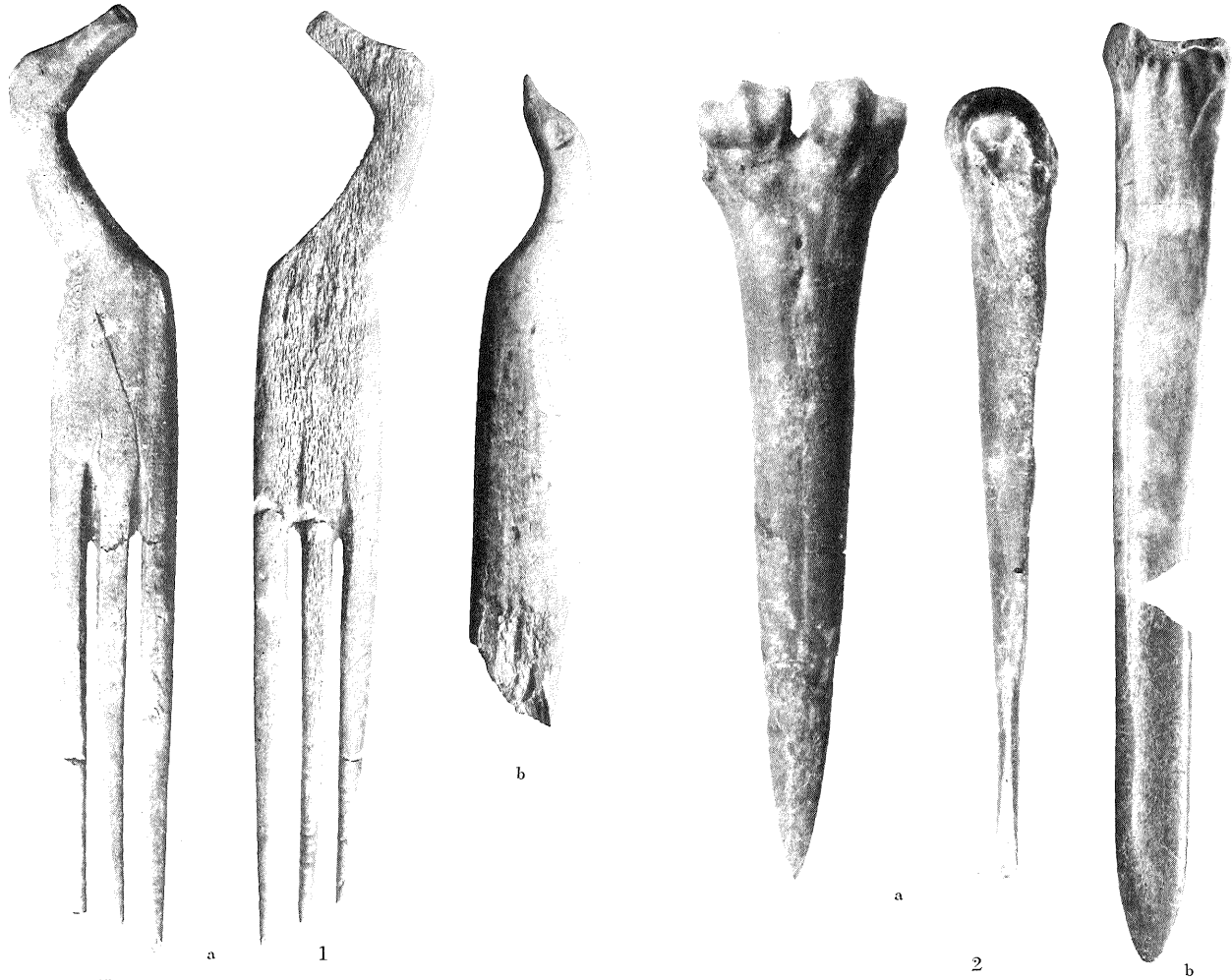

1. Fra Kirkelyristningen. Niser og elg?
2. Fra Kirkelyristningen. To reiner, en elg, en nise og en ormfigur.

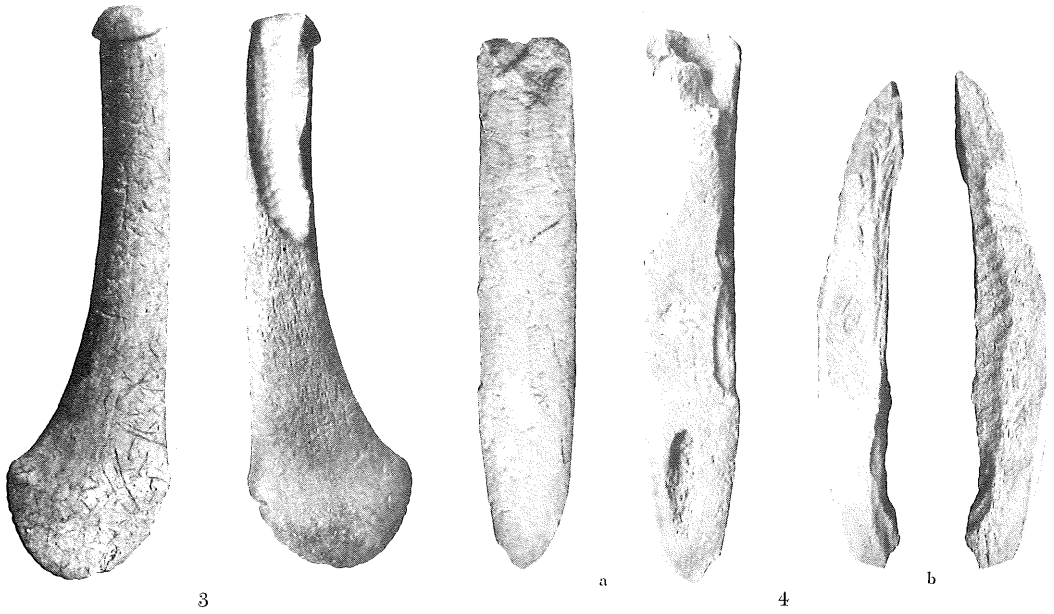
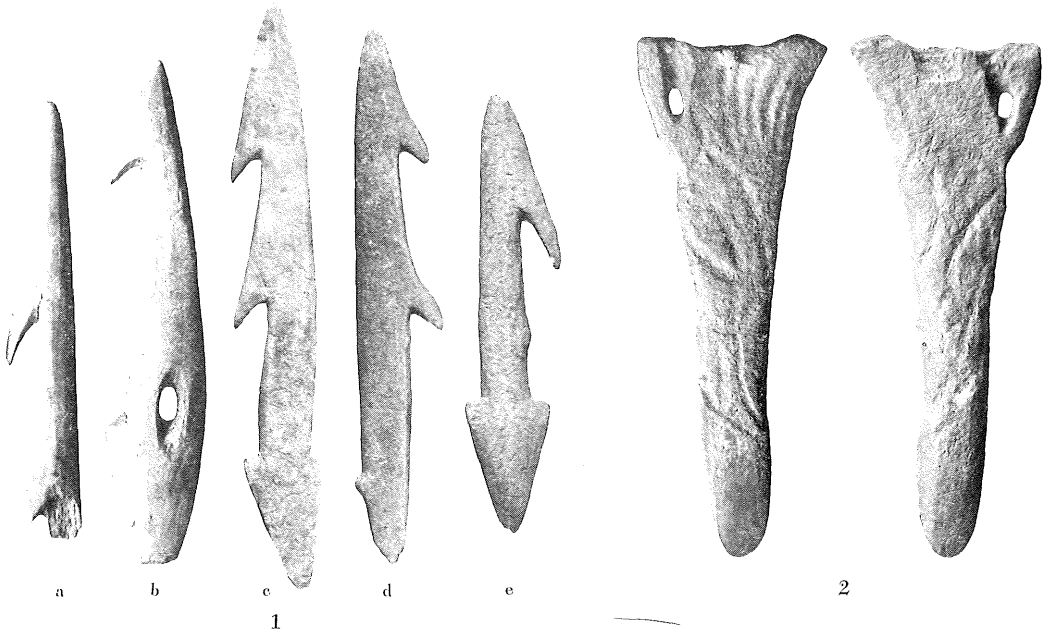

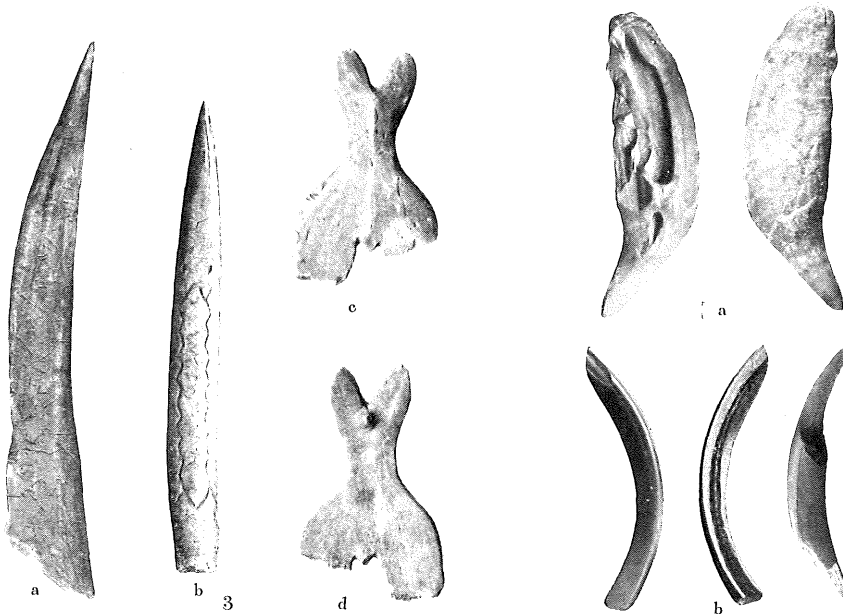
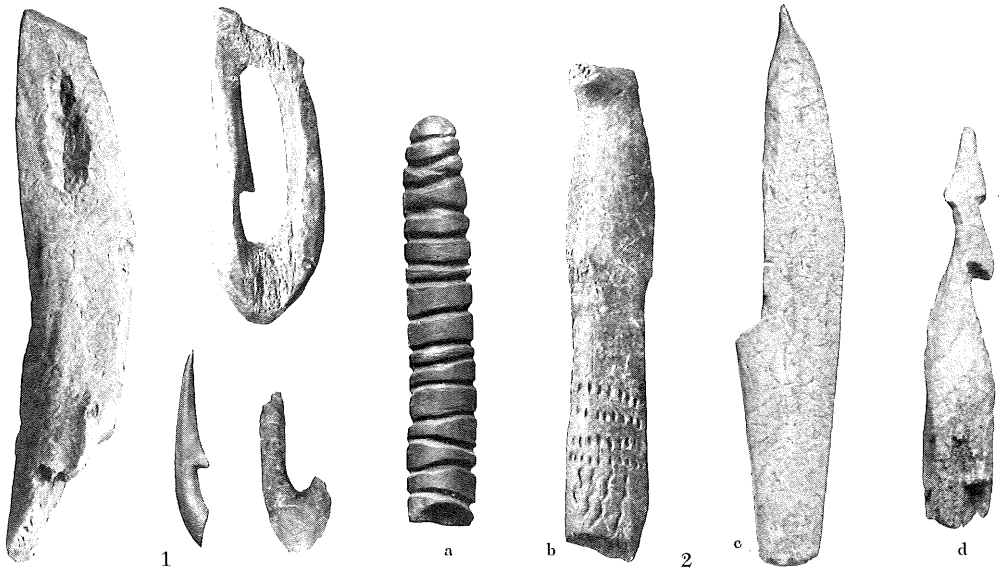
1. Lendet ved Nyelvens os, sett fra sydøst.
Hustuften ligger mellom det hvite kryss og veien.
2. Hustuften sett fra vest.

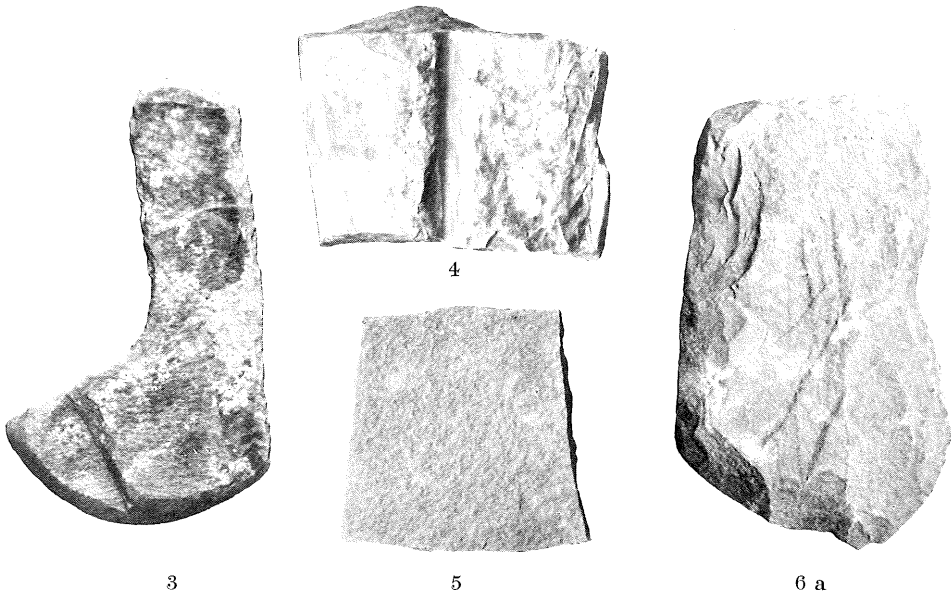
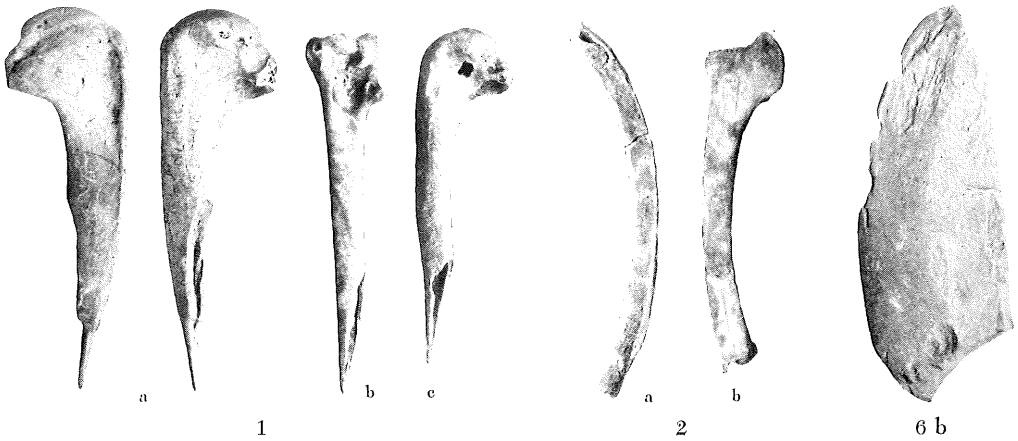
1 a. Kam av reinhorn med skaft formet som en fuglefigur. b. Sannsynligvis skaft av en kam som a. 2/3.
 2. To redskaper laget av bein av rein. a. Smalmeisel? b. Dolk? 7/12.

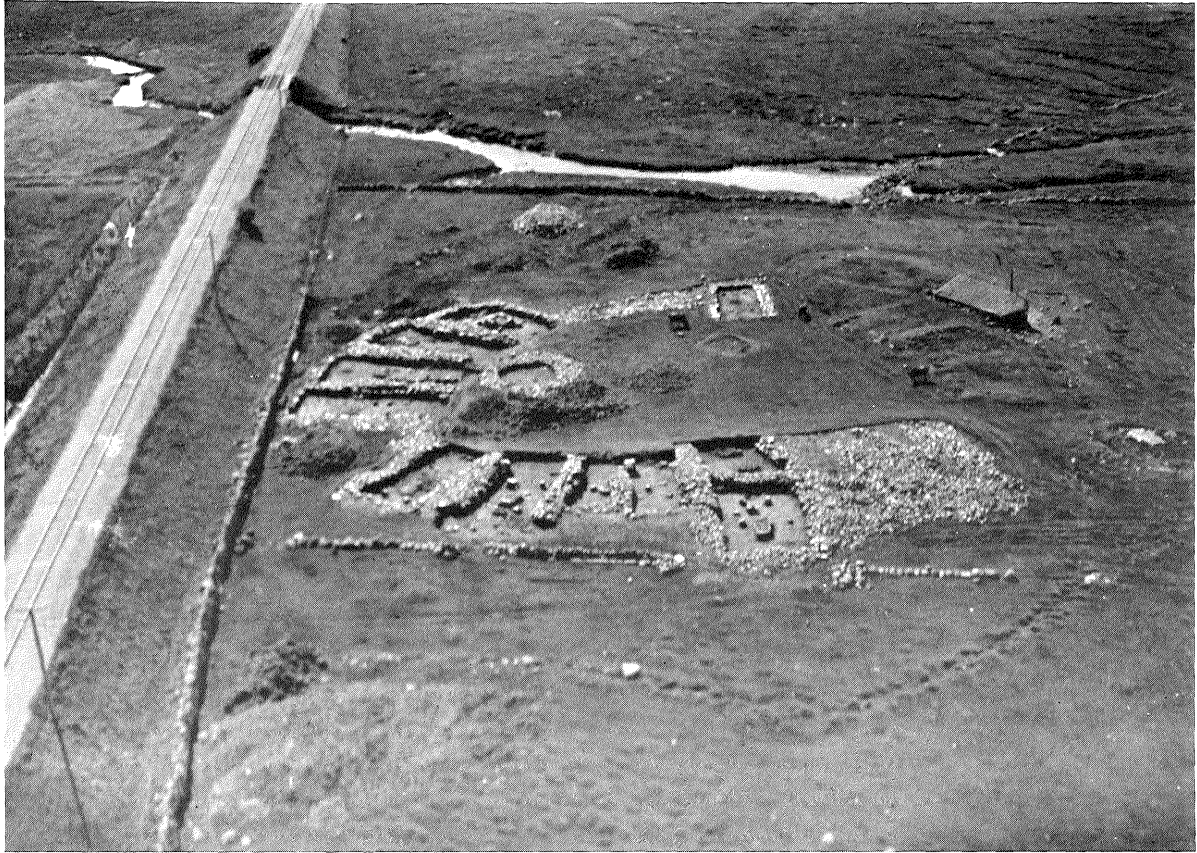
1. Fem harpuner, alle laget av reinhorn. $\frac{1}{2}$. 2. Dolk(?) med ornamenter laget av reinhorn. $\frac{1}{2}$. 3. Redskap av reinhorn. Ukjent bruk. $\frac{2}{3}$. 4 a. Dolk av reinhorn. b. Stykke av reinhorn bearberdet med steinredskaper. $\frac{4}{9}$.

1. Bearbeidelsesstadier av fiskekrok, $\frac{11}{12}$. 2 a. Lang smal rullestein med innsagete ringer. b. Defekt redskap av reinhorn med ornamenter. c. Syl av reinhorn. d. Liten harpunspiss av reinhorn. $\frac{2}{3}$. 3 a. Syl av bein. b. Syl av bein smykket med like ornamenter på begge sider. c. Defekt smykke? av reinhorn. $\frac{7}{12}$. 4 a. Bearbeidet tann av landbjørn. b. Bearbeidete tenner av bever. $\frac{2}{3}$.

1. Små syler av fugleben. a og visstnok også c er bein av geirfugl. $\frac{2}{3}$. 2a. Stykke av ribbein av hval. b. Stykke av overarmsbein av hval. Begge stykker bearbeidet, a kan kanskje opfattes som bumerang og b som kølle. a = 55 cm lang og b = 51 cm lang. 3. Kniv av skifer. $\frac{2}{3}$. 4. Bruddstykke av en plateformet stein med merker av slipning og med en innsaget fure rett overfor hinannen på begge breidsider. 5. Bruddstykke av den brukte sag av sandstein. $\frac{2}{3}$. 6. Rått formet øks eller kølle av diabas. b. Defekt stor kniv av skifer. $\frac{1}{3}$.

Leksaren fra nord. (Flyvefoto. Wessels flyveselskap, august 1938.)

Leksaren fra øst. (Flyvefoto. Wessels flyveselskap, august 1938.)

